

[Kodirane UTF-8]

Густав Льобон
Психология на тълпите

Най-ужасната катастрофа, която може да постигне един народ, е той да изгуби своята национална душа.

Гюстав Льо Бон

На Т. Рибо,
директор на „Философско списание“, професор по психология в Колеж дьо Франс, член на Академията – с дълбоко уважение

Предговор от автора *

[* Нищо в този труд, чието първо издание се появи през 1895 г., не е променено. Изложените тук идеи, които тогава изглеждаха доста парадоксални, днес звучат класически. „Психология на тълпите“ беше преведена на много езици: английски, немски, испански, руски, шведски, чешки, полски, турски, арабски, японски и т.н.]

Сборът от общи черти на характера, наложени от средата и наследствеността на всички индивиди от даден народ, съставлява душата на този народ.

Тези характерни черти са много трайни, тъй като са потомствени, когато обаче, под различни влияния, определен брой хора се окажат събрани заедно в даден момент, наблюдението доказва, че към наследствените им характери се добавя цяла поредица от нови характери, понякога доста различни от тези на рода.

Техният сбор образува една колективна душа – могъща, но нетрайна.

Тълпите винаги са играли важна роля в историята, и все пак, никога толкова важна, колкото днес. Неосъзнатото им действие, подчинено на съзнателната дейност на отделните хора, е една от характеристиките на настоящата епоха.

Увод

Ерата на тълпите

Големите сътресения, които предшестват промените в цивилизацията, на пръв поглед сякаш са предопределени от значителни политически преобразувания: нашествия на народи или сваляне на династии. И все пак един внимателен анализ на тези събития зад видимите причини най-често разкрива като реална причина наличието на дълбока промяна в мисленето на народите. Истинските исторически сътресения не са тези, които ни стряскат с измеренията и силата си. Единствените важни промени, на които се дължи обновяването на цивилизацията, се извършват в мненията, възгледите и вярванията. Паметните събития са видимият ефект от невидимите изменения на човешките чувства. Ако се проявяват рядко, то е, защото наследственият фонд на чувствата на даден род съставлява неговия най-траен елемент.

Днешната епоха е един от критичните моменти на промяна на човешката мисъл.

Тази промяна се осъществява благодарение на два основни фактора. Първият е разрушаването на религиозните, политическите и социалните възгледи, от които произтичат всички елементи на нашата цивилизация. Вторият фактор е създаването на изцяло променени условия за съществуване и мислене, дължащи се на съвременните научни и технически открития.

Макар и разклатени, идеите на миналото все още запазват голямата си сила, а тези, които трябва да ги заменят, едва се очертават; ето защо съвременната епоха е период на преход и анархия.

Едва ли е подходящо да се гадае днес какво може да произлезе един ден от такъв неминуемо малко хаотичен период. Върху какви фундаментални идеи ще се изградят утрешните общества? Все още не знаем. Още отсега обаче можем да предвидим, че в организирането си те ще трябва да се съобразяват с една нова сила, с един най-нов господар на съвременността: мощта на тълпите. Върху развалините на толкова идеи, смятани някога за верни и мъртви днес, на толкова управления, разрушени едно след друго от революциите, единствено тази мощ се е въздигнала и изглежда призвана скоро да претопа всички други сили. Докато овехтелите ни разбирания се разклащат и изчезват, а старите опори на обществата последователно се стромолясват, действието на тълпите е едничката сила, която нищо не заплашва и чийто престиж расте непрекъснато. Епохата, в която навлизаме, ще бъде действително ерата на тълпите.

Само допреди столетие основни фактори на събитията бяха традиционната политика на държавите и съперничествата на князете. Мнението на тълпите най-често беше без значение. Днес политическите традиции, личните склонности на владетелите, ежбите им значат малко. Определящ е гласът на тълпите. Той диктува на кралете какво да правят.

Съдбините на нациите вече се решават не на княжеските съвети, а в душата на тълпите.

Издигането на народните класи до политическия живот, постепенното им превръщане в ръководни класи е една от най-изпъкващите характеристики на нашата преходна епоха. Това издигане всъщност не е белязано от всеобщото гласуване, чието влияние за дълго време бе толкова слабо и с доста проста насоченост в началото. Мощта на тълпите се роди първо от разпространението на някои бавно проникващи в умовете идеи, а след това – чрез постепенното обединяване на индивидите, довеждащо до реализирането на теоретични дотогава концепции. Обединяването позволи на тълпите да си изградят ако не много правилни, то поне доста устойчиви представи за собствените си интереси, както и да осъзнаят силата си. Те образуват синдикати, пред които всички власти капитулират, трудови борси, чиято цел, въпреки икономическите закони, е управлението на условията за работа и за заплащане. Изпращат в ръководните събрания представители, лишени от всякаква инициатива и независимост и сведени най-често до положение на говорители на избралите ги комитети.

Днешните изисквания на тълпите стават все по-ясни и стремежът им е да разрушават открай докрай обществото такова, каквото е, за да го доведат до онзи примитивен комунизъм, който е бил нормалното състояние на всички човешки групи преди зората на цивилизацията. Съкращаване на работното време, експроприация на мините, жп линиите, заводите и земята, поравно разпределение на продуктите, премахване на висшите класи в полза на народните класи и т.н. Такива са техните искания.

Трудно поддаващи се на разсъждение, тълпите, напротив, са много податливи на действие. Те добиват огромна сила благодарение на сегашното устройство. Догмите, чието зараждане наблюдаваме, не след дълго ще притежават мощта на старите догми, тоест тираничната и властна сила, предпазваща от спорове. Божественото право на тълпите замества божественото право на кралете.

Модните сред нашата буржоазия писатели, които най-добре представят малко ограничените ѝ идеи, малко тесногърдите ѝ виждания, малко повърхностния ѝ скептицизъм, понякога крайния ѝ егоизъм, се ужасяват от новата сила, която расте пред очите им, и с цел да превъзмогнат безпорядъка в духовите призовават отчаяно моралните сили на църквата, толкова омразни им в миналото. Те говорят за банкрута на науката и ни призовават към поуците на доказаните истини. Само че тези новопокръстени забравят, че ако милостта наистина ги е докоснала, то тя не би могла да въздейства по същия начин върху недотам загрижени за тревогите на

отвъдното души. Днес тълпите вече не искат божества, които бившите им господари са отхвърлили вчера и за чието събаряне са помогнали. Реките не се връщат към изворите си.

Науката не е банкрутирала и с нищо не допринася за съвременната духовна безпътица, както и за надигащата се в нея нова сила. Науката ни обеща истината или поне познанието на отношенията, достъпни за нашия ум; тя никога не ни е обещавала нито мир, нито щастие. По господарски безразлична към чувствата ни, тя не чува жалбите ни и нищо не би могло да върне обратно илюзиите, прогонени от нея.

Всеобщи симптоми показват при всички нации бързо растящата сила на тълпите. Каквото и да произлезе от това, ще трябва да го преживеем. Обвиненията са празни думи. Възходът на тълпите може би ще отбележи един от последните етапи на западните цивилизации, едно връщане към онези периоди на тъмната анархия, предшествали разцъфтяването на новите общества. Но как да го предотвратим?

Досега най-определената роля на тълпите се е състояла в пълното разрушаване на остарели цивилизации. Историята учи, че в момента, в който моралните сили, заздравяващи едно общество, престанат да действат, окончателното разпадане е дело на онези безсъзнателни и груби множества, справедливо определяни като варварски. Цивилизациите са били създавани и ръководени досега от една малка интелектуална аристокрация и никога от тълпите. Силата на последните им стига само да рушат. Вземат ли връх, стига се до безредие. Понятието „цивилизация“ включва ясни правила, дисциплина, преход от инстинктивното към рационалното, предвиждане на бъдещето, висока степен на културата – все условия, абсолютно недостъпни за тълпите, оставени на самите себе си. Единствено чрез разрушителната си мощ те действат като онези микроби, ускоряващи разложението на омаломощените тела или на трупове. Щом постройката на една цивилизация е проядена, тълпите предизвикват срутването ѝ. Тогава проличава тяхната роля. За миг сляпата сила на числото се превръща в единствена философия на историята.

Това ли ще е съдбата и на нашата цивилизация? Можем да се боим, но все още не знаем.

Нека се примирим с мисълта за господството на тълпите, след като непредвидливи ръце премахнаха една след друга всички прегради, които можеха да ги възпрат.

Ние познаваме твърде слабо тези тълпи, за които започна толкова да се говори. Живели далеч от тях, професионалните психолози винаги са ги пренебрегвали и ако са се занимавали с тях, то е било само от гледна точка на възможните престъпления на тълпите. Безспорно съществуват престъпни тълпи, но има също така и добродетелни тълпи, героични тълпи и още много други. Престъпленията на тълпите са само един частен случай на психологията им и не биха подпомогнали познаването на душевността им повече от това – да се познава душевността на отделен човек единствено чрез описание на пороците му.

В действителност обаче господарите на света, създателите на религии или на империи, апостолите на всички вери, известните държавници и – на по-скромно равнище – водачите на малки човешки обединения винаги са били неволни психолози, надарени с инстинктивно познание за душата на тълпите, познание, често пъти много точно. Познавайки я добре, те лесно са я завладявали. Наполеон прониквал безпогрешно в психологията на френските тълпи, но понякога напълно се заблуждавал по отношение на психологията на чуждоземните тълпи*.

[* Всъщност и най-изкусните му съветници не успели да я схванат. Талейран* му писал, че „Испания посреща войниците му като освободители“. А тя ги е посрещнала като диви зверове. Един познавач и психолог на наследствените родови инстинкти би могъл лесно да го предвиди. – Б.а.]

[* Талейран-Перигор, Шарл Морис (1754–1838) – именит френски дипломат.]

Това непознаване го накарало да започне и в Испания, и в Русия войни, подготвили падането му.

Познаването на психологията на тълпите е средство за държавника, който иска не да ги управлява – това днес е много трудно, но поне да не бъде изцяло управляван от тях.

Психологията на тълпите показва колко слабо е въздействието на законите и институциите върху тяхната импулсивна природа и доколко тълпите са неспособни да имат някакви мнения извън внушенията им. Те не биха могли да бъдат водени от правила, произтичащи от чистата теоретична справедливост. Единствено впечатленията, породени в душата им отвън, са в състояние да ги привлекат. Ако например един законодател реши да въведе нов данък, ще трябва ли да прибегне до теоретично най-справедливото решение? По никакъв начин. Най-несправедливото ще бъде практически най-добро за тълпите, стига да е най-незабележимо и най-малко тежко на пръв поглед. По този начин един косвен данък, дори да е убийствен, винаги ще бъде приет от тълпата. Всекидневно удържан в сантимови размери от предмети за потребление, той не нарушава навиците ѝ и не ѝ прави особено впечатление. Заменете го обаче с пропорционален данък върху заплащането или други доходи и който да се заплаща еднократно, пък бил и десет пъти по-нисък от другия, той ще предизвика единодушни протести. Невидимите ежедневни сантименти са заменени в действителност от една обща относително висока сума, придобиваща впоследствие внушителни размери. Тя би останала незабележима само ако беше отделяна стотинка по стотинка; такъв икономически ход обаче включва доза предвидливост, на която тълпите са неспособни.

Горният пример осветлява много ясно тяхното мислене. То не е убягнало на психолог като Наполеон; законодателите обаче, непознавайки душата на тълпите, не биха могли да го разберат. Опитът все още не ги е научил достатъчно, че в поведението си хората никога не следват предписанията на чистия разум.

Много други примери могат да се приложат във връзка с психологията на тълпите. Познаването ѝ хвърля обилна светлина върху много исторически и икономически явления, оставащи напълно неразбираеми без него.

Ето защо си заслужава, дори само от чисто любопитство, да се направи опит за изследване на тази психология. Да се разкрият движещите сили на човешките постъпки, е точно толкова интересно, колкото да се изучи един минерал или едно растение.

Нашата студия за душата на тълпите не ще може да бъде нещо повече от кратък синтез, обикновено обобщение на направените от нас проучвания. Единственото, което може да се изисква от него, са няколко насочващи мнения. Други ще копаят по-дълбоко браздата. Днес ние само я прокарваме върху едно все още крайно неизследвано пространство*.

[* Малцината автори, занимавали се с психологическо изучаване на тълпите, са го правели, както посочих по-горе, единствено от криминална гледна точка. Тъй като съм посветил само една кратка глава на тази тема, ще препратя читателя към студиите на г-н Тард и брошурата на г-н Зигел „Престъпните тълпи“. Този труд не съдържа и една само лична мисъл на автора, а е компилация от ценни за психолозите факти. Впрочем моите заключения за престъпността и за морала на тълпите изцяло противоречат на тези двама, посочени от мен писатели.

В различните мои трудове, включително в „Психология на социализма“, ще се открият някои последици от законите, управляващи психологията на тълпите. Те могат да бъдат използвани, между другото, по най-различни въпроси.

Г-н А. Жевер, директор на Кралската консерватория в Брюксел, установи неотдавна едно забележително приложение на законите, изложени от нас, в свое произведение за музиката и които закони той много точно определя като „изкуство на тълпите“. „Именно Вашите две книги, писа ми този прочут професор, изпращайки ми изследването си, ми дадоха решението на един проблем, който доскоро считах за неразрешим: странния усет на

всяка тълпа за някое музикално произведение, независимо ново или старо, местно или чуждо, обикновено или сложно, стига да е изпълнено красиво и дирижирано от въодушевен диригент." Г-н Жевер показва по възхитителен начин защо „една творба, която именити музиканти, четящи партитурата в тишината на кабинетите си, не са разбрали, понякога ще бъде мигновено почувствана от аудитория, чужда на каквато и да е техническа култура." Той обяснява с голяма убедителност и защо тези естетически впечатления не оставят никаква следа. – Б.а.]

Книга първа
Душата на тълпите

Първа глава
Общи характеристики на тълпите
Психологически закон за тяхното душевно единство

В обикновен смисъл думата „тълпа“ означава сбор от някакви индивиди, независимо от националност, занимание или пол, както и от случайните обстоятелства, които ги събират.

От психологическа гледна точка изразът „тълпа“ придобива съвсем друго значение. При определени обстоятелства, и само тогава, един сбор от хора притежава нови и съвсем различни характерни черти от тези на всеки съставляващ го индивид. Съзнателната индивидуалност изчезва, чувствата и мислите на всички единици се насочват в една и съща посока. Образува се една колективна душа, преходна, без съмнение, но разкриваща много ясни отличителни черти. Тогава колективът се превръща в това, което, по липса на по-точна дума, ще нарека „организирана тълпа“ или, ако ви харесва повече, „психологическа тълпа“. Тя формира едно общо създание и е подчинена на закона за душевното единство на тълпите.

Обстоятелството, че много отделни личности се оказват случайно рамо до рамо, не им придава характер на организирана тълпа. Хиляди индивиди, случайно събрани на площада без никаква ясна цел, съвсем не образуват психологическа тълпа. За да се придобият специфичните ѝ черти, е необходимо влиянието на някои дразнителни, чиято същност ни предстои да уточним.

Изчезването на съзнателната самоличност и насочването на чувствата и мислите в една и съща посока – първи черти на организиращата се тълпа, не включват винаги едновременното присъствие на множество отделни лица на едно и също място. В даден момент, подтикнати от някои силни емоции, например важно национално събитие, хиляди отделни личности могат да приемат характерните черти на една психологическа тълпа. Обикновена събираща ги случайност тогава ще е достатъчна и поведението им тутакси ще придобие специфичната за действията на тълпите форма. В някои моменти от историята половин дузина хора могат да образуват психологическа тълпа, нещо, което стотици случайно събрани индивиди могат и да не направят. От друга страна, цял един народ, без да има видимо събиране, става тълпа под въздействието на едно или друго влияние.

От момента на създаването си психологическата тълпа придобива общи и временни, но определени характерни черти. Към тях се добавят индивидуални характеристики, изменящи се според съставните елементи на тълпата – тези характеристики са в състояние да променят душевното ѝ устройство.

Така че психологическите тълпи се поддават на класификация. Изследването ѝ ще ни разкрие, че една разнородна тълпа от несходни елементи съдържа, заедно с хомогенните тълпи, състоящи се от повече или по-малко сходни елементи (секти, касти и класи), общи черти и същевременно особености, позволяващи разграничаването им.

Преди да се занимаем с различните категории тълпи, нека първо разгледаме общите за всички тях черти. Ще постъпим по примера на естествоизпитателя, като започнем с определяне на общите характерни черти

на даден клас, след което ще се спрем на отделните черти, отличаващи родовете и видовете в него.

Не е лесно да се опише душата на тълпите, устроена многообразно не само по род и състав на общностите, но и в зависимост от естеството и степента на дразнителите, които им въздействат. Впрочем същата трудност възниква при психологическото изследване на всяко отделно същество. В романите индивидите се изявяват с постоянен характер, но не и в реалния живот. Единствено еднаквите обстановки създават привидната еднаквост на характерите. На друго място показах, че всички типове душевност носят различни материални възможности, в състояние да се разкрият под влияние на рязка промяна в средата. По този начин сред най-яроствните членове на Конвента се намирали безобидни буржоа, които при обикновени обстоятелства биха били кротки нотариуси или добродетелни съдии. Щом минала бурята, те отново придобили естествения си характер. В тяхно лице Наполеон срещнал най-послушните си служители.

Поради невъзможност да разгледаме тук всички етапи на създаване на тълпите ние ще ги разгледаме предимно във фазата на пълната им организираност. Така ще разберем в какво могат да се превърнат, но не и това, което са винаги. Само на този напреднал стадий на организация върху неизменната и властна родова основа се добавят някои нови и особени характерни черти, насочващи всички чувства и мисли на общността в една и съща посока. Едва тогава се проявява това, което нарекох по-горе психологически закон за душевното единство на тълпите.

Съществуват многобройни сходни психологически черти между тълпите и отделните личности; други пък, напротив, са типични само за общностите. В началото ще се спрем на тези особени черти, за да покажем ясно значението им.

Това, което поражда най-силно в една тълпа, е следното: каквито и да са съставлящите я индивиди, колкото и да си приличат или да се различават по начин на живот, занимания, характер или интелигентност, само това, че се превръщат в тълпа, им придава нещо като колективна душа. Тази душа ги кара да чувстват, мислят и действат коренно различно, отколкото е чувствал, мислил и действал всеки от тях, взет поотделно. Някои идеи, някои чувства възникват или прерастат в действия само при индивидите, обединени в тълпа. Психологическата тълпа е временно създание, съставено от сплотени за миг елементи, точно както и клетките на едно живо тяло чрез съединяването си образуват ново създание, чиито характерни черти силно се различават от тези, които притежава всяка една от същите клетки.

Противно на едно мнение, което с почуда срещаме под перото на толкова задълбочен философ като Хърбърт Спенсър*, в съставлящия агрегат на една тълпа изобщо няма сбор и средноаритметично от елементите, а съчетание и сътворяване на нови признаци. Както и в химията. Някои налични елементи, например основите и киселините, влизат в съчетание, преди да образуват ново тяло със свойства, различни от тези на телата, участвали в създаването му.

[* Спенсър, Хърбърт (1820–1903) – английски философ и социолог, един от родоначалниците на позитивизма.]

Лесно е да се установи колко е различен индивидът в обкръжението на тълпа от индивиди, взет сам за себе си; но причините за подобна разлика се откриват по-трудно.

За да успеем да ги съзрем, трябва първо да си припомним следното наблюдение от модерната психология, а именно, че несъзнаваните явления играят определяща роля не само в органичния живот, а и в умствената дейност. Съзнаваният живот на духа обхваща само една много слаба част в сравнение с несъзнавания му живот. Най-тънкият анализатор, най-дълбокият наблюдател не съумява да открие повече от минимален брой от водещите го несъзнавани подвижни сили. Нашите съзнавани действия произтичат от един несъзнаван субстрат, формиран най-вече от наследствени влияния. Той съдържа безбройните прародителски остатъци, съставляващи душата на рода.

Отвъд признатите причини за постъпките ни се намират скритите причини, непознати за нас. Повечето от всекидневните ни действия се дължат на невидими причини, които ни убягват.

Това, по което най-много си приличат всички членове на даден род, са несъзнаваните елементи, съставляващи родовата душа. Различията помежду им пък се състоят в съзнаваните елементи, плод на образованието, но най-вече на една изключителна наследственост. Най-неприличащите си по интелигентност хора понякога си приличат по инстинкти, страсти, чувства. Във всичко, поддаващо се на чувства: религия, политика, морал, привързаност, неприязън и т.н., най-прочутите личности надвишават съвсем рядко равнището на обикновените хора. В интелектуално отношение може пропасть да дели някой известен математик и обучаея му, но като характер и външна разлика често или няма, или е много слаба.

И по-точно тези общи свойства на характера, ръководени от несъзнаваното и притежавани в почти еднаква степен от повечето нормални членове на един род или племе, се оказват събрани на едно място в случая с тълпите. В колективната душа интелектуалните способности на хората, а оттук и тяхната индивидуалност, изчезват. Разнородното се размива в хомогенното, а несъзнателните свойства доминират.

Това обединяване на обикновени черти ни обяснява неспособността на тълпите за действия, изискващи висока интелигентност. Решенията от общ интерес, взети от събрание на изискани, но от различни области хора, не надвишават чувствително решенията, които би взело едно събрание на тъпаци. Всъщност последните могат само да прибавят общите за всички черти на посредственост. Тълпите натрупват не интелигентност, а посредственост. Не всички са по-духовити от Волтер, както често повтарят. Волтер положително е по-духовит от всички, ако под „всички“ се разбират тълпите.

Но ако събраните в тълпа отделни хора се ограничаваха със сливането на ежедневните си свойства, би имало средноаритметично и нищо друго, а не, както казахме, създаване на нови характери. По какъв начин се създават тези характери? Нека се опитаме сега да отговорим на този въпрос.

Появата на специфичните за тълпите признаци се обуславя от многообразни причини. Първата е, че индивидът, като част от тълпата и само защото е заобиколен от много хора, добива усещане за непобедима мощ, позволяващо му да се поддаде на инстинкти, които задължително ще обуздае, ако е сам.

Това усещане ще го обхваща още по-лесно, след като в безименната и съответно безотговорна тълпа чувството за отговорност, тази постоянна задръжка пред отделния човек, изчезва напълно.

Друга една причина – душевната зараза, също е от значение при определяне изявата на специфичните признаци на тълпите и заедно с това – на тяхната насоченост. Заразата е леснооткриваемо явление, но все още необяснено; тя трябва да се постави при хипнотичните явления, които ще разгледаме след малко. При тълпата всяко чувство и действие са заразителни, и то до степен отделният човек да жертва с голяма лекота личния си интерес в името на общия. Това свойство противоречи на природата му и човек е в състояние да го възприеме единствено и само когато е част от тълпата.

Трета причина, и без съмнение най-важна, обуславя у индивидите като част от тълпа особени признаци, понякога доста противоположни на признаците на отделната личност. Искам да се спра на внушаемостта, от която горепосочената заразителност е всъщност само следствие.

За да разберем това явление, е необходимо да държим сметка за някои неотдавнашни открития на физиологията. Днес ние знаем, че човек може да бъде доведен до състояние, в което, веднъж загубил съзнаваната си самоличност, се подчинява на всички внушения, отправени от причинителя на тази загуба, и допуска напълно несъвместими със собствената му природа и навици действия. И така, в резултат на подобни изследвания сякаш се доказва, че отделният човек, прекарал известно време в обкръжението на

изявяваща се тълпа, бързо изпада – било поради отделящите се от нея излъчвания, било поради друга и все още неясна причина – в особено състояние, което много се доближава до състоянието на омагьосаност на хипнотизирания в ръцете на хипнотизатора. У хипнотизирания субект животът на мозъка е парализиран и той се превръща в роб на всички свои несъзнавани действия, направлявани по волята на хипнотизатора. Съзнаваната самоличност е приспана. Волята и разграничителните способности – разрушени. В такъв момент чувства и мисли следват определената от хипнотизатора посока.

Такова приблизително е състоянието на индивида като част от тълпата. Той вече няма съзнание за действията. Подобно на хипнотизирания, при него някои свойства са унищожени, а други могат да бъдат доведени до степен на крайна възбуда. Силата на дадено внушение ще го тласне с неудържима буйност към извършване на някои действия. Буйност, по-невъздържана при тълпите, отколкото у хипнотизирания субект, защото внушението, завладяло всички отделни личности, се преувеличава, щом стане взаимно. Единиците в тълпата, надарени евентуално с достатъчно силна индивидуалност, са съвсем малобройни и течението ги отнася. Най-много да се опитат да отклонят общия ход с някое различно внушение. Една сполучлива дума, един припомнен на място образ понякога са възпирали тълпите от най-кървави деяния.

И така, заличаване на съзнаваната индивидуалност, превъзходство на несъзнаваната самоличност, насочване в една посока на чувствата и представите чрез внушение и увличане, склонност към незабавно превръщане в действие на внушените идеи – такива са основните признаци на индивида като част от тълпата. Той вече не е самият той, а автомат, чиято воля вече не е в състояние да го ръководи.

Само защото принадлежи на тълпата, човекът слиза с няколко стъпала по стълбата на цивилизацията. Взет сам за себе си, той вероятно е бил културен човек; в обкръжението на тълпата се превръща в инстинктивно създание, тоест във варварин. Неговите черти са стихийността, невъздържаността, жестокостта и възторзите и подвизите на примитивните създания. До тях той се доближава и с лесната впечатлителност пред думи и образи, както и със склонността да бъде докаран до деяния, накърняващи най-явните му интереси. Човекът в тълпата е песъчинка сред много други, които вятърът издухва на воля.

Затова виждаме съдебни заседатели да издават присъди, които всеки отделен заседател не би одобрил, парламенти да приемат закони и мерки, които всеки от съставлящите ги членове не би одобрил сам за себе си. Взети поотделно, хората от Конвента са били буржоа с кротък нрав. Събрани в тълпа и поддали се на влиянието на няколко водачи, те не се поколебали да изпратят на гилотината най-явно невинни хора; и противно на всички интереси се отказали от имунитета си и сами се обезглавили.

Човекът в тълпата се различава от естественото си „аз“ не само по действията. Още преди да е загубил всякаква независимост, идеите и чувствата му вече дотолкова са се променили, че превръщат скъперника в прахосник, неверника във вярващ, почтения човек в престъпник, страхливеца в герой. Отказът от всички собствени привилегии, гласуван от дворянството в момент на въодушевление през прочутата нощ на 4 август 1789 г., безспорно никога не би бил приет от нито един дворянин, взет сам за себе си.

Можем да обобщим въз основа на изредените наблюдения, че тълпата винаги стои интелектуално по-ниско от отделния човек. От гледна точка обаче на чувствата и на действията, породени от тях, тя може да бъде според обстоятелствата по-добра или по-лоша. Всичко зависи от начина, по който ѝ се отправят внушения. Тук пропускат нещо писателите, занимавали се с тълпите единствено от криминалната им страна. Разбира се, тълпите често са престъпни, но често са и героични. Лесно е да ги накараш да гинат за тържеството на една вяра или на една идея, да ги ентузиазираш за славата и за честта, да ги поведеш почти без хляб и без оръжие, както по

време на Кръстоносните походи, да освобождават гроба на един бог от неверниците или пък, както през 1793 година, да защитават родната земя. Това очевидно е донякъде несъзнаван героизъм, но с него се прави историята. Ако в актива на народите трябваше да се вписват само хладно обмислените велики дела, то в световните летописи биха останали твърде малко от тях.

Втора глава

Чувства и морал на тълпите

След като посочихме съвсем накратко главните признаци на тълпите, сега ще ги разгледаме в подробности.

Много специфични за тълпите черти – импулсивност, възбудимост, неспособност за разсъждение, липса на мнение и на критичен дух, преувеличаване на чувствата и други, се наблюдават и при съществата, принадлежащи на по-низши форми на развитие, като например дивака и детето. Тази аналогия отбелязвам само между другото. Разкриването ѝ би излязло от рамките на настоящия труд. Впрочем то би било ненужно за запознатите с психологията на първобитните хора и би било не особено убедително за непознатите.

Сега се заемам с последователното разглеждане на различните и леснооткриваеми в повечето тълпи признаци.

1. Импулсивност, подвижност и раздразнимост на тълпите

Както посочихме при анализа на главните ѝ белези, тълпата се води изключително от несъзнаваното. Действията ѝ търпят много повече влиянието на гръбначния, отколкото на главния мозък. Действията може да са изрядни като изпълнение, но тъй като не са направени от мозъка, индивидът постъпва според прищевките на възбудата. Играчка на всички външни източници на възбуда, тълпата е отражение на безкрайните им разновидности. Така че тя е роб на получените импулси. Отделният човек може да бъде подложен на действието на същите дразнителни, както човекът от тълпата; но след като разумът му подсказва лошите последствия от отстъпването пред тях, той не се поддава, физиологически погледнато, това явление може да се определи с извода, че отделната личност притежава уменията да контролира рефлексите си, докато тълпата е лишена от него.

Разнообразните импулси, на които тълпите се подчиняват, ще бъдат, в зависимост от дразнителите, великодушни или жестоки, героични или малодушни, но във всички случаи ще са толкова властни, че самият интерес от съхранение ще отстъпва пред тях.

Поради многообразието на дразнителите, способни да насаждат внушения на тълпите, и след като те винаги им се подчиняват, тълпите са крайно подвижни. Виждаме ги да минават за миг от най-кръвожадна жестокост до съвършено великодушие или героизъм. Тълпата лесно става палач, но не по-малко лесно – мъченик. От нейната гръд са изтекли потоците кръв, нужни за тържеството на която и да е вяра. Не е необходимо да се връщаме към героичните времена, за да разберем на какво са способни тълпите. По време на вълнения те никога не се пазарят за живота си и не беше толкова отдавна, когато един генерал, добил внезапно популярност, можеше лесно да намери сто хиляди души, готови да загинат за неговата кауза.

Следователно нищо при тълпите не би могло да бъде предварително обмислено. Под влиянието на моментни възбуди те могат да преминат цялата гама от най-противоречиви чувства. Те са като листата, които ураганът вдига, разпилява на всички посоки, после ги оставя да паднат. Анализът на някои типове революционни тълпи ще ни даде редица примери за изменчивостта на чувствата им.

Тази подвижност на тълпите ги прави много трудно управляеми, особено когато част от официалната власт се е оказала в ръцете им. Ако изискванията на ежедневието не създаваха нещо като невидим

регулатор, демокрациите нямаше изобщо да просъществуват. Само че тълпите, които френетично искат нещата, не ги искат прекалено дълго. Те са неспособни както на трайно желание, така и на размисъл.

Тълпата е не само импулсивна и подвижна. Подобно на дивака, за нея няма преграда между желанието ѝ и осъществяването му и тази увереност се подсилва от числото хора, придаващо ѝ усещане за неудържима мощ. За индивида в тълпата понятието „невъзможност“ изчезва. Отделният човек добре схваща, че не би могъл сам да опожари дворец, да разграби магазин; следователно такова желание въобще няма да му дойде наум. Влезе ли в тълпата, той осъзнава силата, дължаща се на множеството, и веднага ще отстъпи на първия подтик към убийство или грабеж. Неочакваната преграда ще бъде френетично сломена. Ако човешкият организъм позволяваше яростта да е постоянна, би могло да се каже, че нормалното състояние на разсърдената тълпа е яростта.

Във възбудимостта на тълпите, в тяхната импулсивност и подвижност, както и във всички народни чувства, които ни предстои да изследваме, неизменно участват главните белези на племето. Те образуват постоянната почва, върху която покълват нашите чувства. Безспорно тълпите са възбудими и импулсивни, но в много различаващи се помежду си степени. Изумителна е например разликата между една латинска и една англосаксонска тълпа. Събитията от близката ни история хвърлят обилна светлина по въпроса. През 1870 г. публикуването на една обикновена телеграма, отразяваща предполагаема обида, бе достатъчно, за да предизвика взрив от ярост, чийто незабавен резултат бе една ужасна война. Няколко години по-късно телеграфическото съобщение за един незначителен неуспех при Лангсон провокира нов взрив, довел до моментното падане на правителството. В същото време много по-страшното поражение на един английски поход пред Хартум произведе съвсем слабо вълнение в Англия и никой министър не беше сменен. Навсякъде тълпите са женски, но най-женски от всички са латинските тълпи. Който разчита на тях, може да се изкачи твърде високо, и то много бързо, само че в постоянно съседство с Тарпейската скала* и без да се съмнява, че един ден ще бъде бутнат от нея.

[* Тарпейската скала се е намирала в северната част на Капитолийския хълм. Носи името на весталката Тарпея, която предава Рим на сабините и е хвърлена от тази скала. По време на Римската република на това място се извършват екзекуции. – Б.р.]

2. Податливост на внушение и доверчивост на тълпите

Казахме, че една от основните характерни черти на тълпите е крайната податливост на внушения, и показахме доколко едно внушение е заразително за цялата човешка общност; оттук и обяснението за бързо ориентиране на чувствата към една определена посока.

Колкото и да я смятаме за неутрална, тълпата се намира най-често в очаквателно положение, удобно за внушението. Още първото оформено внушение се предава моментално върху всички мозъци и не след дълго посоката е установена. При поддаващите се на внушение същества фикс-идеята се стреми да се превърне в действие. Дали ще се опожарява дворец, или трябва да се покаже себеотрицание, тълпата се поддава еднакво лесно. Всичко ще зависи от природата на възбудителя, а не вече, както е при отделния човек, от връзките между внушеното действие и количеството разум, способно да се противопостави на извършването му.

Заедно с това, блуждаеща безспир по ръба на несъзнаваното, изтърпяваща всички внушения, задвижена от силата на чувствата, която характеризира съществата, неподдаващи се на разумни влияния, лишена от критичен дух, тълпата не може да се изяви другояче, освен като крайно доверлива. Невероятното не съществува за нея и точно това трябва да си припомним, за да разберем лекотата, с която се създават и разпространяват най-големите небивалици*.

[* Хората, присъствали на обсадата на Париж, са станали свидетели на многобройни прояви на тази доверчивост на тълпите към най-невероятни неща. Запалена свещ на последния етаж на някаква къща тутакси била приета като сигнал, отправен към обсаждащите. А две секунди размисъл щяха да докажат, че им е било абсолютно невъзможно, отдалечени от много левги разстояние, да забележат светлината на тази свещ. – Б.а.]

Създаването на така свободно разпространяващите се сред тълпите легенди е резултат не само на пълна доверчивост, но и на страхотните изопачавания на събитията във въображението на събрани на едно място индивиди. Най-обикновеното събитие веднага се изкривява, щом се пречупи през погледа на тълпата. Тя мисли образно, а всеки възникнал образ води цяла редица от други образи след себе си, без никаква логична връзка с първоначалния. Ние лесно възприемаме такова състояние, като се сещаме за чудноватите върволици от идеи, до които понякога ни довежда споменаването на нещо.

Разумът посочва колко разпокъсани са тези образи, но тълпата не го вижда; и онова, което изопачаващото ѝ въображение прибавя към събитието, тя ще го обърка със самото събитие. Неспособна да различи субективното от обективното, тя приема за реални събудените в ума ѝ образи, намиращи се в далечна връзка с наблюдавания обект.

Деформациите, на които тълпата подлага някакво събитие, на което е свидетел, на пръв поглед би следвало да са безбройни и многозначни поради твърде различния темперамент на съставлящите я хора. Нищо подобно. Като следствие от увеличаването деформациите са еднотипни и еднозначни за всички отделни личности от общността. Първото изкривяване, възприето от един от тях, вече образува сърцевината на заразителното внушение. Преди да се появи на ерусалимските стени пред всички кръстоносци, свети Георги, естествено, е бил видян само от един от присъстващите. Чрез внушение и разпространяване от човек на човек съобщеното чудо било незабавно прието от всички.

Такъв с механизмът на тези колективни халюцинации, така често срещащи се в историята и които сякаш носят всички класически белези на достоверността, щом става дума за явления, установени от хиляди хора.

Умственото равнище на единиците, съставляващи тълпата, не противоречи на този принцип. Това равнище е без значение. Влязат ли в тълпата, и невежата, и ученият човек стават еднакво неспособни за наблюдение.

Тезата може да се стори парадоксална. За доказването ѝ трябва да се приведат многобройни исторически факти, а за това не биха стигнали няколко тома.

Но понеже не искам да оставя читателя с впечатление за твърдения без доказателства, ще му посоча само няколко случайно избрани примера от всички възможни за цитиране.

Следващият случай е един от типичните, защото е изваден от колективни халюцинации, развихрили се сред тълпа от най-различни категории хора, както невежи, така и образовани. Той е преразказан случайно от лощман Жюлиен Феликс в книгата му за морските течения.

Фрегатата „Красавицата“ кръстосвала морето, за да открие корветата „Люлката“, от която я откъснала силна буря. Било посред бял ден и слънцето осветявало навсякъде. Изведнъж морякът от наблюдателницата съобщава за изгубил се кораб. Екипажът насочва поглед към указаното място и всички, офицери и моряци, виждат ясно един сал, натоварен с хора и влачен от плавателни съдове, над които се носели сигнали за бедствие. Адмирал Дефосе заповядал да оборудват един кораб, който да се притече на помощ на корабкрушенците. Докато се приближавали, моряците и офицерите от спасителния съд виждали „тълпи от хора, които се вълнували и протягали ръце, а до ушите им достигал глухият и неясен шум от много гласове“. Щом стигнали до мнимия сал, те се озовали чисто и просто пред няколко клона от дървета, покрити с листа и изтръгнати от близкия бряг. Халюцинацията се изпарява пред толкова осезаема очевидност.

Този пример разкрива доста ясно механизма на колективната халюцинация, така както го обяснихме. От една страна, внимателно изчакваща тълпа; от друга – внушение, отправено от патрула, който съобщава за изгубил се в морето кораб, внушение, предало се от човек на човек и прието от всички присъстващи, офицери и моряци.

Не е нужно една тълпа да е многолюдна, за да изчезне свойството ѝ да вижда правилно, а истинските неща да замества с халюцинации без връзка с тях. Няколко души, събрани заедно, образуват тълпа и дори да са известни учени, всички те приемат белезите на тълпите по повод на теми извън специалността им. Наблюдателността и критичният дух, които всеки един от тях притежава, изчезват. Един остроумен психолог – г-н Давей, ни дава доста любопитен пример в тази връзка, разказан в „Годишници на психологическите науки“ и заслужаващ да бъде представен тук. Г-н Давей, след като събрал изявени наблюдатели, сред които и един от първите учени на Англия – г-н Уолъс, и след като оставил гостите си да проверят предметите и да поставят знаци където искат, изпълнил пред тях всички класически сеанси на спиритистите: извикване на духове, писане на плочи и т.н. След това, като получил от прочутите си зрители потвърждения, че наблюдаваните явления не е можело да бъдат постигнати по друг начин, освен със свръхестествени средства, той им открил, че те са резултат от съвсем прости хитрости. „Най-учудващото във фокусничеството на г-н Давей – пише разказвачът – не е магията на самите фокуси, а крайно слабите отговори, които непосветените свидетели открили между тях. Така че, казва той, свидетелите могат да кажат много и положителни неща, които са свършено грешни, но резултатът от които е, че ако описанията им се приемат като верни, описаните от тях явления са необясними с хитрости. Откритите от г-н Давей методи били толкова прости, че се изненадваме от дързостта му да ги прилага; той обаче е притежавал такава власт над тълпата, че е успявал да я убеди, че вижда това, което не вижда.“ И тук се проявява властта на хипнотизатора над хипнотизирания. Но когато виждаме проявите ѝ над издигнати умове с предварителна недоверчива нагласа, тогава разбираме колко лесно се оставят на илюзии обикновените тълпи.

Има много аналогични примери. Преди няколко години вестниците разказаха за две малки удавнички, извадени от Сена. Първоначално децата били разпознати по най-категоричен начин от дузина свидетели. Пред толкова съвпадащи твърдения у следователя не останало никакво съмнение и той разрешил да се състави смъртният акт. Но точно когато щяло да почне заравянето на трупове, случайността помогнала да се разкрие, че предполагаемите жертви са живи и здрави и че всъщност приличали съвсем слабо на малките удавнички. Както в повечето от горепосочените примери, и тук твърдението на първия свидетел, жертва на илюзия, е било достатъчно да насади внушението у всички останали.

В подобни случаи отправната точка на внушението е винаги илюзията, възникваща у даден човек посредством повече или по-малко смътни реминисценции, следвани от разпространяването на тази първична илюзия по пътя на твърдението. Ако първият наблюдател е със силна впечатлителност, то ще е достатъчно трупът, който той мисли, че разпознава, да предоставя, извън всяка реална прилика, някаква особеност, белег или подробност от тоалета, която е в състояние да предизвика у него представата за друг човек. Тази предизвикана представа се превръща тогава в сърцевина на един вид кристализация, завладяваща сетивното поле и сковаваща всякаква критична способност. Това, което наблюдателят вижда в този миг, вече не е самият обект, а предизвиканият в съзнанието му образ. Така се обясняват грешните разпознавания на детските трупове от родните им майки, потвърждение за което е следният, вече остарял случай, където се проявяват двата реда внушения, чийто механизъм току-що посочих.

Детето било разпознато от друго дете, което обаче се заблуждавало. С това започнала поредица от грешни разпознавания.

И хората присъствали на нещо изключително необичайно. На другия ден, след като някакъв ученик разпознал трупа, една жена се провикнала: „О, господи, детето ми!“

Довеждат я при трупа; тя разглежда белезите и открива един на челото. „Това е нещастният ми син, казва тя, изчезнал от юли м.г., той е. Откраднали са ми го и са ми го убили!“

Жената била слугиня на ул. „Дю Фур“ и се наричала Шавандре. Повикали девера ѝ, който казал, без да се колебае: „Ето го малкия Филибер.“ Много обитатели от улицата разпознали Филибер Шавандре в детето, без да се брой собственият му учител, за когото медалът бил показател.

Е, добре! Съседите, деверът, учителят и майката се заблуждавали. След месец и половина самоличността на детето била установена. Оказало се от Бордо, убито в Бордо и докарано в Париж с бързата поща*.

[* Вестник „Лъч“, 21 април 1895 г. – Б.а.]

Нека отбележим, че тези разпознавания се дължат най-вече на жена и деца, тоест най-впечатлителните създания. Те показват каква стойност могат да имат такива свидетелства пред съда. Също така и детските твърдения не би трябвало никога да се взимат под внимание. Магистратите повтарят като всеизвестна истина, че на тази възраст не се лъже. Ако имаха малко по-малко повърхностна психологическа култура, биха научили, че на тази възраст почти винаги се лъже. Лъжата, безспорно, е невинна, но все пак си остава лъжа. По-добре би било присъдата на някой обвиняем да бъде решена с теглене на жребий, както многократно е правено, отколкото по свидетелство на дете.

За да се върнем на наблюденията, направени от тълпите, ще заключим, че колективните наблюдения са най-грешни от всички и в повечето случаи представляват обикновена илюзия на отделен човек, предавал по заразителен път някакво внушение на останалите.

Много факти потвърждават пълното недоверие, с което трябва да се посреща свидетелството на тълпите. Хиляди хора присъствали на прочутата кавалерийска атака в битката при Седан и все пак е невъзможно, при най-противоречащи си очевидци, да се научи от кого е била водена. В една излязла наскоро книга английският генерал Уолзли доказва, че най-грубите грешки досега са били свързани с най-важните обстоятелства от битката при Ватерлоо, обстоятелства, така или иначе, доказани от стотици свидетели*.

[* Знаем ли как точно е протекла една само битка? Силно се съмнявам. Ние знаем кои са били победителите и победените, но може би нищо повече. Разказът на г-н Д'Аркур, участник и свидетел, за битката при Солферино е приложим за всички битки: „Генералите (осведомени, разбира се, от стотици свидетелства) предават официалните си доклади; офицерите, натоварени да предадат заповедите, изменят тези документи и съставят окончателния проект; началникът на генералния щаб го оспорва и го преправя още веднъж. Занасят го на маршала, а той се провиква: «Вие сте в пълна заблуда!», и го замества с нова редакция. От първоначалния доклад не остава почти нищо.“ Г-н Д'Аркур излага този факт като доказателство за невъзможността да се установи истината за най-въълнуващото, най-добре наблюдаваното събитие. – Б.а.]

Всички тези примери, повтарям, показват колко струва свидетелството на тълпите. Трактатите по логика вкарват единодушието на многобройни свидетели в категорията на най-убедителните доказателства за точността на даден акт. Но това, което знаем за психологията на тълпите, показва илюзорността на такъв подход. Най-съмнителните събития са положително тези, които са били наблюдавани от най-голям брой хора. Кажете ли се, че даден факт е установен от хиляди свидетели едновременно, това означава, че реалният факт като цяло доста се различава от приетата версия.

Казаното по-горе ясно ни насочва към извора, че на историческите книги трябва да се гледа като на творби, родени изцяло от въображението. Това са въображаеми разкази за недобре наблюдавани неща, придружени с новоизмислени обяснения. Ако миналото не ни бе завещало своите

литературни, артистични и монументални творения, ние нямаше да знаем нищо истинско за него. Известна ли ни е една само истинска дума за живота на големите хора, изиграли главните роли за човечеството, като Херкулес, Буда, Исус или Мохамед? Не, по всяка вероятност. Впрочем, ако се замислим, животът им, такъв, какъвто е бил, малко ни интересува. Съществата, направили впечатление на тълпите, са били легендарни, а не истински герои.

За съжаление самите легенди са напълно безсъдържателни. Въображението на тълпите ги преобразува безкрайно според времената и най-вече според племената. Голяма е разликата между кръвожадния Йехова от Библията и любвеобилния бог на света Тереза, а почитаният в Китай Буда вече няма нищо общо със съименника си в Индия.

Дори не е необходимо вековете да са минали над героите, за да може легендата за тях да бъде преобразена от тълпата. Случва се преобразяването да продължи няколко години. В наши дни видяхме как легендата на един от най-големите исторически герои се променя няколко пъти за по-малко от петдесет години. При Бурбоните Наполеон се превърнал в някакъв идиличен образ, филантроп и либерал, приятел на смирените, които, по думите на поетите, трябвало трайно да запазят в колибите си спомена за него. Трийсет години по-късно добродушният герой бе станал кръвожаден деспот, узурпатор на властта и на свободата, пожертвал три милиона души единствено за собствената си амбиция. В наше време легендата не е престанала да се променя. Шом я покрият десетина столетия, бъдещите учени, четейки тези противоречиви разкази, сигурно ще се усъмнят в съществуването на героя така, както ние се съмняваме понякога в съществуването на Буда, и ще виждат в него само някакъв слънчев мит или развитие на легендата за Херкулес. Няма съмнение, че те лесно ще преживеят тази неустановеност, защото, по-добре запознати от днес с психологията на тълпите, знаят, че историята може да увековечава само митове и нищо друго.

3. Преувеличеност и простота на чувствата на тълпите

Чувствата, които проявява една тълпа, добри или лоши, притежават двойното свойство на крайна простота и крайна преувеличеност. По този показател, както и по много други индивидът сред тълпата се приближава до първобитните същества. Тънкостите са недостижими за него и затова той вижда нещата в тяхната съвкупност и не познава преходите. В тълпата преувеличеното чувство се подсилва още повече от обстоятелството, че разпространявайки се много бързо чрез внушение и предаване от човек на човек, одобрението, което го обгръща, значително увеличава силата му.

Простотата и преувеличението на чувствата на тълпите ги предпазват от съмнение и несигурност. Подобно на жените, те веднага отиват до крайности. Изразеното подозрение тутакси се превръща в безспорна очевидност. Зараждащи се антипатия или неодобрение, които не биха се изострили у отделния човек, бързо прерастват в дива омраза у човека в тълпата.

Силата на чувствата на тълпите – и това важи най-вече за разнородните тълпи – е преувеличена и от отсъствието на отговорност. Благодарение на сигурната ненаказуемост, усещането за която се подсилва, колкото по-многобройна е тълпата, и на представата за значителна моментна власт, дължаща се на числото хора, невъзможни за отделния човек чувства и действия стават възможни за общността. В обкръжението на тълпите тъпакът, невежата и завистникът са освободени от чувството за своето нищожество и безпомощност, заместено от представата за груба, временна, ала огромна сила.

За съжаление преувеличението при тълпите се проявява често при лошите чувства, атавистичен остатък от инстинктите на първобитния човек, който чувства страх от наказание, което кара отделния и вменяем човек да

се възпира. Така се обяснява лекотата, с която тълпите се отдават на най-лошите крайности.

Умело обработени по пътя на внушението, тълпите придобиват способност за героизъм и себеотрицание. Те даже са много по-надарени за това от отделния човек. Скоро ще имаме възможност да се върнем на въпроса, когато разглеждаме морала на тълпите.

Понеже е податлива само на крайни чувства, ораторът, който иска да съблазни тълпата, трябва да злоупотребява със силните твърдения. Преувеличавай, твърди, повтаряй и никога не се опитвай да доказваш каквото и да било по разумен път – такива са любимите средства за обосноваване на ораторите от народните сборища.

Освен това тълпата иска същото преувеличение в чувствата на своите герои. Видимите им качества и добродетели трябва винаги да са раздути. В театъра тълпата изисква от героя на пиесата такива добродетели, такава храброст и морал, каквито в живота не се срещат никога.

С основание се говореше за специалното отношение на театъра. Съществува някакво отношение, без съмнение, но правилата му най-често нямат нищо общо със здравия разум и логиката. Изкуството да говориш на тълпите е от по-нисък разряд, но изисква особено умение. Понякога, четейки ги, трудно си обясняваме успеха на някои пиеси. При получаването им самите директори на театрите са като цяло доста несигурни в успеха, тъй като, за да могат да преценят, трябва да се превърнат в тълпа*.

[* Това е, което позволява да се разбере невероятният успех на някои отхвърлени от всички театрални директори пиеси, ако случайно бъдат поставени. Знае се какъв успех постигна пиесата на г-н Копе „За короната“ (или „За венеца“ – Б.пр.), отхвърляна в продължение на десет години от директорите на първите театри въпреки името на автора, а „Лелята на Чарли“ (или „Кръстницата...“ – Б.пр.), поставена със средства на един сараф, след многократни откази претърпя двеста представления във Франция и над хиляда в Англия. Без помощта на изложеното по-горе разсъждение за невъзможността театралните директори вътрешно да се отъждествят с тълпата подобни неправилни преценки от страна на компетентни и силно заинтересовани от недопускането на толкова груби грешки хора биха останали неразбираеми. Ако можехме да погледнем на нещата в развитие, не би било трудно да изтъкнем и определящото влияние на рода, на племето. Театралната пиеса, въодушевяваща тълпата в дадена страна, понякога претърпява пълен неуспех в друга или я зачитат заради приличието и условностите, защото не задвижва пружини, способни да развълнуват новата ѝ публика.]

Няма смисъл да добавяме, че при тълпите преувеличението се отразява само на чувствата и по никакъв начин на интелигентността. Показах вече, че само защото индивидът е част от тълпа, интелектуалното му равнище спада значително. И г-н Тард стигна до същия извод след проучванията си над престъпленията на тълпите. Така че единствено в областта на чувствата те са в състояние да стигнат много далече или, обратно, да слязат много ниско.

4. Търпимост, авторитарност и консерватизъм на тълпите

След като познават само простите и крайни чувства, тълпите приемат или отхвърлят всички мнения, идеи и вярвания, които им се внушават и които за тях са или абсолютни истини, или не по-малко абсолютни грешки. Така става винаги с вярванията, предопределени по пътя на внушението, вместо да са се зародили по разумен път. Всеки знае нетърпимостта на религиозните вярвания и каква деспотична власт упражняват над душите.

Без да изпитва никакво съмнение към това, което смята за истина или за грешка, и въоръжена, от друга страна, с ясното съзнание за силата си, тълпата е не само нетолерантна, но и властна. Отделният човек може да приеме противоречието и спора, тълпата не ги понася никога. При публичните събирания най-слабото противоречие от страна на някой оратор

се посреща незабавно с резове на ярост и жестоки обиди, след които скоро идват саморазправата и изгонването, стига само ораторът да прояви настойчивост. Ако не беше сплашващото присъствие на органите на реда, противоречащият често би бил дори линчуван.

Авторитаризмът и нетърпимостта са всеобщи за всички категории тълпи, но се проявяват в твърде различна степен; и тук отново се намесва главното понятие – народността, господарка на чувствата и мислите на хората. Авторитарността и нетърпимостта са развити предимно сред латинските тълпи, и то до такава степен, че са унищожили чувството за лична независимост, така присъщо на англосаксонца. Латинските тълпи са чувствителни само към колективната независимост на своята секта и характерното за тази независимост е нуждата всички другомислещи да бъдат незабавно и грубо подчинени на техните вярвания. У латинските народи якобинците от всички възрасти, като се почне с тези от Инквизицията, никога не са успявали да се издигнат до друго разбиране за свобода.

За тълпите авторитарността и нетърпимостта съставляват съвсем ясни чувства, които те еднакво лесно понасят и прилагат. Те уважават силата, а добротата им прави незначително впечатление и бързо я възприемат като вид слабост. Симпатиите им никога не са били насочени към добродушните господари, а към тираните, които грубо са ги владели. Все на тях те издигат най-големите статуи. Решат ли доброволно да стъпчат сваления деспот, то е, защото, веднъж загубил силата си, той е причислен към категорията на слабите, които мразят и от които не се страхуваш. Типът герой, скъп на тълпите, винаги ще е изграден по подобие на Цезар. Блясъкът му ги привлича, властността му им импонира, а мечът му ги плаши.

Вечно готова да въстане срещу слаба власт, тълпата угоднически се прегъва пред силна власт. Ако действието на властта е постоянно, тълпата, подчиняваща се винаги на крайните си чувства, минава последователно от анархия към подчинение и обратно.

Всъщност би било израз на отричане на психологията на тълпите, ако се вярва, че при тях преобладават революционни инстинкти. Само грубостите им стигат, за да ни заблудят по този въпрос. Въстаническите и разрушителните взривове са винаги мимолетни. Тълпите се ръководят твърде много от несъзнаваното и съответно са и силно повлияни от вековна наследственост, за да не се изявяват като крайно консервативни. Оставени сами на себе си, скоро ги виждаме как, уморени от собственото си безредие, инстинктивно се насочват към подчинението. Най-гордите и най-необщителните якобинци бурно акламирали Бонапарт, когато той премахнал всички свободи и с твърдост накарал да се почувства желязната му ръка.

Историята на народните революции е почти непонятна, не се ли вземат под внимание дълбоко консервативните инстинкти на тълпите. Те силно желаят да променят имената на своите институции и понякога даже осъществяват бурни революции в името на тези промени; в основата обаче на тези институции лежи твърде дълбокият отзвук на наследствените нужди на племето, за да не започват тълпите отново и отново. Неспирната им подвижност важи само за повърхностните неща. В действителност те притежават непреклонни охранителни инстинкти и като всички първобитни, изпитват фетишистка почит към традициите и несъзнавания ужас от новостите, способни да променят реалните условия за съществуването им. Ако днешната мощ на демокрациите съществуваше в епохата, когато бяха открити механичните станове, парната машина и железниците, тези открития биха били неосъществими или само с цената на последователни революции. За щастие на напредъка на цивилизацията върховенството на тълпите се зароди едва когато големите научни и технически открития вече бяха факт.

5. Морал на тълпите

Ако на думата „морал“ придаваме смисъл на постоянно зачитане на някои обществени условности и също постоянно потискане на егоистичните импулси, то очевидно е, че тълпите са доста импулсивни и доста подвижни,

за да са способни на морал. Решим ли обаче да включим в това понятие краткотрайната поява на редица качества като себеотрицание, преданост, безкористност, саможертва, нужда от справедливост, тогава можем да кажем, че, напротив, тълпите понякога са способни на много висока моралност.

Малцината психолози, които са ги изучавали, са го правели единствено от гледна точка на престъпните им деяния; честотата на тези деяния ги е накарала да поставят тълпите на много ниско морално равнище.

Няма съмнение, че самите те често го доказват. Но защо? Просто защото дивите разрушителни инстинкти са остатъци от първобитните времена, спящи дълбоко у всекиго от нас. За отделния човек би било опасно да ги удовлетворява, докато поглъщането му от една безотговорна тълпа, в която съответно ненаказуемостта е сигурна, му дава пълна свобода да ги следва. Поставени обикновено в невъзможност да изпробваме тези инстинкти на разрушението върху себеподобните ни, ние се ограничаваме да ги засищаме по отношение на животните. Страстта към лова и жестокостта на тълпите имат един и същ източник. Проява на долна жестокост е, когато тълпата бавно нарязва някоя беззащитна жертва. За философа обаче тази жестокост е твърде близка до жестокостта на ловците, трупаци се на дузини, за да изпитат удоволствието от мига, в който кучетата им изкормват някой нещастен елен.

Ако тълпата е способна на убийство, пожар и всякакви престъпления, тя е също толкова способна на саможертвени и безкористни постъпки, и то стоящи много по-високо от тези, на които е способен отделният човек. Чрез събудените чувства за слава, чест, религия и родина се въздейства преди всичко върху индивида в тълпа. Историята е пълна с примери, подобни на Кръстоносните походи и на доброволците от 1793 година. Само общностите са способни на голямо себеотрицание и безкористност. Колко тълпи героично са отишли на гибел в името на вери и идеи, които едва са схващали! Стачкуващите тълпи стачкуват много повече от подчинение на някаква парола, отколкото за да получат увеличение на надницата. Рядко личният интерес е силен двигател за тълпите, докато той е почти изключителният двигател за отделния човек. Очевидно не той е ръководил тълпите в толкова войни, най-често неразбираеми за техния ум и в които те се оставяли да гинат така лесно, както хипнотизираните от огледалото на ловеца чучулиги.

Дори свършените негодья само поради събирането им в тълпи понякога възприемат много строги принципи. Иполит Тен* отбелязва, че септемврийските убийци оставяли на масата на комитетите портфейлите и накитите, намерени у жертвите им, които толкова лесно можели да откраднат. Ревящата, пълпеща и бедняшка тълпа, завладяла Тюйлери през революцията от 1848 г., не отмъкнала нито един от заслепилите я предмети, а само той би бил достатъчен да даде хляб за много дни.

[* Тен, Иполит (1828-1893) – френски философ, историк и критик.]

Естествено това морализиране на индивида от тълпата не е постоянно правило, но се наблюдава често и дори в много по-малко сериозни обстоятелства от тези, които изброих. Посочих вече, че в театъра тълпата иска от героя на пиесата преувеличени добродетели, и една публика, макар и от низши елементи, понякога се изявява като доста лицемерно добродетелна. Истинският разсипник, сутеньорът, хулиганът подигравчия често мърморят по повод на някоя по-дръзка сцена или недомислена дума, които обаче бледнеят пред техните обичайни разговори.

И така, тълпите, често в плен на низки инстинкти, понякога дават и пример за високоморални постъпки. Ако безкористността, примирението, пълната преданост на един химеричен или реален идеал са морални добродетели, то можем да кажем, че в даден случай тълпите притежават тези добродетели до степен, рядко достигана и от най-мъдрите философи. Те, разбира се, ги прилагат несъзнавано, но какво от това? Ако тълпите разсъждаваха често и се допитваха до непосредствените си интереси, тогава сигурно никоя цивилизация нямаше да се развие на нашата планета, а човечеството би останало без история.

Трета глава Идеи, съждения и въображение на тълпите

1. Идеите на тълпите

При разглеждане в един предишен труд на ролята на идеите за еволюцията на народите доказахме, че всяка цивилизация е производна от малко на брой фундаментални идеи, които рядко търпят обновление. Показахме как тези идеи се настаняват в душата на тълпите; колко трудно проникват, но и каква мощ придобиват, щом проникнат там. Показахме освен това, че големите исторически сътресения са най-вече резултат от измененията в тези фундаментални идеи.

След като достатъчно се занимах с тази тема, няма да се връщам повече на нея и ще се огранича с няколко думи за достъпните за тълпите идеи и как те ги възприемат.

Можем да ги разделим на две групи. В едната ще сложим инцидентните и преходни идеи, възникнали под влияние на момента: например увлечението по дадена личност или доктрина. В другата – основополагащите идеи, на които средата, наследствеността, възгледът придават голяма стабилност: такива са някогашните религиозни идеи и днешните демократични и социални идеи.

Основополагащите идеи биха могли да се представят като водната маса на една река, бавно влачеща се по течението; преходните идеи – чрез малките, вечно изменчиви вълни, раздвижващи повърхността ѝ, които, макар и без реално значение, са по-видими от движението на самата река.

В наше време големите основополагащи идеи, с които живяха бащите ни, изглеждат все по-неустойчиви и заедно с това институциите, изградени върху тях, се оказаха из основи разтърсени. Сега възникват много от онези дребни преходни идеи, които току-що споменах; малко от тях обаче изглеждат призвани за определящо влияние.

Каквито и да са идеите, внушени от тълпите, те могат да ги завладеят само ако придобият много проста форма и бъдат представени в съзнанието им във вид на образи. Несвързани с никаква логична връзка за сходство или последователност, тези идеи-образи могат да се взаимозаменят като стъклата на магическия фенер, които фокусникът изважда от кутията, в която са били едно върху друго. Така че при тълпите можем да наблюдаваме смяна на най-противоречиви идеи. В зависимост от моментната случайност тълпата ще изпита влиянието на една от различните, натрупани в сетивата ѝ идеи и ще извърши, като следствие, най-различни постъпки. Пълното отсъствие при нея на критичен дух не ѝ позволява да забележи противоречията в тях.

Всъщност това явление не е свързано само с тълпите. То се среща при много взети поотделно хора и не само сред примитивните, но и сред тези, които по някаква особеност на духа, например запалените религиозни сектанти, се приближават до тях. Аз съм го наблюдавал, от моя страна, при начетените и образовани в нашите европейски университети индуси, притежатели на всички дипломи. Върху тяхната неподвижна основа от наследствени религиозни и социални идеи се бе натрупал, без изобщо да ги помръдне, един слой от западни идеи без връзка с предишните. Според моментния случай едните или другите се извяваха със съответното словесно обкръжение и по този начин един и същ човек разкриваше най-очевидните противоречия. Противоречия по-скоро привидни, отколкото истински, понеже само наследствени идеи са достатъчно могъщи у индивида, за да се превърнат в истински двигател на поведението. Само когато в резултат на преплитания човек се окаже между различни наследствени импулси, постъпките могат да бъдат в постоянно противоречие. Едва ли е необходимо да наблягаме на тези явления, въпреки огромното им психологическо значение. Според мен са нужни поне десет години пътешествия и наблюдения, за да бъдат те разбрани.

Поради това, че идеите могат да бъдат възприети от тълпите само ако са облечени в съвсем проста форма, те, за да добият популярност, често трябва да претърпяват цялостни промени. Говорим ли за малко по-възвишени философски или научни идеи, можем да установим колко дълбоки изменения са нужни в тях, за да достигнат, пласт по пласт, до равнището на тълпите. Такива изменения зависят основно от народността, на която принадлежат съответните тълпи; във всички случаи обаче те омаловажават и опростяват.

Освен това идеите в действителност не признават никаква йерархия от обществена гледна точка, тоест делене на по-възвишени и по-малко възвишени идеи. Достатъчно е, че една идея достига до тълпите и е в състояние да ги развълнува, за да бъде оголена от почти всичко, което ѝ е придавало възвишеност и величие.

Между другото йерархическата стойност на една идея е без значение. Единствено важат резултатите от нея. Християнските идеи на Средновековието, демократичните идеи на миналия век, днешните социални идеи със сигурност не са много възвишени, философски те могат да бъдат сметнати за твърде жалки грешки. И въпреки това ролята им е била и ще бъде огромна, а те задълго ще останат сред най-важните фактори за поведението на държавите.

Дори когато идеята претърпи изменения, правещи я достъпна за тълпите, тя въздейства едва когато по различни начини, обект на по-нататъшното изследване, проникне в несъзнаваното и се превърне в чувство. По принцип тази промяна е доста продължителна.

Не бива заради това да се мисли, че след доказване правдивостта на дадена идея тя може да почне да се проявява, дори да става дума за образованите умове. Разбираме го, като видим колко слабо влияе на мнозинството от хората и най-ярката демонстрация. Крещящата очевидност може да бъде усетена от някой интелигентен слушател; несъзнаването у него обаче бързо ще го върне към първичните му разбирания. Потърсете го след няколко дни и той отново ще ви поднесе старите си доводи, точно със същите думи. Фактически той е завладян от предхождащи идеи, превърнали се в чувства, а както е известно, само те въздействат на невидимите двигатели на нашите постъпки и слова.

Когато по различни пътища една идея е успяла да се вгради в душата на тълпите, тя добива неудържима мощ и повлича многобройни последствия, философските идеи, увенчали се с Френската революция, се вселили доста по-късно в душата на народа. Знаем за непреодолимата им сила, която придобили, щом се настанили в нея. Поривът на цял един народ към завоюване на социалното равенство, към осъществяването на абстрактни права и идеални свободи разклатил всички тронове и дълбоко разтърсил западния свят. В продължение на двацет години народите се нахвърляли един срещу друг и Европа познала кланета, сравними с тези на Чингис хан* и Тамерлан**. Никога не е проличавало по-ясно до какво може да доведе развихрянето на идеи, способни да променят посоката на чувствата.

[* Чингис хан (1155-1227) – знаменит татарски завоевател и основател на Първата монголска империя.]

[** Тамерлан (1336-1405) – татарски завоевател, основател на Втората монголска империя.]

Ако е нужно дълго време, за да влязат идеите в душата на тълпите, не по-малко време трябва да мине и за да излязат от нея. Заедно с това тълпите, що се отнася до идеите, винаги изостават с няколко поколения от учените и философите. Днес всички държавници познават грешките на цитираните преди малко фундаментални идеи, но поради все още много силното им влияние те са принудени да управляват според принципи, в чиято истинност са престанали да вярват.

2. Съжденията на тълпите

Не може твърдо да се обобщава, че тълпите не се поддават на съждения. Но доводите – и използваните от тях, и въздействащите им,

изглеждат, от логична гледна точка, толкова нискоразредни, че само по пътя на аналогията можем да ги определим като съждения.

Както и възвишените съждения, нискостепенните съждения на тълпите почиват на асоциации; но асоциираните от тълпите идеи са свързани само привидно с връзки на прилика или на последователност. Те се навързват както у ескимоса, който, знаейки от опит, че ледът – прозрачно тяло, се топи в устата, заключава, че и стъклото – също прозрачно тяло, трябва да се стои в устата; или според логиката на дивака, въобразил си, че щом изяде сърцето на някой храбър враг, се сдобива с храбростта му; или пък според тази на работника, който, експлоатиран от един господар, прави извод, че всички господари са експлоататори.

Свързване на несходни неща, чиито връзки са само привидни, и моментално обобщаване на частни случаи – такива са характеристиките на колективната логика. Точно такива асоциации излагат винаги пред тълпите ораторите, владеещи изкуството да ги обработват. Само тези асоциации са в състояние да им повлияят. Поредица от сурови съждения би била напълно непонятна за тълпите, ето защо имаме основание да казваме, че те не разсъждават или разсъждават погрешно и че не може да им се повлияе чрез съждение. Слабостта на някои слова, упражнили огромно влияние върху слушателите, понякога изненадва при прочитането им; да, но се забравя, че са били готвени, за да увличат общности, а не за да бъдат четени от философи. Ораторът, който влиза в лична връзка с тълпата, умее да предизвика привличащите я образи. Успее ли, постигнал е целта си; и цял том с речи не се равнява на няколкото изречения, успели да привлекат душите, които е трябвало да бъдат убедени.

Едва ли трябва да се добавя, че безпомощността на тълпите за правилно съждение ги лишава от всякакъв критичен дух, тоест от способността да различават истината от грешката, да съставят точно мнение. Те приемат само наложени и никога обсъдени мнения. В този смисъл много хора не надвишават нивото на тълпите. Лекотата, с която някои възгледи се налагат като всеобщи, се дължи предимно на невъзможността на повечето хора да си изградят собствено мнение, основано на собствени съждения.

3. Въображението на тълпите

Типичното за тълпите въображение, както при всички същества, лишени от участието на разсъдъка, е склонно към дълбока впечатлителност. Образите, предизвикани в съзнанието им от човек, събитие, случай, почти носят яркостта на реалните неща. Тълпите са донякъде в положението на спящия, чийто временно приспан разум пропуска в съзнанието крайно напрегнати картини, които бързо биха се разпръснали при контакт с разсъдъка. Неспособни на размисъл и на съждение, тълпите не познават правдоподобното; а известно е, че най-неправдоподобните неща смайват най-силно.

Затова и чудотворното и легендарното в събитията винаги поразяват най-силно тълпите. В действителност чудотворното и легендарното са истинските опори на една цивилизация. В историята привидността е играла много по-силна роля от реалността. Тук нереалното господства над реалното.

Познаващи само образното мислене, тълпите се оставят да бъдат впечатлени само от образи. Единствено те ги плашат или привличат и прерастват в подтик за действие.

Оттук и постоянното огромно влияние върху тълпите па театралните постановки, показващи образа (картината) в най-чистия му вид. Едно време хляб и зрелища олицетворявали идеала за щастие за римския плебс. С течение на вековете този идеал малко се е променил. Нищо не смайва по-силно народното въображение от една театрална пиеса. Цялата зала едновременно изпитва едни и същи емоции и ако те не се превръщат веднага в действия, то е, защото най-несъзнаващият зрител не може да не си даде

сметка, че е жертва на илюзия и че се е смял или плакал на измислени преживявания. Понякога обаче внушените чрез образите чувства са прекалено силни, за да се удържи стремежът им, подобно на обикновените внушения, да се превърнат в действия. Широко известен е случаят с онзи народен драматичен театър, където се принудили да охраняват при излизането му артиста в ролята на предателя, за да го спасят от набезите на зрителите, възмутени от въображаемите му престъпления. Мисля, че това е един от най-показателните примери за умственото състояние на тълпите и преди всичко за лесната им податливост на внушения. За тях нереалното е почти толкова важно, колкото реалното.

На народното въображение се основават мощта на завоевателите и силата на държавите. На тълпите трябва да се въздейства, за да бъдат поведени. Всички велики исторически събития: раждането на будизма, на християнството, на исляма, Реформацията, революцията и в наше време – заплашителното нашествие на социализма, са преките или далечни последици от силни впечатления, произведени върху въображението на тълпите.

Нека добавим, че големите държавници от всички времена и във всички страни, включително абсолютните деспоти, са виждали в народното въображение опора на своето могъщество. Те никога не са се опитвали да управляват срещу него. „Приех католицизма – казваше Наполеон в Държавния съвет – и успях да завърша войната във Вандея; направих се на мюсюлманин и се установих в Египет; превръщайки се в ултрамонтанист, спечелих италианските свещеници. Ако управлявах еврейския народ, щях да възстановя Соломоновия храм.“ Никога, може би от времето на Александър и Цезар насам, никой велик човек не е разбрал по-добре как трябва да се въздейства на въображението на тълпите. Да го поразява, било негова постоянна грижа. Мислел за това, когато побеждавал. Когато държал речи и слова, при всяко свое начинание. Тази мисъл не го напускала и на смъртното му ложе.

Как да бъде впечатлено въображението на тълпите? Ще разберем не след дълго. Нека кажем още отсега, че целта е непостижима чрез нарочни демонстрации за величие върху съобразителността и разсъдъка. На Антоний не му била нужна учена реторика, за да възбуди народа срещу убийците на Цезар. Той прочел пред него завещанието му и му показал трупа му.

Всичко, което смайва въображението на тълпите, се явява като грабващ и чист образ, освободен от допълнително тълкуване или пък придружен единствено от няколко чудотворни деяния: голяма победа, голямо чудо, голямо престъпление, голяма надежда. Важното е нещата да се представят наведнъж и без никога да се посочва произходът им. Сто малки престъпления или сто малки произшествия изобщо не са в състояние да поразят въображението на тълпите; докато едно само сериозно престъпление, една-единствена катастрофа ще ги поразят дълбоко, дори резултатите от тях да са безкрайно по-малко смъртоносни от всичките сто малки произшествия. Голямата епидемия от инфлуенца в Париж, повалила пет хиляди души за няколко седмици, не засегна кой знае колко народното въображение. Действително тази истинска хекатомба не се изразяваше чрез някакъв видим образ, а само чрез всекидневните статистически данни. Някое произшествие, при което вместо тези пет хиляди биха загинали само петстотин – в същия ден, на някой площад, в резултат на ясно виждащо се събитие, например падането на Айфеловата кула, би произвело огромно впечатление върху въображението. Вероятната гибел на един презокеански кораб, смятан, поради липса на информация, за потънал в морето, се отрази дълбоко в продължение на осем дни на въображението на тълпите. Същевременно официалните статистики показват, че хиляда големи кораба са изчезнали през същата година. Тълпите не се развълнуваха нито за миг от тези последователни загуби, по друг начин различни като погубени живи хора и стоки.

Изводът – не фактите сами по себе си стряскат народното въображение, а именно начинът, по който се проявяват. Трябва тези факти чрез бих го нарекъл стъстяване да предизвикат някой завладяващ образ,

който изпълва и подчинява съзнанието. Да познаваш изкуството на въздействието върху въображението на тълпите, значи да познаваш изкуството да ги ръководиш.

Четвърта глава

Религиозни форми, които придобиват всички убеждения на тълпите

Видяхме, че тълпите не разсъждават, че приемат или отхвърлят идеите без разграничение, че не понасят нито спор, нито противоречие, че въздействащите им влияния са пълни господари на сетивното им поле със стремеж към бързо превръщане в действия. Показахме, че умело обработените тълпи са готови на саможертва в името на внушения им идеал. Видяхме, най-после, че познават само буйните и трайни чувства. Симпатията при тях бързо се превръща в обожаване, а едва породилата се неприязън – в омраза. Тези всеобщи показатели позволяват да се досетим за природата на техните убеждения.

При изучаване отблизо убежденията на тълпите както в епохи, белязани от вярата, така и при големите политически бунтове, например тези от миналия век, откриваме, че такива убеждения неизменно придобиват специална форма, която не мога да определя по-точно, ако не я нарека религиозно чувство.

Това чувство се характеризира по твърде прост начин: обожание към смятано за висше общество, боязън от приписваното му могъщество, сляпо подчинение на заповедите му, невъзможност да се обсъждат неговите догми. Желание за разпространението им, склонност да се смятат за врагове всички, които отказват да ги възприемат. Независимо дали е насочено към някой невидим бог, към някой каменен идол, към герой или политическа идея, подобно чувство си остава винаги религиозно като същност. Тук участват и свръхестественото и чудотворното. Тълпите обвиват с еднаква загадъчна сила както политическата формула, така и вожда победител, който мигновено ги фанатазира.

Човек не е религиозен само като почита някое божество, а и когато отдава всички сили на духа, цялата подчиненост на волята си, пламенния фанатизъм в служба на една кауза или на едно същество, превърнало се в цел и посока на чувствата и действията.

Нетърпимостта и фанатизмът обикновено вървят ръка за ръка с религиозното чувство. Те са неизбежни у тези, които вярват, че познават тайната на земното или човешкото щастие. Тези две черти се откриват у всички хора в колектив, щом някакво убеждение ги разбунтува. Якобинците от времето на терора били също толкова убедено религиозни, колкото католиците на Инквизицията, а жестокият им плам се пораждал от същия източник.

Убежденията на тълпите приемат присъщите на религиозното чувство черти, като: сляпо подчинение, бясна нетърпимост, нужда от бурна пропаганда; следователно можем да твърдим, че всичките им вярвания са религиозни по форма. Героят, когото тълпата приветства, е наистина бог за нея. Такъв е бил Наполеон в продължение на петнайсет години и никога божество не се е радвало на по-предани последователи, нито е изпращало с по-голяма лекота хора на смърт. Боговете на езичеството и на християнството никога не са упражнявали по-пълна власт над душите.

Теоретиците на религиозни и политически убеждения са постигнали целта си само защото са съумявали да налагат на тълпите тези чувства на религиозен фанатизъм, каращи човека да намира щастията си в обожанието и тласкащи го към саможертва в името на собствения идол. В хубавата си книга за римска Галия Фюстел дьо Куланж правилно отбелязва, че Римската империя е издържала съвсем не благодарение на силата, а на религиозното обожание, което е вдъхвала. „Сигурно е безпрецедентен случай в световната история – казва той с основание – един ненавиждан от народите режим да издържи в течение на пет века... Не бихме приели обяснението, че трийсет легиона на империята са накарали сто милиона души да се подчиняват.“ Ако

са се подчинявали, то е било поради единомудното обожествяване на императора, олицетворение на римското величие. И в най-малката паланка на империята имало олтари в негова чест. По онова време от единия до другия край на империята в душите почнала да покълва една нова религия, чиито божества били самите императори. Няколко години преди християнската ера цяла Галия, в лицето на шейсет града, издигнала с общи сили в околностите на Лион храм на Август... Неговите жреци, избрани от събранието на галските градове, били най-важните личности на страната си... Не е възможно всичко това да се отдаде на страха и угодничеството. Не може цели народи да са угоднически, и то в продължение на три столетия. Не царедворците обожавали принца, а Рим. Това бил не само Рим, а и Галия, Испания, Гърция и Азия."

Днешните завоеватели на души вече нямат олтари, но имат статуи и образи и оказваният им култ не се различава съществено от някогашния. Бихме разбрали донякъде философията на историята само ако правилно сме прозрели този основен пункт на психологията на тълпите: за тях трябва или да си бог, или нищо.

Тук не става дума за суеверия от друго време, окончателно отхвърлени от разума. Във вечната си борба с разума чувството никога не е бивало победено. Тълпите вече не искат да чуят думите „божество“ и „религия“, чието господство са търпели така дълго; никоя епоха обаче не ги е виждала да издигат толкова статуи и олтари, както от един век насам. Народното движение, известно под името „буланжизъм“, показало колко малко е нужно за възраждането на религиозните инстинкти на тълпите. Няма селска странноприемница, която да не притежавала образа на героя. Приписвали му силата на изцелител на всички неправди, на всички злини и хиляди хора биха дали живота си за него. Какво ли място би заел той в историята, ако характерът му бе успял да подкрепи легендата!

Ненужна баналност е да се повтаря, че на тълпите им трябва религия. Политическите, божествените и обществените вярвания се настаняват сред тях едва когато приемат неизменната религиозна форма, предпазваща тълпите от спор. Ако можеше да се накарат тълпите да приемат атеизма, то той би притежавал цялата нетърпяща възражение пламенност на едно религиозно чувство, а във външните си изяви би се превърнал в култ. Еволюцията на малката позитивистка секта ни дава любопитно доказателство за това. Тя прилича на онзи нихилист, чиято история ни разказва дълбокият Достоевски. Един ден, осветен от проблясъка на разума, той счупил образите на божествата и светците, украсявали дотогава олтара на малкия му параклис, после ги заместил с трудовете на няколко философи атеисти, след което благоговейно запалил отново свещите. Предметът на религиозните му вярвания се бил променил, ала можем ли да твърдим, че религиозните му чувства наистина са се променили?

Отново повтарям, че някои исторически събития, а именно най-важните, могат добре да се разберат само след като се осъзнае религиозната форма, в която в крайна сметка винаги се обличат убежденията на тълпите. Редица обществени явления изискват много повече проучване от психолог, отколкото от естественик. Нашият голям историк Тен направи единственото натуралистично изследване на Революцията и много пъти не успяваше да схване истинския генезис на събитията. Отличен наблюдател на фактите, пропуснал обаче да прозре психологията на тълпите, знаменитият писател не винаги съумяваше да стигне до причините. Ужасен от кървавата, анархична и жестока страна на фактите, той изобщо не съзря у героите на великата епопея друго освен диви епилептици, отдаващи се без задръжки на инстинктите си. Насилията на Революцията, убийствата ѝ, нуждата ѝ от пропаганда, обявените от нея войни на всички крале намират обяснение единствено като се отчете, че тя е означавала установяване на нова религиозна вяра в душата на тълпите. Реформацията, Вартоломеевата нощ, Религиозните войни, Инквизицията, Терорът са сходни явления, осъществени под влиянието на онези религиозни чувства, неизменно водещи до заколение, с меч и огън, на всичко противостоящо на установяването на тази нова

вяра. Средствата на Инквизицията и на Терора са средства на истински убедените. Прибегнеха ли до други средства, нямаше да са убедени.

Сътресения, подобни на тези, които посочих, се получават само когато душата на тълпите ги извади на показ. И съвършените деспоти биха били безпомощни да ги отприщят. Историчните, представящи Вартоломеевата нощ като дело на един крал, пренебрегват психологията на тълпите точно толкова, колкото и тази на кралете. Такива прояви могат да излязат само от народната душа. Най-пълната власт на най-деспотичния монарх не е в състояние да направи нищо друго, освен да ускори или да забави малко осъществяването им. Не кралете са направили Вартоломеевата нощ, нито Религиозните войни, както и Терорът не е дело на Робеспьер, Дантон или Сен Жуст. Зад такива събития винаги се открива душата на тълпите.

Книга втора

Схващания и вярвания на тълпите

Първа глава

Далечни фактори за вярванията и схващанията на тълпите

Преди малко разгледахме душевното устройство на тълпите. Знаем как чувстват, мислят, разсъждават. Да разгледаме сега зараждането и установяването на техните схващания и вярвания.

Определящите ги фактори са от два вида: далечни и непосредствени.

Далечните фактори придават на тълпите свойството да възприемат някои убеждения и същевременно да са напълно невъзприемчиви към други. Те подготвят почвата, върху която виждаме да покълват внезапно нови идеи, учудващи със силата и резултатите си, но в които непосредствена е само привидността. Избухването и осъществяването на някои идеи у тълпите понякога става поразяващо рядко. Това е само повърхностен ефект, отвъд който най-често трябва да се търси продължителна предходна дейност.

Преките фактори са тези, които, добавени към споменатата продължителна дейност, без която собственото им действие е немислимо, предизвикват у тълпите активното убеждение, тоест придават форма на идеята и я отприщват с всичките ѝ последици. Под натиска на тези непосредствени фактори се появяват решенията, които отведнъж вдигат общностите на крак; благодарение на тях избухва въстание или се решава стачка; чрез тях огромни множества издигат един човек на власт или свалят правителство.

Последователното действие на тези два вида фактори се открива във всички исторически събития, Френската революция, за да си послужи само с един от най-ярките примери, е повлияна от далечни фактори, като писателските критики и безчинствата на Стария режим. Така подготвена, душата на тълпите по-късно лесно е била предизвикана към бунт от непосредствени фактори, каквито са ораторските речи и съпротивата на Двора срещу незначителни реформи.

Сред далечните фактори някои са общовалидни и стоят в основата на всички вярвания и схващания на тълпите; това са: народността, традициите, институциите, образованието. Ще се спрем на ролята на всеки от тези фактори.

1. Народността

Този фактор трябва да се постави на първо място, защото сам той е много по-важен от всички останали. Достатъчно сме го изучавали в един предишен труд, за да се връщаме отново надълго и нашироко на въпроса. Там разкриваме що е историческа народност и как, веднага след образуването на главните им признаци, нейните вярвания, учреждения, изкуства, с една дума – всички елементи на нейната цивилизация, се превръщат във външен израз на душата ѝ. Силата на народността е такава, че никой елемент не би могъл да премине от един народ в друг, без да претърпи по-дълбоки промени*.

[* Поради необичайността на такава теза и след като историята остава напълно неразбираема без нея аз посветих няколко глави от моята книга („Психологически закони на развитието на народите“) на доказването ѝ. Читателят ще разбере от нея, въпреки подвеждащата привидност, че нито езикът, нито религията, нито изкуствата, с една дума – нито един компонент на цивилизацията не може да премине непокътнат от един народ в друг.]

Средствата, обстоятелствата, събитията представляват социалните внушения на момента. Действието им може да бъде от значение, но винаги временно, ако противоречи на внушенията на племето, тоест на всички предци.

В няколко глави на тази книга пак ще имаме случай да се върнем на влиянието на народността и да покажем, че то е толкова силно, че владее специфичните за душата на тълпите черти. Ето защо множествата в различните страни разкриват силно подчертани разлики в своите вярвания и поведение и не могат да бъдат еднакво повлияни.

2. Традиции

Традициите представляват идеите, нуждите, чувствата на миналото. Те са родовото обобщение и ние усещаме цялата им тежест върху нас.

Биологическите науки се промениха, откакто ембриологията показва огромното влияние на миналото за развитието на съществата; така ще стане и с историческите науки, когато това понятие получи по-голямо разпространение. То все още не е достатъчно наложено и доста държавници не са мръднали от представите на теоретиците от миналото столетие, въобразявайки си, че едно общество може да скъса с миналото си и да бъде преправено, водено от светлините на разума.

Народът е организъм, създаден от миналото. Както всеки организъм, той може да се промени само чрез продължителни наследствени натрупвания.

Истинските водачи на народите са традициите; и както съм повтарял многократно, те променят лесно само външните си страни. Без традиции, което ще рече без национална душа, никоя цивилизация не е възможна.

Така и двете основни занимания на човека, откакто съществува, са били да си създава мрежа от традиции, а после, когато благотворното им действие отmine, да ги разрушава. Няма ли здрави традиции, няма цивилизация; без постепенното отстраняване на тези традиции пък няма напредък. Трудността е в намирането на точно равновесие между здравината и многообразието. Това е огромна трудност. Ако един народ остави традициите му да закостеняват в продължение на много поколения, той е неспособен на по-нататъшно развитие и – какъвто е случаят с Китай – не се поддава на усъвършенстване. Самите бурни революции с нищо не помагат, защото в такива моменти или счупените брънки на веригата се съединяват отново и миналото възстановява без промени господството си, или разпръснатите брънки пораждат анархия и скоро след това – упадък.

Следователно най-главната цел на един народ трябва да бъде запазването на институциите от миналото и постепенното им обновяване. Трудна цел. Римляните в древността, англичаните в ново време са почти единствените, успели да я постигнат.

Най-върлите поддръжници на традиционните възгледи и които най-упорито се противопоставят на промяната им, са именно тълпите и по-точно онези категории от тях, съставляващи кастите. Вече наблегнах на този консервативен дух и показах, че много революции довеждат само до промени на думи. В края на миналия век* пред картината на разрушените църкви, прогонените или гилотинирани свещеници, повсеместното преследване на католическия култ човек можеше да помисли, че старите религиозни идеи са загубили всякаква възраст; въпреки това няколко години на всеобщи възбуждения доведоха до възстановяване на премахнатия култ. Докладът на бившия член на Конвента Фуркроа, преразказан от Тен, е съвсем красноречив в това отношение:

[* Авторът има предвид деветнайсетото столетие. – Б.р.]

„Наблюденията във връзка с неделната литургия и посещаването на църквите доказват, че огромната част от французите желае да се завърне към старите обичаи и сега изобщо не е време да се противостои на тази национална наклонност...“

„Голямото мнозинство от хората имат нужда от религия, култ и свещеници. Грешка на няколко модерни философи, на която самият аз се поддадох, е да се вярва, че едно широко разпространено образование може да разруши религиозните предразсъдъци; за голямата част от нещастниците те са извор на утеха...“

„И така, трябва да се оставят на народната маса нейните свещеници и олтари, нейният култ.“

Никой пример не разкрива по-добре силата на традициите над душата на тълпите. Нито храмовете приютяват най-почитаните идоли, нито дворците – най-деспотичните тирани. Те лесно се рушат. Незримите господари, властващи в душите ни, убягват на всяко усилие и отстъпват единствено на бавното изтощително действие на вековете.

3. Времето

При обществените проблеми, както и при биологичните един от най-трайните фактори е времето. То е единственият създател и великият разрушител. То е издигнало, песъчинка по песъчинка, планините и е възвисило до човешко достойнство неясната клетка от геологическите времена. За преобразуването на което и да е явление е достатъчно да предизвикаме намесата на вековете. С право са казали, че ако имаше време пред себе си, една мравка би могла да изравни Монблан. Същество, притежаващо магическото умение да изменя времето по свое желание, би било надарено с могъществото, приписвано от вярващите на техните богове.

Но нашата задача сега е да се занимаем само с влиянието, което времето оказва върху зараждането на схващанията на тълпите. В този смисъл то все още играе огромна роля. В неговата зависимост са главните сили, например народността, които не могат да възникнат без него. На него дължат развитието и отмирането си и всички вярвания. То им дава сила и пак то им я отнема.

Времето подготвя схващанията и вярванията на тълпите, тоест почвата за тяхното покълване. В резултат някои идеи, осъществени в дадена епоха, са неосъществими в друга.

Времето наслажда огромния остатък от вярвания и мисли, върху които се раждат идеите на епохата. Те не покълват случайно и напосоки. Корените им се губят далече в миналото. Поникнат ли, времето вече е подготвило разцъфтяването им; и все назад трябва да се връщаме, за да схванем зараждането им. Те са дъщери на миналото и майки на бъдещето, вечни роби на времето.

И така, то е истинският ни господар и дадем ли му свобода, виждаме как всичко се променя. Днес сме твърде обезпокоени от заплашителните стремежи на тълпите, от разрушенията и сътресенията, които вещаят. Времето ще се постарее само да възстанови равновесието. „Никой режим – пише съвсем правилно г-н Лавис – не се е създал за един ден. Политическите и обществените организации са творения, изискващи векове; безформен и хаотичен, феодализмът е съществувал в продължение на столетия, докато намери правилата си; абсолютната монархия също преживяла няколко века, преди да открие верните начини за управление, и тези периоди на очакване са били белязани от големи сътресения.“

4. Политическите и обществените институции

Според една представа учрежденията могат да излекуват недостатъците на обществата, напредъкът на народите се дължи на усъвършенстването на конституциите и правителствата, а обществените промени стават с декрети;

и тази представа е все още широко разпространена. Тя бе отправна точка на Френската революция, на нея се опират и съвременните социални теории.

И най-продължителните експерименти не успяха да разклатят тази съмнителна химера. Напразно философи и историци се опитаха да докажат абсурдността ѝ. Не им беше трудно да покажат, че институциите са дъщери на идеите, на чувствата и на нравите; и че идеите, чувствата и нравите не се преправят с преправяне на кодексите. Един народ има толкова право да избира по желание институциите, колкото да избира цвета на очите или на косите си. Институциите и правителствата са продукт на народността. Далеч от възможността да творят епоха, те са нейни творения. Народите не биват управлявани според моментните им прищевки, а по изискванията на характера им. Понякога са нужни векове за създаването на един политически режим и векове за промяната му. Учрежденията не притежават никаква същностна добродетел; те не са нито добри, нито лоши сами за себе си. Добри в даден момент и за даден народ, те могат да бъдат ненавистни за друг народ.

Изводът е, че народът няма никаква власт да променя реално институциите си. Безспорно той може с цената на вихрени революции да промени името им, но основата остава неизменна. Имената са ненужни етикети, с които историкът, зает с истинската стойност на нещата, не трябва да се съобразява. Така например най-демократичната страна на света е Англия*, подчинена обаче на монархически режим, докато испано-американските републики, управлявани от републикански конституции, са подложени на най-тежък деспотизъм.

[* Това признават даже най-напредничавите републиканци в САЩ. Американският вестник „Форум“ даде гласност на това категорично мнение с думи, които предавам тук според „Списание на списанията“ от декември 1894 г.: „Никога не бива да се забравя, дори от най-яроствните врагове на аристокрацията, че днес Англия е най-демократичната страна във вселената, страната, в която най-много се зачитат правата на личността и в която отделните хора притежават най-голяма свобода.“ Съдбините на народите се определят от характера им, а не от правителствата. Постарах се да установя тази истина в един по-раншен труд, като се основавах на необорими примери.]

Следователно да си губи човек времето за правене на конституции е детинщина, излишно упражнение по реторика. Необходимостта и времето се заемат с изработването им, когато тези два фактора действат свободно. В един откъс, който политиците от всички латински страни би трябвало да научат наизуст, големият историк Макоули* показва, че англосаксонците са постъпили точно така. След като обяснява ползите от закони, изглеждащи от позицията на чистия разум като смес от абсурди и противоречия, той сравнява дузините конституции, изчезнали в конвулсиите на латинските народи от Европа и Америка, с тази на Англия и разкрива, че тя с била променяна лека-полека, на части, по силата на непосредствени нужди и никога по спекулативни съображения. „Никаква грижа за симетрията и сериозна загриженост за ползата; никога да не се премахва някое недоразумение само защото е недоразумение; никога да не се правят нововъведения, освен ако не се почувства затруднение и тогава да се правят нововъведения, колкото да се премахне затруднението; никога да не се приема предложение, надвишаващо частния случай за разрешаване; това са правилата, които от времето на крал Джон до времето на Виктория са давали общата насока на обсъжданията в нашите двеста и петдесет парламента.“

[* Макоули, Томас Бабингтън (1800-1859) – виден английски историк и политик.]

Би следвало законите и институциите на всеки народ да се разглеждат поотделно, за да се докаже до каква степен са израз на нуждите на съответната народност и поради това не биха могли да претърпяват резки промени. Можем да философстваме например за предимствата и недостатъците на централизацията; като видим обаче как един народ с пълноценен национален състав влага хилядагодишни усилия, за да стигне постепенно до нея; като установим, че една велика революция, поставила си за цел да разруши

всички институции от миналото, е била принудена не само да уважава тази централизация, но и да я засили допълнително, тогава можем да си направим извод, че тя е родена от неотложни нужди и че даже е условие за съществуване, и да съжалим за ограничения им ум политиците, говорещи за разрушаването ѝ. Ако предположим, че тяхното мнение се наложи, то подобен успех би дал началото на дълбока анархия*, способна впрочем да доведе до нова и по-тежка от предишната централизация.

[* Ако се сравнят дълбоките религиозни и политически несъгласия, разделящи различните части на Франция и които се дължат предимно на народността, на сепаратистките тенденции, проявили се в революционната епоха и очертали се наново към края на Френско-пруската война, ще се види, че различните народности, населяващи страната ни, все още далеч не са се слели. Енергичната централизация от времето на Революцията и създаването на изкуствени департаменти с цел събирането на бившите провинции безспорно са били най-ползното ѝ дело. Ако децентрализацията, толкова на мода сред днешните непредвидливи умове, можеше да се наложи, тя бързо би довела до най-кървави вражди. Да се подцени това обстоятелство, означава да се забрави изцяло историята ни.]

Да обобщим от казаното дотук, че средството за дълбоко въздействие над душата на тълпите не трябва да се търси в институциите. Редица страни, като САЩ, процъфтяват чудесно с демократични институции, докато други, като испано-американските републики, живуркат в най-жалка анархия, макар и с подобни институции. Тези институции са еднакво чужди както на величието на едните, така и на упадъка на другите. Народите си остават подвластни на своя характер и всички институции, непреминали през точния калъп на този характер, са само дреха назаем, временна маскировка. Разбира се, били са и ще бъдат предизвикани кървави войни, бурни революции, за да бъдат налагани учреждения, на които се приписва свръхестественото свойство да създават щастие. Ето защо би могло да се каже в някакъв смисъл, че институциите въздействат върху душата на тълпите, щом пораждат такива бунтове. Но ние знаем, че в действителност, тържествуващи или победени, те не притежават никаква добродетел сами за себе си. Стремещът към завоюването им следователно не е нищо друго освен преследване на илюзии.

5. Просвета и образование

Сред основните господстващи представи в наше време е и тази, според която просветата има едно сигурно постижение – прави хората по-добри и дори равни. Поради самото му повтаряне това твърдение се превърна в една от най-непоклонимите догми на демокрацията. Да се посетне на тях днес, би било толкова трудно, колкото да се посетнело едно време на църковните догми. Но и в това отношение, както и в много други демократичните идеи се оказват в дълбок разрез с данните на психологията и на опита. Редица видни философи, включително Хърбърт Спенсър, са доказали без затруднение, че просветата не прави човека нито по-морален, нито по-щастлив, че не променя наследствените му нагони и увлечения и че може, ако е зле ръководена, да стане много по-опасна, отколкото полезна. Статистиците идват на помощ на тези разбирания, съобщавайки ни, че колкото повече образованието става всеобщо, или поне някакво образование, толкова повече нараства престъпността; че най-страшните врагове на обществото, анархистите, често излизат от редиците на отличните ученици. Един изтъкнат правист, г-н Адолф Гийо, отбелязваше, че понастоящем на 3000 образовани престъпници отговарят 1000 необразовани и че за петдесет години престъпността е нараснала от 227 на 100 хиляди жители на 552, или увеличаване от 143 процента. Той и колегите му отбелязват също, че престъпността расте предимно при младежите, сменили патроната с държавно училище.

Естествено никога никога не е твърдял, че правилно ръководеното образование не може да даде твърде полезни практически резултати ако не

за усъвършенстване на морала, то поне за развитие на професионалните качества. За съжаление латинските народи, най-вече през последните трийсетина години, изградиха просветната си система върху твърде погрешни принципи и независимо от забележките на изявени личности упорстват в жалките си опити. Лично аз показах в различни трудове*, че съвременното ни образование превръща във врагове на обществото мнозина от получилите го и ражда много последователи на най-лошите форми на социализма.

[* Вж. „Психология на социализма“, 7. изд., и „Психология на образованието“, 14. изд.]

Първата опасност от това образование, съвсем справедливо определяно като латинско, е, че се основава на една фундаментална психологическа грешка, а именно – да си въобразяваш, че рецитирането на учебниците развива интелигентността. От този момент се мъчиш да научиш от тях възможно най-много; и ето че от първоначалното училище до преподавателската или докторската степен единственото занимание на младежа е да поглъща съдържанието на книгите, без никога да изпита мнението или инициативността си. За него просветата се състои в рецитиране и изпълнение. „Да учиш уроци, да знаеш наизуст някоя граматика или кратък граматически курс, да повтаряш и подражаваш точно – писа г-н Жюл Симон, бивш министър на просвещението, – ето ви забавно образование, в което всяко усилие е духовен устрем пред безпогрешността на учителя и не води до нищо друго, освен до това да ни ограничи и направи безпомощни.“

Ако това образование беше само безполезно, бихме се ограничили със съжаление към горките деца, на които, вместо толкова необходими неща, предпочитат да им преподават родословието на синовете на Клотер, битките за Нюстрия и Остразия или зоологически класификации; но то съдържа много по-сериозната опасност да вдъхне на образования по този начин неудържимо отвращение от социалния му статус и силно желание да излезе от него. Работникът вече не иска да е работник, селянинът – да е селянин, а последният буржоа не вижда друга възможна кариера за синовете си, освен държавните служби. Вместо да подготвя хора за живота, училището ги подготвя единствено за обществени длъжности, където сполуката не изисква и отблясък от инициативност. На най-ниското стъпало на обществената стълбица то създава тези армии от недоволни от участвата си пролетарии, вечно готови за бунт; на върха ѝ – нашата лекомислена буржоазия, едновременно скептична и доверчива, просмукана от някакво суеверно доверие в държавата – провидение, която обаче тя непрекъснато порицава, обвинявайки винаги правителството за собствените си грешки и неспособна да предприеме каквото и да било без намесата на властта.

Държавата, фабрикуваща с помощта на учебници всички тези дипломанти, може да използва само малцина от тях, а другите оставя по правило без работа. И тя трябва да се примири да храни първите и да си спечели за врагове вторите. От върха до дъното на обществената пирамида величественото дипломирано множество обсажда днес примамливите постове. Много трудно един посредник ще намери агент да го представя в колониите, затова пък хиляди кандидати са се устремили към най-скромните държавни служби. Само департаментът Сена наброява 20 хиляди безработни учители и учителки, които, презиращи полето и цеха, се обръщат към държавата, за да оцелеят. При стеснения кръг избрани този на недоволните е по необходимост огромен. Те пък са узрели за всякакви революции, независимо под чие водачество и в името на каква цел. Придобиването на неизползваеми познания е сигурен начин за превръщане на човека в бунтар*.

[* Всъщност това явление е присъщо не само на латинските народи; то се наблюдава и в Китай, страна също така ръководена от строга йерархия от мандарини, в която мандаринството се получава и чрез конкурс, чието единствено препятствие е безупречното рецитиране на дебели учебници. Армията от просветени безработни днес се смята за истинско национално бедствие в Китай. По същия начин в Индия, където англичаните откриха училища не за да образуват, както в Англия, а просто да обучават местното

население, от този момент се създаде специална образована класа – бабусите, които, ако не успеят да добият положение, стават непримирими врагове на английското могъщество. При всички бабуси, без значение дали работят или не, първата последица от просвещаването им бе техният рязък морален упадък. Аз отделих широко място на този момент в книгата си „Индийските цивилизации“. Всички автори, посетили големия полуостров, стигнаха до същия извод.]

Явно е твърде късно да се върви срещу такова течение. Едничък опитът, последен възпитател на народите, ще се нагърби да ни разкрие нашата грешка. Само той ще успее да докаже нуждата от заместване на нашите отблъскващи учебници, на жалките ни конкурси с професионално образование, способно да върне младежта към запуснатите днес ниви, цехове, колониални предприятия.

Това професионално образование, така желано сега от всички просветени умове, е образованието, което бащите ни са получили някога и което народите, владеещи днес света със своята воля, инициативност и предприемчив дух, съумяха да запазят. В няколко забележителни страници, чиито основни пасажии ще предам по-нататък, Тен ясно показва, че нашето някогашно образование е било, общо взето, равностойно на съвременното английско или американско образование и посредством едно впечатляващо сравнение между латинската и англосаксонската система точно разкрива последициите от двете методики.

Сигурно бихме приели всички неудобства на нашето класическо образование, дори да създаваше само лумпени и недоволници, при положение че повърхностното получаване на толкова познания, свършеното рецитиране на толкова учебници повишаваха интелектуалното равнище. Постига ли то обаче този резултат? Уви, не! Преценката, опитът, инициативността, характерът са условията за успех в живота, а те не се научават от книгите. Книгите са полезни за проверка, речници, но чиито дълги цитати е напълно излишно да се трупат в главата.

По какъв начин професионалното образование може да развие интелигентността в напълно различна от класическото образование степен? Тен добре го е казал в следващите редове:

„Идеите се оформят единствено в естествената си и нормална среда; почвата, в която се развиват кълновете им, това са сетивните впечатления, които младежът всекидневно добива в цеха, в съда, в кантората, на строежа, в болницата, пред играта на уредите, материалите и действията, в присъствието на клиентите, работниците, на труда, на добре или зле свършената работа, разходна или печеливша; това са малките особени усещания на очите, на ухото, на ръцете и даже на обонянието, които, неволно възприети и беззвучно изградени, се обединяват у него, за да му подсказат, рано или късно, едно или друго ново съчетание, улеснение, икономия, усъвършенстване или изобретение. От всички тези ценни контакти, от всички тези научаеми и необходими елементи младият французин е лишен, и то в плодотворната си възраст: в течение на седем-осем години той стои затворен в някое училище, далече от непосредствения и личен опит, който би му дал точната и жива представа за нещата, за хората и за разнообразните подходи към тях.

... Най-малко девет от десет души са загубили време и усилия, дълги години от живота си, и то години дейни, важни, ако не и решителни: вземете първо половината или две трети от явяващите се на изпит, или иначе казано – неприетите; после сред приетите, титулуваните и дипломираните – другата половина или две трети, иначе казано – изтощените. От тях поискаха прекомерно, като ги накараха в определен ден, седнали на стол или изправени пред дъска, в продължение на два часа и за цяла група науки да бъдат жива енциклопедия на всеобщото човешко познание; и наистина те изиграха тази роля или почти, точно в този ден и за два часа; един месец по-късно обаче те вече не са същите; те не биха издържали още веднъж същия изпит; придобитите познания, прекалено много и прекалено тежки, непрекъснато изтичат покрай ума им и те не научават нищо

ново. Духовната им устойчивост се е предала; плодоносните сокове са пресъхнали; появява се готовият човек и често той е свършеният човек. Прибран, задомен, примирен да се върти безспир в един и същ кръг, той се свива в тясната си служба; изпълнява чинно задълженията си и нищо повече. Такова е средното постижение; естествено постъплението не изравнява разхода. В Англия и Америка, където, както едно време у нас преди 1789 г., се постъпва по обратния начин: постиженията са или същите, или по-високи."

Известният историк ни показва след това разликата между нашата система и англосаксонската. При тях образованието идва не от книгата, а от самия предмет. След като например инженерът се обучава в цех и никога в училище, всеки може да се издигне точно до степента, отговаряща на интелигентността му – работник или сменен майстор, ако не е в състояние да продължи по-нагоре, и инженер, ако способностите му позволяват. Това е един другояче демократичен и общественополезен начин, отколкото цялото бъдеще на даден човек да се поставя в зависимост от един няколкочасов конкурс, на който се явяваш на 18 или 20 години.

"В болницата, в мината, в манифактурата, около архитекта, около законодателя възпитаникът, приет съвсем млад, се учи и стажува горе-долу както у нас писарят в своята кантора или младият художник в ателието. Предварително и преди да постъпи, той е успял да изкара даден общ и кратък курс с цел да подготви някаква рамка, в която да постави предстоящите му впечатления. Въпреки това той най-често има достъп до няколко технически курса, които ще може да следва в свободното си време, за да може във всички случаи да съгласува опитите, които прави всеки ден. При такъв режим практическото умение расте и се развива самостоятелно, точно до степента на способностите на ученика и в посоката, изисквана от бъдещата му работа, от специфичната дейност, към която той иска да се приспособи още отначало. Така в Англия и в Съединените щати младежът бързо успява да извлече всичко, с което е надарен. От двацет и петата си година, стига да не е лишен от основа и възможности, той е не само полезен изпълнител, но и изобретателен предприемач, не само колело, а и мотор. Във Франция, където е преобладавал обратният метод, все по-неразбираем от поколение на поколение, общата загуба на силите е огромна."

И големият философ прави следния извод за нарастващата несъвместимост между нашето латинско образование и живота:

"На трите степени на образованието – в детските, юношеските и младежките години, теоретичната и училищна подготовка на чиновове, с учебници, се проточи и претовари в името на изпита, на титлата и дипломата, единствено заради тях и с най-лошите средства с прилагане на един неестествен и антиобществен режим, с прекомерното забавяне на практическото обучение, с наличието на интернат, с изкуствената подготовка и механичното изпълнение, с претоварването, без да се държи сметка за бъдещето, за зрялата възраст и мъжките дейности, които ще извършва подготвеният мъж, без мисъл за реалния свят, в който младежът ей сега ще попадне, за околната обществена среда, към която трябва да го приспособим или да го накараме отрано да се примири с нея, за човешкия сблъсък, в който, за да се отбранява и да остане прав, той трябва предварително вече да е брониран, въоръжен, подготвен, кален. Тази необходима броня, тази най-важна придобивка, по-важна от всички други, тази здравина на разумните воля и нерви, нашите училища не му я дават. Точно обратното – те съвсем не го квалифицират, а го дисквалифицират за бъдещото му и окончателно положение. Той тръгва и влизането му в живота и първите му стъпки в полето на практическото действие най-често са само поредица от болезнени падания; от тях му остават рани, а той е задълго огорчен, понякога – трайно осакатен. Това е сурово и опасно изпитание; в него моралното и душевното равновесие се нарушава и има опасност да не се възстанови; прекалено грубо и прекалено пълно, разочарованието е дошло; то е било твърде силно, а огорченията – твърде мъчителни."*

[* Тен. „Новият режим“, т. 2., 1894 г. Това са почти последните страници, написани от Тен. Те са превъзходно обобщение на резултатите от дългогодишния му опит. Образованието е единственото ни средство за някакво въздействие върху душата на един народ. За дълбоко съжаление е, че почти никой във Франция не успява да разбере какъв опасен елемент на упадък се крие в съвременната ни образователна система. Вместо да възвисява младежта, тя я снизява и развърщава.]

Дали с предходните разсъждения не се отдалечихме от психологията на тълпите? Не, разбира се. За да проумеем представите, вярванията, които кълнат у тях днес и ще разцъфнат утре, нужно е да знаем как е била подготвена почвата. Образованието, което една страна дава на своята младеж, позволява да се предвидят донякъде съдбините на тази страна. Обучението на днешното поколение оправдава най-мрачните предвиждания. Душата на тълпите се облагородява или изкривява отчасти благодарение на или поради просветата и образованието. Така че беше необходимо да се покаже начинът, по който днешната система е обработила тази душа и как масата на безразличните и неутралните постепенно се превърна в огромна армия от недоволни, готова да тръгне след всички внушения на утопистите и риторите. Училището днес ражда недоволници и анархисти и подготвя часовете на упадък за латинските народи.

Втора глава

Непосредствени фактори за схващанията на тълпите

Току-що потърсихме далечните и подготвителни фактори, придаващи особена възприемчивост на душата на народите и правещи възможно разцъфтяването на някои чувства и идеи при тълпите. Сега ни остава да разгледаме факторите, способни да упражняват непосредствено въздействие. В една следваща глава ще видим как трябва да се нагласят тези фактори, за да се усетят всичките им последствия.

Първата част от нашия труд бе посветена на чувствата, представите, съжденията на общностите; явно такова познание би могло да посочи, в най-общ вид, начините да бъде впечатлена душата. Знаем вече какво поражавя въображението на тълпите, силата и заразителността на внушенията, представени предимно в образна форма. Поради твърде разнообразния произход на внушенията обаче, факторите, способни на въздействие върху душата на тълпите, могат значително да се различават. Откъдето е и необходимостта от отделното им изучаване. Тълпите приличат по нещо на сфинкса от древната легенда: човек трябва да може да отговаря на гатанките, зададени му от тяхната психология, или да се примири да бъде разкъсан от тях.

1. Образи, думи и изрази

При изследването на въображението на тълпите видяхме, че те се впечатляват най-вече от образи. Ако не разполагаме винаги с тези образи, то възможно е да ги предизвикаме чрез умелото използване на думите и изразите. Майсторски овладени, те наистина притежават загадъчната мощ, приписана им от едновременните последователи на магията. Те събуждат най-страховитите бури в душата на множествата и пак те знаят как да ги усмирят. Би могло да се издигне пирамида, по-висока от тази на стария Хеопс, само от костите на жертвите, които е взела мощта на думите и изразите.

Силата на думите е свързана с образите, които събуждат, и е напълно независима от реалното им съдържание. Думи с най-неясен смисъл понякога въздействат най-силно. Такива са например: демокрация, социализъм, равенство, свобода и други, чийто смисъл е толкова смътен, че дебели томове не стигат за уточняването му. И въпреки това някаква наистина възшебна мощ се свързва с кратките им срички, сякаш в тези думи се крие

решението на всички проблеми. Те обобщават най-различни несъзнавани стремежи и надеждата за осъществяването им.

Разумът и доводите не биха могли да излязат срещу някои думи и изрази. Те се произнасят благоговейно пред тълпите и лицата тутакси придобиват почтителен вид, а челата се скланят. Мнозина ги смятат за природни, за свръхестествени сили. Те събуждат в сърцата внушителни и неясни образи, но самата замъгляваща ги неяснота увеличава загадъчната им мощ. Можем да ги оприличим на онези внушаващи опасение божества, скрити зад дарохранителницата и до които поклонникът се приближава единствено треперещ.

Независещи от смисъла им, предизвиканите от думите образи се менят според епохите и народите, тласкани от самоличността на изразите. Някои образи се свързват временно с някои думи: думата е само копче, при чието натискане те се появяват.

Не всички думи и не всички изрази имат свойството да изграждат образи; а някои от тях след време се изхавяват и не означават нищо повече от съзнанието. Тогава те се превръщат в празни звукове, главната полза от които е да освободят употребявания ги от задължението да мисли. С малък запас от изрази и общи понятия, научени в младостта, ние имаме всичко необходимо, за да преминем през живота ненатоварени от изморителната нужда да разсъждаваме.

Разгледаме ли определен език, разбираме, че съставящите го думи се променят доста бавно през различните периоди; за сметка на това предизвиканите от тях образи или значението, което им се придава, се променят непрестанно. Така и стигнах в един труд до извода, че точният превод от даден език, особено ако е на мъртви народи, с абсолютно невъзможен. Какво да правим ние в действителност, като заменяме една латинска, гръцка или санскритска дума с френска или дори когато искаме да разберем някоя книга отпреди няколко века, написана на собствения ни език? Ние просто заместваем с образи и мисли, подсказани на съзнанието ни от съвременния живот, коренно различните понятия и образи, породени от някогашния живот в душата на народности, подчиняващи се на условия за съществуване без аналогия с нашите. Хората от времето на Революцията си въобразявали, че пресъздават гърците и римляните, а те всъщност само придавали на стари думи смисъл, който те никога не са притежавали. Каква прилика можело да има между институциите на гърците и институциите, означени в наше време със съответните думи? Тези общински аристокрации, почиващи на робовладелството, не биха просъществували нито миг без него.

А думата „свобода“ – какво общо е можела да има със значението, което ѝ придаваме днес, в епоха, когато свободата на мисълта не е била подозирана и когато не е имало по-голямо и впрочем, по-рядко провинение от това – да се обсъждат боговете, законите и обичаите на града? Думата „родина“ означавала в душата на един атинянин или спартанец култ към Атина или Спарта и съвсем не към Гърция, състояща се от съпернически си и вечно воюващи градове. Какъв смисъл можела да има същата дума – „родина“, за древните гали, разделени на съпернически си племена от различни народности, с различни езици и религии и които Цезар така лесно победил, защото винаги имал съюзници сред тях? Единствен Рим надарил Галия с родина, давайки ѝ политическото и религиозното единство. Без дори да отидем толкова далече назад, а да се върнем само с два века, дали думата „родина“ е била схващана в днешния ѝ смисъл от френските принцове, като великия Конде*, съюзяващи се с чужденци против своя владетел? А нима същата тази дума не е звучала доста различно от днешната за емигрантите, въобразяващи си, че изпълняват законите на честта, воювайки срещу Франция, и действително изпълняващи ги от своя гледна точка, щом феодалният закон привързвал васала към господаря, а не към земята и щом като там, където заповядвал владетелят, била истинската родина?

[* Конде – по-младият клон от семейството на Бурбоните. Най-видният е Людовик II княз Конде (1621–1686)]

Много са думите, чието съдържание дълбоко се е променило по този начин от епоха на епоха. Трябва доста да се потрудим, за да ги разберем такива, каквито са били едно време. Правилно бе казано, че трябва много да се прочете само за да успеем да схванем какво са означавали в очите на нашите прапраотци думи като „крал“ и „кралско семейство“. Какво да кажем тогава за по-сложни думи?

Излиза, че думите имат само подвижни и преходни значения, променящи се според времената и народите. Искаме ли да въздействаме чрез тях на тълпата, трябва да познаваме смисъла им за нея в определен момент, а не някогашния им смисъл или този, който могат да имат за хора с различно душевно устройство. Думите живеят като идеите.

Ето защо, когато вследствие на политически сътресения, на променени вярвания тълпите стигат до дълбока антипатия към образите, събудени от някои думи, първото задължение на истинския държавник е да измени тези думи, без, разбира се, да посяга на самите неща. Последните са прекалено обвързани с наследственост, за да може да бъдат изменени.

Проницателният Токвил* отбелязва, че работата на Консулството и на Империята се е състояла предимно в обличане с нови думи на повечето от институциите от миналото и съответно в заместването на думите, предизвикващи неприятни асоциации във въображението, с нови думи, които не допускали такива асоциации. Старият феодален данък, налаган на простолудието, станал поземлен данък; традиционното название на данъка върху солта се превърнало просто в данък върху солта; налозите – в общи косвени данъци и налог; налогът на занаятчийниците и техните защитни сдружения бил наречен данък занятие и т.н.

[* Токвил, Алексис (1805–1859) – френски социолог, историк и политик.]

Едно от най-важните задължения на държавниците следователно е да кръщават с популярни или поне неутрални думи нещата, които тълпите мразят под старите им наименования. Думите са толкова мощни, че добре подбрани думи са достатъчни, за да направят приемливи и най-отблъскващите неща. Тен с основание пише, че благодарение на призивите за свобода и братство, много разпространени по онова време думи, якобинците съумели да установят достоен за Дахомей деспотизъм, трибунал, подобен на този на Инквизицията, човешки жертвоприношения като тези в Мексико на ацтеките. Изкуството на управниците, както и на адвокатите се състои главно в използването на думите. Изкуство сложно, тъй като в едно и също общество едни и същи думи най-често звучат различно за различните социални слоеве. На пръв поглед те си служат с еднакви думи; само че не говорят същия език. В горните примери се позовахме на времето като основен фактор за промяната в смисъла на думите. Ако се обърнем и към рода, щяхме да разберем, че в една и съща епоха, у еднакво цивилизовани, но разноплеменни народи сходните думи доста често съответстват на крайно различаващи се представи. Схващането на тези разлики е невъзможно без многобройни пътешествия, така че не бих могъл да наблягам на тях, а ще се огранича със забележката, че точно най-употребяваните думи добиват най-различен смисъл при движението си от един народ към друг. Такива са например думите „демокрация“ и „социализъм“, толкова често споменавани днес.

Те отговарят всъщност на напълно противоположни представи и образи в латинските и в англосаксонските души. У латинците думата „демокрация“ означава предимно заличаване на волята и на инициативността на личността пред тези на държавата.

Тя съответно все повече се нагърбва със задачата да ръководи, да централизира, монополизира и произвежда. Партиите, без изключение – радикали, социалисти или монархисти – се обръщат все към нея. У англосаксонска, включително този в Америка, същата дума – „демокрация“, означава, напротив, бързо развитие на волята и на индивида, отдръпване на държавата, на която, с изключение на полицията, армията и дипломатическите отношения, не се оставят никакви ръководни функции, дори

в областта на просветата. Следователно една и съща дума у тези два народа притежава коренно противоположни значения*.

[* В „Психологически закони на развитието на народите“ съм направил дълъг анализ на разликата, дележа латинския демократичен идеал от англосаксонския. – Б.а.]

2. Заблудите

От зората на цивилизациите народите непрекъснато са изпадали под влиянието на заблудите. Точно на създателите на заблудите цивилизациите са издигнали най-много храмове, статуи и олтари. Някога религиозни, днес философски и социални, тези величествени господарки ръководят всички цивилизации, съществували една след друга на нашата планета. В тяхно име бяха издигнати халдейските и египетските храмове, религиозните средновековни паметници и пак затова цяла Европа бе разтърсена преди век. Няма едно наше творческо, политическо или социално схващане, което да не носи могъщия им отпечатък. Понякога, с цената на ужасяващи конвулсии, човекът ги събаря, ала, изглежда, е обречен да ги издига отново. Без тях той не би могъл да излезе от първобитното варварство и пак без тях би се върнал отново към него. Без съмнение това са празни сенки; но тези дъщери на мечтите ни са подтикнали народите да сътворят всичко онова, което придава блясък на изкуствата и величие на цивилизациите.

„Ако се изпочупеха в музеите и библиотеките и се разрушаха върху плочите на църковните преддверия всички творби и паметници на изкуството, вдъхновени от религиите, какво би останало от великите човешки мечти? – пише един автор, обобщавайки нашите учения. – Да се даде на хората онази надежда, онези заблуди, без които те не могат да съществуват – затова са боговете, героите и поетите. За известно време сякаш науката изпълняваше тази задача. Това обаче, което я компрометира пред зажадените за идеал сърца, е, че не дръзва вече да обещава достатъчно и че не умее да лъже достатъчно.“

Философите от миналия век се посветиха с жар на разрушаването на религиозните, политическите и обществените заблуди, с които бащите ни са живели дълги столетия. С разрушаването им те пресушиха изворите на надеждата и примирението. Зад пожертваните химери откриха слепите природни сили, неумолими за слабостта и непознаващи милост.

При целия си напредък философията все така не е успяла да предложи на народите идеал, способен да ги заплени. Нуждаещи се от заблуди, те инстинктивно се насочват към предлагащите им ги оратори, както насекомото се насочва към светлината. Главният фактор за развитието на народите никога не е била истината, а лъжата. И ако днес силата на социализма расте, то е защото представлява единствената още жива заблуда. Научните опити ни най-малко не нарушават бързия му напредък. Основното му оръжие е, че го защитават умове, достатъчно незапознати с истинското състояние на нещата, за да се осмеляват дръзко да обещават щастие на човека. Социалната заблуда цари понастоящем над всички натрупани от миналото останки и бъдещето ѝ принадлежи. Тълпите никога не са били жадни за истини. Те се отвръщат от неизгодната им очевидност и предпочитат да обожествяват грешката, ако грешката ги привлича. Който умее да ги заблуждава, лесно ги завладява; който се опита да ги извади от заблуда, винаги им става жертва.

3. Опитът

Опитът е почти единственият резултатен начин за трайно установяване на дадена истина в душата на тълпите и за разрушаване на станали твърде опасни заблуди. Той трябва също така да се осъществи в много широк мащаб и да се повтаря многократно. Опитите, направени от едно поколение, като цяло са ненужни за следващото: оттук и непотребността от позоваване на историческите събития като демонстрационни елементи. Те служат само да

доказват до каква степен опитите трябва да се повтарят с епохите, за да упражнят някакво влияние и да успеят да разклатят някоя здраво вкоренена грешка.

Нашият век, както и предишният, без съмнение ще бъдат сочени от историците на бъдещето като ера на любопитни опити. Те никога не са били така многобройни, както в споменатата епоха.

Най-внушителният от тях бе Френската революция. За да се разбере в крайна сметка, че едно общество не се преправя по предписанията на чистия разум, се наложи да бъдат избити няколко милиона души и да се разтърси цяла Европа в продължение на двацет години. За да се докаже експериментално, че цезарите струват скъпо на приветстващите ги народи, бяха необходими два разоряващи опита за петдесет години и които, въпреки ясното им послание, изглежда, не са били достатъчно убедителни. Въпреки това първият се изчислява с три милиона жертви и едно нашествие, вторият – с едно разпокъсване и нуждата от редовни армии. Преди няколко години замалко се разминахме с трети опит, чийто ред положително ще дойде скоро. За да се приеме мнението, че огромната немска армия не е, както ни учеха преди 1870 г., нещо като безобидна национална гвардия*, трябваше да избухне ужасяващата война, която ни коства толкова скъпо. За да се стигне до признанието, че в края на краищата протекционизмът разорява приемащите го народи, пак ще са нужни катастрофални опити. Тези примери могат да се изброяват до безкрай.

[* Въпросното мнение се оформи благодарение на необмисленото смесване на неща без връзка помежду им, чийто механизъм вече обясних. Поради това, че тогавашната ни национална гвардия се състоеше от кротки джуканджии без капка дисциплина и че на нея не може да се гледа сериозно, всичко, носещо подобно име, предизвикваше същите образи и се смяташе съответно за също толкова безобидно. Грешката на тълпите от онова време бе споделена, както толкова често се случва, с общите мнения, и от водачите им. В реч пред Камарата на депутатите, произнесена на 31.XII.1867 г., един държавник, вслушващ се доста често в мнението на тълпите – г-н Тиер, повтаряше, че извън една действаща армия, приблизително равна по численост на нашата, Прусия има само национална гвардия, подобна на тази, която ние притежаваме, тоест незначителна. Твърдения толкова верни, колкото и прочутите предвиждания на същия държавник за железниците.]

4. Разсъдъкът

При изброяването на факторите, способни да впечатлят душата на тълпите, спокойно бихме могли да пропуснем разсъдъка, ако не се налагаше да посочим отрицателната стойност на влиянието му.

Показахме вече, че тълпите не се влияят от разсъждения и до тях достигат само грубо смесени представи. Освен това ораторите, владеещи умението да им въздействат, се обръщат към чувствата и никога към разума им. Законите на рационалната логика нямат никакво въздействие над тях*.

[* Първите ми наблюдения върху изкуството да се впечатляват тълпите и върху слабото съдействие в това отношение на правилата на логиката са от обсадата на Париж, от деня, когато видях да водят в Лувър, седалище на правителството в онзи момент, маршал В., за когото една побесняла тълпа твърдеше, че го е изненадала да измъква картата на укрепленията с цел да я продаде на прусаците. Ж. П., член на правителството и известен оратор, излезе да говори пред тълпата, изискваща незабавната екзекуция на задържания. Очаквах ораторът да докаже абсурдността на обвинението, като заяви, че обвиненият маршал е точно един от строителите на тези укрепления, чиято скица впрочем се продаваше във всички книжарници. За моя голяма изненада – бях много млад по онова време – той държа съвсем друга реч. „Възездие ще има – провикна се ораторът, приближавайки се до арестувания, – и то безмилостно възездие. Оставете на правителството на Националната защита да довърши вашето следствие. Докато чакаме, ще

затворим обвиняемия.“ Тутакси успокоена, тълпата се изниза и четвърт час след това маршалът успя да се прибере у дома си. Той непременно щеше да бъде нарязан на парчета, ако защитникът му бе изтъкнал пред бясната тълпа логичните разсъждения, които ранната ми младост ме караше да приемам за убедителни.]

Искаш ли да завладееш тълпите, трябва първо добре да си прозрял вълнуващите ги чувства, да се преструваш, че ги споделяш, след това да се опиташ да ги измениш, като с помощта на най-елементарни асоциации предизвикаш някои сугестивни образи; да можеш да се върнеш назад, ако се налага, и най-вече да отгатваш във всеки момент какви чувства си породил. Тази нужда от промяна на езика според произведения ефект в хода на речта предварително обезсилва всяко научно или подготвено слово. Само това стига, за да изгуби всякакво влияние ораторът, следващ своята мисъл, а не тази на слушателите си.

Логичните умове, приучени на малко стегнатите разсъдъчни вериги, не могат да се въздържат да не прибегнат към тази форма на убеждение, обръщайки се към тълпите, и винаги се изненадват от това, че доводите им остават без въздействие. „Обичайните математически последиствия, основани на силотизъм, тоест на асоциации между твърдения, пише един логик, са необходими... Необходимостта би ускорила съгласието даже на неорганична маса, ако последната можеше да проследява подобни асоциации.“ Несъмнено обаче тълпата нито ще ги следва, нито дори ги проумява по-добре от неорганичната маса. Опитайте се да убедите чрез разсъждение първични създания, да кажем диваци или деца, и ще си дадете сметка за слабостта на такъв вид аргументация.

Дори не е необходимо да се слиза до първичните създания, за да се разбие пълната безпомощност на разсъжденията, щом трябва да се борят с чувства. Нека просто си спомним многовековната устойчивост на религиозни суеверия, противни на най-обикновената логика. В продължение на близо две хилядолетия най-светлите гении са се огъвали под техните закони и е трябвало да се стигне до новите времена, за да може достоверността им само да се оспори. Много просветени хора имало през Средновековието и през Ренесанса; на нито един от тях разсъдъкът не показал детинските страни на тези суеверия и у никого не породил слабо съмнение в злодеянията на дявола или в нуждата да се горят предсказатели.

Трябва ли да се съжалява, че не разумът води тълпите? Не бихме посмели да го кажем. Без съмнение, човешкият разум не би успял да увлече човечеството по пътищата на цивилизацията с пламенността и дързостта, с които химерите му го вдигат на крак. Дъщери на водещото ни несъзнавано, тези химери вероятно са били необходими. Всяка народност носи заложени в душевния ѝ строй законите на своите съдбини и може би им се подчинява по някакъв неизбежен инстинкт, дори в привидно най-необоснованите си подтици. Понякога сякаш народите са под властта на невидими сили, подобни на тези, които задължават жълъда да се превърне в дъб или кометата да следва орбитата си.

Малкото, което можем да предусетим в тези сили, трябва да се търси в общия ход на развитие на даден народ, а не в отделните факти, източник, както изглежда понякога, на това развитие. Ако се обръщаше внимание само на тези факти, историята би ни се струвала направлявана от абсурдни случайности. Неправдоподобно било един неграмотен дърводелец от Галилея да е в състояние да бъде в продължение на две хиляди години всемогъщ бог, в чието име били създадени най-големите цивилизации; няколко тълпи араби, излезли от своите пустини, да могат да завоеват по-голямата част от стария гръко-римски свят и да изградят империя, по-обширна от тази на Александър; неправдоподобно е и че в една много стара и много йерархизирана Европа един обикновен лейтенант от артилерията е съумял да царува над толкова народи и крале.

Ето защо нека оставим разума на философите, без да настояваме прекалено за намесата му във владенето на хората. Не посредством разума, а често въпреки разума са възниквали чувства, като чест, себеотрицание,

религиозна вяра, любов към славата и родината, които бяха досега главните движещи сили на всички цивилизации.

Трета глава

Водачи на тълпите и използвани от тях средства за убеждение

Познаваме вече душевността на тълпите, знаем и какви движещи сили ѝ въздействат. Остава да разберем как да се прилагат тези движещи сили и кой може да ги пусне целесъобразно в действие.

1. Водачи на тълпите

Щом определен брой живи същества се съберат на едно място – независимо дали става дума за стадо животни или за човешка тълпа, те инстинктивно се поставят под властта на някакъв ръководител, тоест водач.

Водачът на човешки тълпи играе значителна роля. Неговата воля е ядрото, около което възгледите се оформят и уеднаквяват. Тълпата е стадо, което не би могло да мине без господар.

В началото водачът най-често сам е бил заслепен, воден от идеята, чийто апостол е станал впоследствие. Тя дотолкова го е завладяла, че всичко извън нея се губи и всяко противно становище за него е грешка и суеверие. Такъв е Робеспьер, хипнотизиран от химеричните си идеи и прибягващ до средствата на Инквизицията в името на разпространяването им.

В мнозинството си водачите са хора на действието, а не на мисълта. Проницателността не им е присъща и не би могла да бъде, тъй като по правило тя води до съмнение и до бездействие. Водачите излизат от редиците на онези невротизи, възбудени и полупобъркани хора, стигащи почти до лудост. Колкото и абсурдна да е защитаваната от тях идея или целта, която преследват, всякакво разсъждение се притъпява пред убедеността им. Ненавистта и преследванията само увеличават възбудата им. Личен интерес, семейство, всичко се жертва. При тях самият инстинкт за самосъхранение изчезва до степен, че единствената награда, която желаят, често пъти е мъченичеството. Силната вяра придава на думите им голяма мощ на внушението. Множеството винаги слуша надарения със силна воля. Загубили всякаква воля, събраните в тълпа индивиди инстинктивно се насочват към този, който я притежава.

На тълпите никога не са липсвали водачи: само че не всички са надарени, липсват им силните убеждения, които правят апостолите. Много пъти това са изкусни ретори, преследващи само личните си интереси и стремящи се да убеждават чрез ласкаене на низки инстинкти. Така упражненото влияние е винаги краткотрайно. Великите убедени, възбуждащи душата на тълпите, отшелниците като Петър Амиенски, Лутеровците, Савонароловците, героите от Революцията, са омагьосвали другите едва след като сами са били завладени от някаква вяра. Тогава са успели да посадят в душите онази чудна сила, наречена вяра, превръщаща човека в пълен роб на мечтата му.

Да създават вяра, без значение религиозна, политическа или обществена, в дело, в личност, в идея – в това най-вече се състои ролята на големите водачи. От всички сили, с които човечеството разполага, вярата винаги е била от най-значимите и с право Евангелието ѝ приписва свойството да повдига планини. Да се сдобие човек с вяра, значи да стане десет пъти по-силен. Великите събития в историята често са били дело на невежи вярващи, въоръжени единствено със собствената си вяра. Не с начетени хора и философи и най-вече не със скептици са били основани религиите, управлявали света, както и обширните империи, простиращи се от едното до другото полукълбо.

Такива примери обаче ваят за великите водачи, а те се срещат твърде рядко, за да може историята лесно да посочи колко са. Те са върхът на дълга поредица, от могъщия манипулатор на хора до работника в някоя опушена кръчма, който омайва лека-полека другарите си, предъвквайки

безспир няколко напълно непонятни за него думи, но чието приложение трябва, по негово мнение, да доведе до сигурно осъществяване на всички мечти и надежди.

Във всяка социална сфера – от най-високата до най-ниската, човекът, щом излезе от уединението си, попада тутакси във властта на някой водач. Повечето хора, особено от народните маси, са неспособни на поведение, защото не притежават никаква ясна и осмислена идея извън собствената си професия. Водачът им служи за пътеводител. В краен случай той може да бъде заместен, но съвсем недостатъчно, от онези периодични публикации, фабрикуващи схващания за своите читатели и поднасящи им заучени фрази, които ги освобождават от необходимостта да разсъждават.

Властта на водачите е толкова деспотична, че ако се налага, то е само благодарение на този деспотизъм. Забелязахме колко лесно те постигат подчинение, без обаче да притежават и най-малкото средство за подкрепа на властта си, в най-размирните работнически кръгове. Те определят работното време, ръста на надниците, те решават въпроса за стачките, които по тяхна заповед започват и свършват в точен час.

Днес водачите се стремят да заместят постепенно обществените власти, колкото повече последните позволяват да бъдат оспорвани и отслабвани. Благодарение на тираничността си тези нови господари постигат много по-пълно подчинение, отколкото е постигнало което и да е правителство. Ако вследствие на някакво произшествие водачът изчезне и не бъде незабавно заместен, тълпата отново се превръща в разединена и несъпротивляваща се общност.

При една стачка на персонала на омнибусите в Париж трябваше само да бъдат задържани двамата ѝ водачи и стачката бързо свърши. Душата на тълпите е вечно обладана не от нужда за свобода, а от необходимост да се подчинява. Жаждата им за изпълнителност ги кара да се покоряват инстинктивно на всеки самообявил се за техен господар.

Класата на водачите може да се раздели по ярко очертани признаци. Едните са енергични хора, със силна, но краткотрайна воля; другите, много по-малобройни, притежават едновременно силна и трайна воля. Първите се изявяват като буйни, храбри, дръзки. Те са полезни предимно за провеждане на някое нападение, за увличане на масите въпреки опасността и за превръщане на млади войничета в герои. Такива са например Ней и Мюра през Първата империя. Такъв е в наши дни и Гарибалди, авантюрист без талант, но енергичен, успял с шепа хора да превземе старото Неаполитанско кралство, защитавано все пак от дисциплинирана армия.

Колкото и мощна енергия да носят обаче подобни вождове, тя е краткотрайна и с нищо не надживява породилия я възбудител. Завърнали се в течение на всекидневието, движението от възбуда герои често доказват, както цитираните от мен по-горе, учудваща слабост. Те сякаш не са в състояние да разсъждават и да се държат в най-обикновени условия, след като са съумели така добре да ръководят другите. Такива водачи не могат да се изявят, ако самите те не са водени и възбуджани безкрай, ако не усещат неизменно над себе си някой човек или някаква идея, ако не следват точно очертана линия на поведение.

Втората категория водачи – хората с постоянна воля, упражнява, макар и без такъв външен блясък, много по-осезаемо влияние. Тук откриваме истинските основатели на религии или създатели на големи дела: св. Павел, Мохамед, Христофор Колумб. Интелигентни или ограничени, все едно, светът винаги ще е техен. Притежаваната от тях упорита воля е изключително рядко качество, пред което всичко се огъва. Не винаги отчитаме в достатъчна степен какво може една силна и последователна воля. Нищо не устоява пред нея, нито природата, нито боговете и хората.

Най-пресния пример за това ни дава прочутият инженер, разделил два свята и осъществил трихилядолетната напразно преследвана цел на толкова много велики владетели. По-късно той се провали в подобно начинание: защото старостта бе дошла, а пред нея всичко угасва, дори волята.

За да докажем силата на волята, би било достатъчно да предадем подробно разказа за преодолените трудности при строежа на Суецкия канал. Очевидецът д-р Казалис е събрал в няколко вълнуващи реда това голямо дело, разказано от безсмъртния му автор. „И той разказваше, ден по ден, част по част, епопеята на канала. Разказваше за всичко, което е трябвало да надмogne, за всичко невъзможно, което е превърнал във възможно, за всички пречки, за заговорите срещу него, а също и за разочарованията, неприятностите, пораженията, неуспели обаче нито за миг да го обезсърчат, нито да го сломят; той припомняше Англия, бореца се срещу него с безспирни нападки, и още Египет и колебаещата се Франция, и френския консул, противник повече от всекиго на първите строителни работи, и как са му пречели, шантажирайки работниците с жажда, като ги лишавали от речна вода; и за министъра на флота, и за инженерите, за всички сериозни, опитни и учени хора, всички естествено враждебни и всички научно убедени в провала, като го изчислявали и предвиждали за ден и час, както се предвижда затъмнение.“

Малко имена биха влезли в книгата, предполагаемо житие на всички тези велики водачи. Тези имена обаче са стояли начело на най-важните събития в цивилизацията и в историята.

2. Средства за действие на водачите: твърдение, повторение, заразителност

Ако трябва тълпа да бъде увлечена за миг и да бъде убедена да извърши някакво действие: да ограби замък, да загине в защита на барикада, на нея трябва да ѝ се въздейства с бързи внушения. Най-здравото внушение си остава примерът. В такъв случай е необходимо тълпата вече да е подготвена от някои обстоятелства, а този, който иска да я поведе – да има качеството, което ще анализирам по-нататък под названието „обаяние“.

Ако ли пък става дума за бавно прокарване на представи и вярвания в съзнанието на тълпите, например съвременните социални теории, средствата, използвани от водачите, са различни. По принцип те прибягват до следните три начина: твърдение, повторение, заразителност. Действието им е твърде бавно, но дава трайни резултати.

Твърдението само за себе си, откъснато от всякакво съждение и доказателство, представлява сигурен начин за прокарване на дадена идея в съзнанието на тълпите. Колкото твърдението с по-стегнато, недоказано и неизявено, толкова е по-авторитетно. Държавниците, призовани да защитават някаква политическа кауза, индустриалците, рекламиращи продуктите си чрез обявления, познават цената на твърдението.

То обаче добива реално влияние само ако се повтаря непрекъснато и до втръсване, и то с едни и същи думи. Наполеон е казвал, че има само една сериозна реторична фигура – повторението. Благодарение на него обектът на твърдението успява да се всели в умовете до степен да се приема като доказана истина.

Лесно се схваща влиянието на повторението върху тълпите, като се види каква власт упражнява върху най-просветените съзнания. Наистина обектът на повторението в крайна сметка се запечатва в онези дълбоки пластове на несъзнаваното, в които се изковават причините за нашите действия. След време, забравили от кого е тръгнало повтаряното твърдение, накрая започваме да му вярваме. Така се обяснява изненадващата сила на обявата. Когато сме прочели сто пъти, че най-хубавият шоколад е шоколадът „Хикс“, ние си въобразяваме, че неведнъж сме чували да се говори за това и в края на краищата се убеждаваме, че е точно така. Убедени от хиляди твърдения, че брашното „Игрек“ е излекувало най-великите личности от най-упоритите болести, най-после се изкушаваме да го опитаме в деня, в който ни хване подобна болест. От повторенията, които ни набива в съзнанието един и същ вестник, че А. е пълен негодяй, а Б. – много почтен човек, стигаме до убеждението, че е така, при условие, разбира се, че не четем често друг вестник, споделящ противоположно мнение и където определенията

са разменени. Единствени твърдението и повторението са достатъчно мощни, за да могат да се изобличат.

Когато едно твърдение е било достатъчно и единодушно повтаряно, както става с някои финансови предприятия, купувачи всички конкурси, тогава се създава т.нар. всеобщо мнение и се задейства мощният механизъм на заразителността. В случая с тълпите идеите, чувствата, вълненията, вярванията притежават толкова силно заразително свойство, колкото и микробите. Това явление се наблюдава още при животните, щом се съберат в тълпа. Потрепването на един кон в конюшната не след дълго става присъщо и на останалите коне от същата конюшня. Един страх, едно разбъркано движение на няколко овци бързо се предава на цялото стадо. Заразителността на вълненията обяснява резкостта на паниката. Пак чрез заразителност се разпространяват и мозъчните смущения като лудостта. Известно е колко често психиатрите стават жертва на умствено смущение. Дори се споменават форми на лудост, например агорафобията, предаващи се от човека на животните.

Заразителността не изисква едновременно присъствие на хора на едно-единствено място; тя може да действа на разстояние, повлияна от някои събития, насочващи умовете в една и съща посока и придаваща им специфичните характерни черти на тълпите, особено когато тези събития са подготвени от разгледаните от мен по-горе далечни фактори. Така например революционният взрив през 1848 г., тръгнал от Париж, изведнъж обхвана голяма част от Европа и разтърси немалко монархии*.

[* Вж. последните ми трудове: „Политическа психология“, „Схващания и вярвания“, „Френска революция“. – Б.а.]

Подражанието, на което приписват толкова силно влияние в обществените явления, всъщност е само обикновено следствие на заразителността. След като разкрих на друго място ролята му, ще се ограничи да възпроизведа отдавна казаното от мен по въпроса и което оттогава други писатели развиха: „Приличащ си с животните, човекът е по естествен начин подражател. Подражанието е необходимост за него, при условие, разбира се, да е лесно, и от тази необходимост се ражда влиянието на модата. Дали става дума за схващания, за идеи, за литературни изяви или просто за дрехи. Колцина смеят да се измъкнат от властта ѝ? Тълпите се водят с модели, не с аргументи. Във всяка епоха малобройни индивидуалности поставят отпечатъка на своята дейност, на която несъзнаващата маса подражава. Все пак тези индивидуалности не трябва да се отдалечават много от получените идеи. Подражанието им тогава би било прекалено трудно, а влиянието им – сведено до нула. Точно затова хората, далеч надвишаващи своето време, не упражняват, общо взето, никакво влияние върху него. Разминаването е значително. По същата причина европейците, с всичките предимства на създадената от тях цивилизация, оказват незабележимо влияние върху народите на Изтока.“

„Двойното действие на миналото и на взаимното подражание постига превръщането на всички хора от една и съща страна и от едно и също време в дотолкова себеподобни, че даже у онези, призвани на пръв поглед да са най-самостоятелни – философи, учени и литератори, родовите мисъл и стил веднага подсказват времето, на което принадлежат.“

Един миг разговор с какъвто и да е човек е достатъчен, за да се разбере в подробности какво чете, какви са обичайните му занимания и в каква среда живее.“*

[* Гюстав Льо Бон. „Човекът и обществата“, т. 2, с. 116, 1881 г.]

Заразителността е достатъчно силна, за да налага на хората не само някои становища, но и някои възприятия. Тя е, която прави да бъде мразено едно или друго произведение в едно или друго време, например „Танхойзер“*, и пак тя, след няколко години, кара да му се възхищават точно най-големите му довчерашни отрицатели.

[* „Танхойзер“ – опера в три действия и 4 картини, текст и музика – Рихард Вагнер.]

Схващанията и вярванията се разпространяват чрез механизма на заразата и съвсем слабо чрез този на създанието. С твърдение, повторение и заразителност съвременните възгледи на работниците се оформят в кръчмата. Вярванията на тълпите от всички времена съвсем не са се създавали по друг начин. С право Ренан* сравнява първооснователите на християнството „с работниците социалисти, разнасящи идеите си от кръчма на кръчма“; Волтер пък вече бе обърнал внимание по повод на християнската религия, че „само най-долното простолудие я следвало в продължение на над сто години“.

[* Ренан, Ернест (1823-1892) – френски езиковед, критик, историк и писател.]

В аналогичните с приведените от мен примери заразителността, след като е поразила народните слоеве, се прехвърля към висшите кръгове на обществото. Така в наши дни социалистическите учения започват да привличат онези, които въпреки това биха станали първите им жертви. Самият личен интерес изчезва пред механизма на заразата.

Ето защо всяко схващане, добило популярност, в крайна сметка се налага на издигнатите обществени среди въпреки възможността властващото мнение да е очевидно абсурдно. Такова въздействие на низшите социални слоеве върху висшите е още по-странно, като се има предвид, че вярванията на тълпата винаги са повече или по-малко следствие от някоя висша идея, често оставаща без влияние в породилата я среда. Завладените от тази висша идея водачи я присвояват, изопачават я и създават секта, която повтаря действието им, а после разпространява все по-изопачената идея сред тълпите. Превърнала се в народна идея, тя в някаква степен се връща към извора си и започва да въздейства върху високите обществени кръгове на една нация. В последна сметка интелигентността води света, само че го води от твърде голямо разстояние, философите – творци на идеи, отдавна са се превърнали в прах, когато, благодарение на току-що описания от мен механизъм, мисълта им възтържествува.

3. Обаянието

Ако разпространените чрез твърдение, повторение и заразителност схващания са надарени с голяма сила, то е защото най-после придобиват загадъчното свойство, наречено обаяние.

Всичко на света, което е властвало – идеите или хората, се е наложило основно чрез неудържимата сила, излъчваща се от думата „обаяние“. Всички знаем смисъла ѝ, но той се прилага по доста различни начини, за да може лесно да се определи.

Обаянието може да носи в себе си чувства като възхищение и страх, на които понякога даже се основава, но същевременно спокойно може да съществува без тях. Мъртъвци, от които, следователно, няма защо да се страхуваме, Александър, Цезар, Мохамед, Буда, имат значително обаяние. От друга страна, някои фикции, на които не се възхищаваме, например чудовищните божества от подземните храмове в Индия, ни изглеждат все пак обгърнати от голямо обаяние.

Обаянието всъщност е вид омагьосване на духа ни от личност, произведение или учение. То сковава всичките ни критически способности и изпълва душата ни с удивление и почитание. Предизвиканите тогава чувства са необясними, както всички чувства, но вероятно са сходни с внушението, което хипнотизираният изпитва върху себе си. Обаянието е най-мощният двигател на всяко господство. Без него боговете, кралете и жените никога не биха имали такава власт.

Обаянието в своите разновидности може да се сведе до две основни форми: придобито и лично. Първото се дължи на името, богатството, известността. То може да не зависи от личното обаяние. То пък, от своя страна, съставлява, напротив, нещо индивидуално, съжителстващо от време на време с известността, славата, богатството или засилено от тях, но напълно в състояние да съществува независимо. Придобитото, или

изкуствено, обаяние е далеч по-разпространеното. Само защото някой има известно положение и е горе-долу богат и накичен с някоя и друга титла, той бива увенчан с ореола на обаянието, колкото и потенциално нищожна да е личната му стойност. Един военен в униформа, един магистрат в червена тога винаги са престижни. Паскал много точно е забелязал колко необходимими са тогите и перуките за съдиите. Без тях те губят значителна част от авторитета си. Най-заклетият социалист се вълнува при вида на някой княз или маркиз; и такива звания са достатъчни, за да измамиш и измъкнеш каквото си искаш от някои търговец*.

[* Това влияние на титлите, лентите, униформите върху тълпите се среща във всички страни, дори когато чувството за лична независимост там е силно развито. По този повод предавам един любопитен пасаж от книгата на един пътешественик, разкриващ обаянието на редица личности в Англия.

„При различни срещи установих особеното опиянение, което предизвиква у най-благоуразумните англичани общуването или видът на някой техен пер.

Стига положението му да оправдава сана му, те го заобичват предварително и срещнат ли го очи в очи, очаровани понасят всяко негово действие. Виждаш как се изчервяват от удоволствие, като го доближат, а ако им заговори, съдържаната радост подсилва червенината и придава на очите им необичаен блясък. Лордът е в кръвта им, ако може да се каже, както танцът е в кръвта на испанеца, музиката – в кръвта на немеца, и революцията – в кръвта на французина. Увлечението им по Шекспировите коне е по-малко буйно, удовлетворението и гордостта, които извличат от тях – по-несъществени. «Книгата на перовете» е широко разпространена и даже в най-отдалечените места човек може да я види у всекиго, редом с Библията.»]

Обаянието, за което говорих преди малко, е типично за личностите; можем да оставим настрана обаянието, излъчващо се от възгледите, литературните или художествените творби и т.н. Често пъти това са само многократни повторения. След като историята, литературата и най-вече художествената история не са друго, освен повторение на едни и същи съждения, то всеки стига до повтарянето на наученото от него в училище. Има имена и неща, които никой не би се осмелил да докосне. За един съвременен читател от творчеството на Омир се излъчва безспорна и безкрайна скука; кой обаче би дръзнал да го каже? В днешното си състояние Партедонът е твърде безинтересна останка, ала обаянието му е толкова силно, че човек не може да си го представи без цялата му поредица от исторически спомени. Характерното за обаянието е, че пречи нещата да се виждат такива, каквито са, и сковава оценъчните ни способности. Тълпите винаги, а отделните хора – в голяма част от случаите, искат готови мнения. Успехът на тези мнения не зависи от процента истина или грешки, съдържащи се в тях. Той се дължи единствено на тяхната известност.

Сега стигам до личното обаяние. Подчертано различно по природа от изкуственото, или придобитото обаяние, то е свободно от всякаква титла и всякакъв авторитет свойство. Малцината надарени с това свойство упражняват истински магнетично очарование върху заобикалящите ги, включително върху равните им, и подчинението пред тях е като подчинението на дивия звяр пред укротителя, когато би могъл да разкъса толкова лесно.

Великите водачи на хора Буда, Иисус, Мохамед, Жана д'Арк, Наполеон са притежавали в много висока степен тази форма на обаяние. Ако са се наложили, то е било предимно благодарение на нея. Боговете, героите и догмите се налагат и не се обсъждат: достатъчно е човек само да почне да ги обсъжда и те изчезват.

Изброените по-горе личности са притежавали омагьосващата си сила доста преди да се прочуят и това не би станало без нея. В апогея на славата си, и то само поради присъщата му мощ, Наполеон внушавал огромно обаяние; но той вече го е притежавал отчасти в началото на кариерата си. Неизвестен генерал, назначен с покровителство да командва армията в Италия, той попада сред сурови генерали, настроени за хладен прием на

младия натрапник, изпратен им от Директорията. От първия миг, от първата среща, без думи, без ръкомахания и заплахи, още при първия поглед на бъдещия велик човек те били покорени. Тен предава един любопитен разказ за тази среща по спомени на съвременниците. „Дивизионните генерали, между тях и Ожеро, храбрец грубиянин, горд с високия си ръст и смелостта си, пристигат в главния щаб разположени много зле към малкия парвеню, изпратен им от Париж. Според описанието Ожеро се държи оскърбително, отрано готов за неподчинение: той е любимец на Бара, генерал от времето на Вандемиер и уличен генерал, когото гледат, сякаш е мечка, понеже с никого не споделя мислите си, с малко личице и слава на разсеян математик. Въвеждат ги, а Бонапарт ги кара да чакат. Най-после се появява със сабя на кръста, намята се, излага вижданията си, дава им заповеди и ги освобождава. Ожеро е занемал; едва навън той се съвзема и подхваща обичайните си ругатни; признава на Масена, че това генералче го е уплашило; той не е в състояние да проумее въздействието, от което още при първия поглед се е почувствал смазан.“

Станал велик, цялата му слава се прибавила към обаянието, което вече било равно на божественото обаяние за поклонниците. Генерал Вандам, революционен грубиян, по-рязък и по-енергичен и от Ожеро, казвал за него на маршал Д'Орнано, когато веднъж през 1815 г. изкачвали заедно стълбището на „Тюйлери“: „Драги мой, този дяволски човек така ме омагьосва, че не мога да разбера как става това. Той стига дотам, че аз, който не вярвам ни в бог, ни в дявол, доближа ли го, готов съм да се разтрепера като дете и той би ме накарал да мина през иглени уши, за да се хвърля в огъня.“

По същия начин Наполеон омагьосвал всички, които се доближавали до него.*

[* С пълно съзнание за престижа си императорът знаел как да го увеличи, отнасяйки се малко по-зле, отколкото с коняри, към заобикалящите го величия, сред които били мнозина от прочутите членове на Конвента, толкова изплашили Европа. Разказите от онова време са пълни с многозначителни факти по този повод. Един ден, посред заседание на Държавния съвет, Наполеон грубо се кара на Беньо и се държи с него като невъзпитан слуга. Постигнал целта, той отива към него и го пита: „Е, големи глупако, опомнихте ли се?“ При което Беньо, дълъг като главен барабанчик, се навежда много ниско, а дребният човек вдига ръка и хваща дългуна за ухото, „знак на замайващо благоразположение, пише Беньо, свойски жест на очовечаващия се господар“. Подобни примери ясно разкриват до каква пошлост може да доведе обаянието. Те ни позволяват да почувстваме огромното пренебрежение на големия деспот към хората от обкръжението му.]

Според Даву, който говори за предаността на Маре и за своята собствена: „Ако Императорът кажеше на двама ни: „Интересите на политиката ми изискват Париж да бъде разрушен, без никой да напусне града и да се спаси“, сигурен съм, че Маре щеше да запази тайната, но нямаше да може да се сдържи да не я издаде, като изведе семейството си извън града. Хубаво! А аз, от страх да не разкрия тайната, бих оставил жена си и децата си в града. Тази удивителна заслепяваща мощ обяснява чудодейното завръщане от о-в Елба; моменталното завладяване на страната от един отдалечен човек, борещ се срещу всички организирани сили на една голяма държава, която би трябвало да се смята уморена от тиранията му. Трябвало му само да погледне изпратените генерали, заклели се преди това да го заловят. Всички се подчинили безусловно.“

„Наполеон, пише английският генерал Уолзли, дебаркирал почти сам във Франция и като беглец от малкия о-в Елба, който бил неговото царство, и успял за няколко седмици и без да пролива кръв, да разтърси цялото устройство на управлението във Франция, подчинена на законния си крал: случвало ли се е някога личното влияние на отделен човек да се утвърди по по-удивителен начин? И не само това – от началото до края на този последен негов поход какво забележително влияние упражнил той и над

противостоящите му съюзници, принуждавайки ги да следят за действията му, и колко малко било нужно, за да ги разгроми?”

Обаянието му го надживяло и продължило да расте. То е, което накара да обявят за император един невзрачен племенник. Днес, изправени пред възраждащата се негова легенда, откриваме колко могъща е все още тази велика сянка. Тормози хората, избивай ги с милиони, предизвиквай вълна от нашествия – всичко ти е позволено, ако си достатъчно обаятелен и достатъчно кадърен да поддържаш това обаяние.

Тук припомних един съвсем необикновен пример за обаяние, разбира се, но той бе полезен, за да помогне при разбирането на генезиса на големите религии, големите учения и големите империи. Без мощта, упражнена от обаянието върху тълпата, този генезис би останал неразбираем.

Самото то обаче не се дължи единствено на личното влияние, военната слава и религиозния страх; то може да е от по-скромен източник и пак да е силно. Нашият век е богат на примери в това отношение. Един от тях, който поколенията ще припомнят от епоха на епоха, е примерът с историята на вече цитирания знаменит човек, променил лицето на света и търговските връзки между народите с разделянето на два континента. Успешното му начинание се дължи на безкрайната му воля, но и на умението му да омайва цялото си обкръжение. За да победи единодушното противопоставяне, му бе нужно само да се появи, да поговори малко и изпитали очарованието му, опонентите се превръщаха в приятели. С най-голямо ожесточение нападаха проекта му англичаните; присъствието му в Англия бе достатъчно, за да му спечели отново всеобщо одобрение. Когато минал по-късно през Саутхемптън, камбаните биели по пътя му. Победил всичко, хора и неща, за него вече имаше препятствия и той пожела да повтори Суец в Панама със същите средства; само че вратата, която повдига планини, ги повдига само при условие че не са прекалено високи. Планините издържаха и последвалата катастрофа, разрушила бляскавия славен ореол, обгръщаш героя. Животът му е поука за това, как обаянието може да порасне и да изчезне. Изравнил се по величие с най-известните исторически личности, магистратите в родината му го принизили до равнището на най-долните престъпници. Ковчегът му премина самотен сред безразличните тълпи. Единствено чуждите владетели отдадоха почит към паметта му*.

[* Един чуждестранен вестник, виенският „Нойе фрайе Пресе“, публикува много точно психологически разсъждения във връзка с участва на Лесепс, поради което ги препредавам тук: „След осъждането на Фердинанд дьо Лесепс вече нямаме право да се учудваме на тъжния край на Христофор Колумб. Ако Фердинанд дьо Лесепс е измамник, то всяка благородна илюзия е престъпление. Древността би увенчала паметта на Лесепс с ореол от слава и би му подала чашата с нектар на сред Олимп, защото той промени лицето на Земята и изпълни дела, които усъвършенстват съзидание. Нека оттук нататък вече не ни говорят за непременно правосъдие там, където цари бюрократичната омраза към дръзновените велики дела. Нациите имат нужда от тези смели хора, които вярват в себе си и преодоляват всички прегради без мисъл за собствената си личност. Геният не може да бъде предпазлив; с предпазливост той никога не би могъл да разшири кръга на човешката изява.“

„... Фердинанд дьо Лесепс позна опиянението от триумфа и огорчението на разочарованията: Суец и Панама. Тук сърцето се бунтува срещу морала на успеха. Когато Дьо Лесепс съумя да свърже две морета, князе и нации му засвидетелстваха почитта си; днес при неуспешния му сблъсък със скалите на Кордилерите, той е само безочлив нахалник... Тук се води война на обществените класи, воюва недоволството на бюрократи и чиновници, които с помощта на Наказателния кодекс си откъщават на пожелалите да се издигнат над останалите... Съвременните законодатели стоят объркани пред тези велики идеи на човешкия гений; публиката разбира още по-малко и не е трудно на един заместник-главен прокурор да докаже, че Стенли е убиец, а Лесепс – измамник.“

„Като осъди Фердинанд дьо Лесепс, председателят на Апелативния съд се обезсмърти, понеже народите винаги ще питат за името на човека, дръзнал да принизи века си, за да навлече каторжническа риза на един старец, чийто живот е бил славата на съвременниците му.“]

Изброените различни примери представляват обаче крайните факти. Подробното разкриване на психологията на обаянието изисква последователното ѝ разглеждане, като се почне със създателите на религии и империи и се свърши с обикновения човек, стремящ се да заслепи съседите си с някоя нова дреха или украсение.

Между началото и края на тази поредица биха се вместили всички форми на обаянието в различните елементи на една цивилизация: наука, изкуства, литература и т.н., и тогава би се изяснило, че то е основният елемент на убеждението. По заразителен път при съществуването, идеята или нещото, надарени с обаяние, веднага се превръщат в модел за подражание и налагат на цяло поколение някакви шампи как да участват и как да предават мислите си. Впрочем подражанието най-често е несъзнавано и затова е пълно. Модерните художници, пресъздаващи бледите цветове и суровите маниери на някои примитивисти, така и не подозират откъде черпят вдъхновение. Те вярват в собствената си искреност, а всъщност, ако някой прочут майстор не бе съживил тази артистична форма, хората и занаятчиите щяха да виждат само наивните и нискостепенните ѝ страни. Онези, които по примера на някой известен новатор наводняват картините си с лилави сенки, не виждат повече лилаво в природата, отколкото половин век по-рано, но се поддават на внушението от личното и специално впечатление, създавано от някой придобил голяма известност художник. Такива примери могат лесно да бъдат приведени от всяка област на цивилизацията.

От казаното виждаме, че немалко фактори могат да допринесат за зараждането на обаянието: един от най-важните винаги е бил успехът. Човекът, който успява, идеята, която се налага, са неоспорими поради самото това обстоятелство.

Доиде ли неуспехът, обаянието задължително изчезва. Възхваляваният довчера от тълпата герой на другия ден е охулен от нея, щом съдбата го удари. Нещо повече – колкото по-силно е било обаянието, толкова по-ожесточена ще е реакцията. В такъв момент множеството приравнява до себе си падналия герой и си отмъщава за това, че се е прекланяла пред превъзходство, което вече не признава. Като заповядвал да режат главите на колегите му и на много негови съвременници, Робеспьер се ползвал с огромен престиж. Промяна с няколко гласа довела тутакси до изчезването на този престиж и тълпата го придружила до гилотината с толкова клетви, колкото изсипвала дотогава върху жертвите му. Вярващите винаги разбиват с ярост статуите на бившите си богове.

Обаянието, отнето поради неуспеха, се загубва внезапно. Спорът може да го подрони, но по-бавно. Все пак този начин дава много сигурен резултат. Оспореното обаяние вече не е обаяние. Запазилите задълго обаянието си богове и хора никога не са търпели дискусията. За да се спечели възторгът на тълпите, те трябва винаги да бъдат държани на разстояние.

Четвърта глава

Граници на изменчивост на вярванията и схващанията на тълпите

1. Определените вярвания

Съществува тясна успоредност между анатомичните характеристики на съществата и психологическите им характеристики. Сред първите откриваме някои неизменни елементи или толкова слабо изменящи се, че за истинската им промяна е нужно време, равно на геологическите епохи. Покрай тези постоянни, неотменяеми характеристики се срещат други, много подвижни, които средата, майсторството на скотовъда и на градинаря понякога изменят

до степен да скриват основните характеристики от погледа на невнимателния наблюдател.

Същото явление се наблюдава и при моралните характеристики. Неотменимите психологически елементи на дадена народност съжителстват с подвижни и изменчиви елементи. Поради тази причина при изучаване на вярванията и схващанията на един народ винаги попадаме на строго определена основа, върху която се присаждат схващанията, подвижни като пясъка, покриващ скалата.

По този начин вярванията и схващанията на тълпите образуват две ясно различими групи. От една страна, големите постоянни вярвания, простиращи се върху много столетия и върху които почива една цяла цивилизация. Това са например от миналото, феодалният възглед, идеите на християнството, реформационните идеи. В наше време това са принципът на националностите, демократичните и социалните идеи. От другата страна са моментните и променящите се схващания, най-често произтичащи от общите разбирания, възникващи и изчезващи във всяко време: теориите, насочващи в определени моменти изкуствата и литературата, или пък тези например, от които се поражда романтизмът, натурализмът и т.н. Точно толкова повърхностни, колкото и модата, те се променят като вълничките, непрекъснато появяващи се и изчезващи над дълбокото езеро.

Големите всеобщи вярвания са твърде ограничени на брой. Създаването и угасването им са връхните точки в историята на всяка народност. Те са истинското скеле на цивилизациите.

Едно преходно схващане лесно намира място в душата на тълпите, но е много трудно да се вгради в нея трайно вярване, както и да се разруши то, след като е било изградено. Промяната му е възможна само с цената на шеметни революции и едва когато вярването е загубило почти изцяло властта си над душите. Ролята на революциите в случая е да отхвърлят напълно полуизоставени вече идеи, за окончателното скъсване с които е попречил заробващият навик. Започващите революции са всъщност свършващи вярвания.

Точният ден, в който едно голямо вярване е предназначено да умре, е денят, в който стойността му започне да се оспорва. Бидейки не повече от фикция, всяко всеобщо вярване би могло да просъществува само ако избегне изпитанието.

Но именно когато е силно разтърсено вярването, породените от него институции остават все така могъщи и затихването им едва се усеща. Щом накрая загуби изцяло силата си, всичко, поддържано от него, се стромолясва. Все още няма народ, успял да промени вярванията си, без да е веднага обречен да преобразува елементите на своята цивилизация.

Той ги преобразува, докато не приеме някое друго всеобщо вярване; дотогава пък живее задължително в анархия. Всеобщите вярвания са необходимите опори на цивилизациите; те налагат насока на идеите и единствени могат да вдъхнат вяра и да създадат дълг.

Народите неизменно са чувствали ползата от придобиването на всеобщи вярвания и инстинктивно са разбрали, че изчезването им ще е равносилно на начало на упадък. Фанатичният култ към Рим е бил вярването, превърнало римляните в господари на света. Умряло вярването и Рим бил обречен. Едва когато били обединени от някои общи вярвания, варварите, разрушители на римската цивилизация, постигнали относително единство и съумели да излязат от анархията.

Така че неслучайно народите винаги са защитавали с нетърпимост убежденията си. Търпяща сериозна критика от философска гледна точка, тя представлява добродетел в живота на нациите. В името на изграждането и поддържането на всеобщи вярвания Средновековието издигнало толкова клади и толкова откриватели и новатори умрели от отчаяние, ако успели да избегнат мъченията. Все в тяхна защита светът е бил многократно разтърсван и милиони хора са падали и ще падат по бойните полета.

Казахме вече, че установяването на едно всеобщо вярване се сблъсква с големи трудности, но веднъж установило се окончателно, силата му е за дълго време непобедима; и колкото и да е философски погрешно, то се

налага на най-светлите умове. Нима народите на Европа не смятаха, от петнайсет века насам, за безспорни истини религиозни легенди, точно толкова варварски* при изучаване отблизо, колкото и тези на Молох?

[* Имам предвид философския смисъл на това понятие. На практика те създали една съвсем нова цивилизация и в продължение на дълги векове оставяли човека да надзърта в тези вълшебни райски селения на мечтата и надеждата, които той никога повече няма да срещне. Страхотната абсурдност на легендата за един бог, отмъщаващ с ужасни мъчения на сина си за неподчинението на едно от създанията си, не е била забелязана в течение на не едно столетие. Най-мощните гении, един Галилей, един Нютон, един Лайбниц, и за миг не са подозирали, че истинността на такива легенди може да се оспори. Нищо не доказва по-добре хипнотичното състояние, до което довеждат всеобщите вярвания, но и нищо не отбелязва по-ясно унизителните граници на нашия дух. – Б.а.]

Щом една нова догма се настани в душата на тълпите, тя става вдъхновител на своите институции, изкуства и поведение. Тогава властта й над душите е абсолютна. Деловите хора обмислят как да я осъществят, законодателите – как да я приложат, философите, художниците, литераторите се стремят да я предадат под различни форми.

Временни допълващи идеи могат да възникнат от основното вярване, но винаги белязани с отпечатъка на породилата ги вяра. Египетската цивилизация, средновековната цивилизация, мюсюлманската цивилизация на арабите произлизат от малобройни религиозни вярвания, поставили отпечатък и върху най-дребните елементи на тези цивилизации, благодарение на които веднага ги разпознаваме.

Посредством всеобщите вярвания хората от всяко време са обградени от мрежа от традиции, схващания и обичаи, от чието иго те не биха могли да избягат и които неизменно ги превръщат в приличащи си по нещо хора. И най-независимият дух не възнамерява да се освободи от това състояние. Истинска тирания е само тази, която господства несъзнателно над душите, защото е единствената, която не може да се победи. Тиберий*, Чингис хан, Наполеон без съмнение са били страховити тирани, но от гроба Мойсей, Буда, Исус, Мохамед, Лутер са упражнили върху душите деспотизъм с доста по-различна дълбочина. Заговорът ще унищожи някои тиранин, но може ли да направи нещо срещу здраво вкоренено вярване? В непримиримата си борба с католицизма и въпреки привидното съгласие на множествата, въпреки използваните разрушителни средства, безмилостни като тези на Инквизицията, победената беше нашата велика Революция. Единствените истински тирани на човечеството винаги са били сенките на мъртвите или илюзиите, които то си е създавало.

[* Тиберий, Клавдий Нерон (42 г. пр.н.е. – 37 сл.н.е.) – втори римски император.]

Философската абсурдност на някои всеобщи вярвания никога не е била, повтарям, пречка за възтържествуването им. Тази победа сякаш даже е възможна само ако те съдържат някаква загадъчна абсурдност. Очевидната слабост на съвременните социалистически вярвания няма да ги възпре да се вкоренят в душата на тълпите. Истинската им малоценност в сравнение с всички религиозни вярвания се дължи единствено на следното: след като идеалът за човешко щастие, който тези вярвания обещава, е осъществим само в някакъв бъдещ живот, никой не е бил в състояние да подложи на съмнение постигането му. От своя страна идеалът за социалистическо щастие трябва да се осъществи на земята, затова още първите опити в тази насока ще разкрият безполезността на обещанията, а едновременно с това новото вярване ще изгуби всякакво обаяние. Следователно силата му ще расте само до деня на осъществяването. И ето защо, ако новата религия, подобно на всички предшестваша я, започва с разрушителни действия, по-късно тя няма да може да изиграе градивна роля.

2. Подвижните схващания на тълпите

Над строго определените вярвания, чиято сила току-що показахме, стои един пласт от непрекъснато раждащи се и умиращи схващания, идеи, мисли. Някои от тях са съвсем краткотрайни, а най-значимите не надвишават живота на едно поколение. Вече отбелязахме, че извършващите се в тези схващания промени понякога са много повече повърхностни, отколкото реални, и носят неизменния белег на народностните качества. При разглеждането например на политическите институции в нашата страна показахме, че привидно най-противопоожните партии: монархисти, радикали, проимперски, социалисти и т.н., споделят един абсолютно сходен идеал и че този идеал зависи единствено от душевния строй на нашето племе, след като под същите имена при други нации откриваме противоположен идеал. Името, което се дава на схващанията, измамните приспособявания не променят същността на нещата. Буржоата от революцията, изцяло просмукани от латинската литература и вперили поглед в Римската република, взели нейните закони и тоги, но не станали римляни, макар и обладани от едно могъщо историческо влияние.

Ролята на философа е да изследва отзвука от предишните вярвания зад видимите изменения и в подвижния поток на схващанията да различи движенията, предопределени от всеобщите вярвания и душата на народността.

Без този критерий би могло да се сметне, че тълпите променят често и по желание политическите и религиозните си вярвания. Като че ли цялата история – политическа, религиозна, артистична, литературна – наистина го потвърждава.

Да вземем за пример един кратък период, само от 1790 до 1820 г., трийсет години, тоест едно поколение. Тук виждаме как тълпите, в началото монархистки, стават революционни, после проимператорски, след това пак монархистки. По отношение на религията за същото време те изминават пътя от католицизма до атеизма, после до деизма, след което се връщат към най-крайните форми на католицизма. И такива прераждания претърпяват не само тълпите, но и водачите им. Виждаме онези велики членове на Конвента, заклети врагове на кралете и отхвърлящи богове и господари, да се превръщат в кротки слуги на Наполеон, а по-късно да носят благоговейно свещи в процесии при Людовик XVII.

И какви още промени в схващанията на тълпите през последвалите седемдесет години. „Коварният Албион“ от началото на този век стана съюзник на Франция при наследника на Наполеон; Русия, воювала два пъти срещу нас и така зарадвана от последните ни неуспехи, внезапно да бъде смятана за приятелка.

В литературата, изкуството, философията смяната на мнения се проявява още по-бързо. Един след друг се раждат и умират романтизъм, натурализъм, мистицизъм и т.н. Възхваляваните довчера художник и писател са дълбоко презирани утре.

Какво виждаме обаче, ако решим да анализираме тези на пръв поглед толкова дълбоки изменения? Всички, които противоречат на всеобщите схващания и на племенните чувства, имат само мимолетна трайност и отклонената река скоро отново потича в течението си. Мненията, несвързани с никое всеобщо вярване, с никое племенно чувство и които съответно не би могло да са определени, зависят от всякакви случайности или, с други думи, от най-малките промени в средата. Изградени с помощта на внушението и заразителността, те винаги са мигновени и понякога се раждат и изчезват така бързо, както и пясъчните дюни, навети на морския бряг от вятъра.

Днес общият сбор от подвижните схващания на тълпите е по-голям отвсякога; това се дължи на три различни причини.

Първата е, че старите вярвания, загубващи постепенно влияние, вече нямат някогашното си въздействие над преходните мнения, за да им придадат някаква насока. Изличаването на всеобщите вярвания оставя място на безброй лични мнения без минало и бъдеще.

Втората причина е, че при все по-трудното намиране на противотезест на нарастващата мощ на тълпите тяхната крайна идейна подвижност може да се прояви свободно.

Накрая, третата причина се състои в отскорошното разпространение на пресата, непрестанно разкриваща пред погледа най-противоположни виждания. Породените от всяко от тях внушения скоро биват разрушени от противни внушения. И така никое отделно становище не успява да се разпростира и всички са обречени на мимолетно съществуване. Те умират, преди да са успели да се разпространят до степен да се превърнат във всеобщи.

От тези различни причини възниква едно твърде непознато досега в историята на света и твърде характерно за нашата епоха явление – искам да говоря за безпомощността на правителствата да направляват мнението.

Някога, и това някога не бе много отдавна, действието на правителствата, влиянието на няколко писатели и на малък брой вестници съставляваха истинските регулатори на мнението. Днес писателите са загубили всякакво влияние, а работата на вестниците е да са само отражение на мнението. Що се отнася до държавниците, те далеч не го направляват, а само се чудят как да са в крак с него. Страхът им от мнението стига понякога до ужас и отнема всякаква определеност на поведението им.

Следователно мнението на тълпите се стреми все повече към функцията на висш регулатор на политиката. Сега то е в състояние да налага съюзничества, както видяхме в случая със съюза с Русия, плод почти изключително на едно народно движение.

Особено любопитен симптом е да се види как в наши дни папи, крале и императори се подлагат на механизма на интервюто, за да изложат мисълта си по даден въпрос на оценката на тълпите. Едно време с основание са казали, че политиката не е сантиментална работа. Може ли това да се каже и днес, като я виждаме да се ръководи от импулсите на подвижни тълпи, незнаещи що е разум и насочвани единствено от чувството?

Колкото до печата, някогашен компас на мнението, и той, както и правителствата, трябваше да залинее пред властта на тълпите. Безспорно той притежава значителна мощ, но само защото представлява изключително отражение на народните схващания и безкрайните им разновидности. Превърнал се в обикновена информационна агенция, той отказва да наложи каквато и да е идея или доктрина. Той следи за всички промени на обществената мисъл и е принуден да го прави от нуждите на конкуренцията пред заплахата да изгуби читателите си. Някогашните тежки и влиятелни печатни органи, чиито оракули предишното поколение благоговейно слушаше, изчезнаха или станаха информационни листове, заградени от развлекателни хроники, светски клюки и финансови реклами. Кой би бил днес достатъчно богатият вестник, позволяващ мнения на редакторите си, и какъв авторитет биха имали тези мнения в очите на читатели, чието единствено желание е да бъдат осведомявани или развлечени и които зад всеки съвет задължително съзират спекуланта? Критиката няма вече дори власт да предложи книга или театрална пиеса. Тя може да пречи, но не и да служи. Вестниците до такава степен са осъзнали безсмислието на всякакво лично мнение, че като цяло са премахнали литературните критики, ограничавайки се с посочване на заглавието на книгата и с две-три рекламни изречения, като същата участ вероятно ще застигне след двайсет години и театралната критика.

Да следят мнението, е станало днес основна грижа на печата и на правителствата. Какъв ефект ще произведе това или онова събитие, този или онзи законопроект, тази или онази реч, ето кое трябва да се знае; не е лесно, защото нищо не е по-подвижно и по-изменчиво от мисълта на тълпите. Виждаме ги да анатемосват това, което са възхвалявали довчера.

Такова пълно отсъствие на направляване на мнението и същевременно разпадането на всеобщите вярвания постигнаха в крайна сметка пълно разпокъсване на всички убеждения и нарастващо безразличие и на тълпите, и на отделните хора към всичко, което не засяга непосредствените им интереси. Въпросите, отнасящи се до учения, като социализма например, намират истински убедени защитници единствено в необразованите среди, например миньори и заводски работници. Дребният буржоа, съвсем слабо образованият работник станаха прекалени скептици.

Така извършилата се революция през последните трийсет години е смайваща. През отминалата епоха, не много далечна все пак, схващанията все още имаха някаква обща насока; техен източник бе приемането на някое основно вярване. Самото обстоятелство, че си монархист, неизбежно придаваше както в историята, така и в науките някои закостенели представи, а напълно противоположните представи пък бяха запазени за републиканеца. Един монархист твърдо знаеше, че човекът не произхожда от маймуната, а един републиканец твърдо знаеше, че произхожда. Монархистът беше длъжен да говори с ужас за Революцията, републиканецът – със страхопочитание. Някои имена – Робесписр, Марат, трябваше да се произнасят с набожен вид, докато други – Цезар, Август и Наполеон, не можеха да бъдат промълвени, без да бъдат охулени. Това наивно възприемане на историята преобладаваше чак до равнището на нашата „Сорбона“.

Изправено днес пред обсъждането и анализа, всяко схващане губи престиж; ъглите му бързо се изхабяват и доста малко идеи, способни да ни увлекат, са се съхранили. Съвременният човек все повече изпада в плен на безразличието.

Да не заклеймяваме прекалено това общо разпадане на хващанията. Никой не би оспорил, че това е симптом за упадък в живота на един народ. Прорицателите, апостолите, вождовете, с една дума – убедените, притежават, разбира се, доста различна сила от тази на отрицателите, критиците и безразличните; но нека не забравяме, че при сегашната мощ на тълпите, ако едно само схващане можеше да придобие нужната известност, за да се наложи, то веднага щеше да бъде облечено с толкова тиранична власт, че скоро всичко да трябва да отстъпва пред него. Тогава времето на свободния спор щеше задълго да приключи. В дадени случаи тълпите са мирни господари, както са били в своето време Хелиогабал и Тиберий; те обаче се поддават и на прищевки. Цивилизацията, готова да падне в ръцете им, попада в зависимост от твърде много случайности, за да разчита на сериозна дълготрайност. Ако нещо можеше да забави малко часа на стромолясането, то би било именно трайната подвижност на схващанията и нарастващото безразличие на тълпите към всички всеобщи вярвания.

Книга трета

Класификация и описание на различните категории тълпи

Първа глава

Класификация на тълпите

В тази книга посочихме главните общовалидни за тълпите признаци. Остава ни да разгледаме самостоятелните признаци, добавени към основните, в зависимост от различните категории общности.

Да започнем с кратка класификация на тълпите.

Ще вземем за отправна точка обикновеното множество. То се проявява в най-ниската си форма, когато е съставено от принадлежащи на различни народности индивиди. В този случай единствената обща черта се оказва зачитаната повече или по-малко воля на някой водач. Като типични такива множества могат да се посочат разнородните варвари, завладели в продължение на дълги векове Римската империя.

Над тези несвързани множества се появяват такива, които, под влияние на редица фактори, са придобили общи признаци и накрая са образували племе. Те ще представляват според случая специалните характеристики на тълпите, но винаги съдържани се в тези на племето.

Различните категории тълпи, наблюдавани у всеки народ, могат да се разпределят по следния начин:

А) Хетерогенни тълпи

1. Анонимни (напр. уличните тълпи)
2. Неанонимни (съдебни заседатели, парламенти и т.н.)

Б) Хомогенни тълпи

1. Секти (политически секти, религиозни секти и т.н.)

2. Касти (военна каста, жреческа каста, работническа каста и т.н.)
3. Класи (буржоазна класа, селска класа и т.н.).

Да посочим с няколко думи отличителните признаци на различните категории тълпи*.

[* Подробности по въпроса за различните категории тълпи могат да се намерят в последните ми трудове („Политическа психология“, „Схващания и вярвания“, „Психология на революциите“).]

1. Хетерогенни тълпи

Това са общностите, чиито характерни признаци изследвахме в предишните глави. Те се състоят от някакви индивиди, независимо от професията или интелигентността им.

В тази книга доказахме, че психологията на събраните в тълпа хора се различава съществено от личната им психология и че интелигентността не освобождава от това различие. В такъв случай могат да действат само несъзнавани чувства.

Един основен фактор, народността, позволява различните хетерогенни групи да бъдат достатъчно отчетливо разграничени.

На няколко пъти вече подчертахме нейната роля, показвайки, че тя е най-мощният фактор, в състояние да определя човешките действия. Влиянието ѝ се проявява и върху характерните черти на тълпите. Множество, съставено от някакви отделни хора, но всички англичани или китайци, подчертано ще се различава от друго, също включващо неизвестни индивиди, но от различни народности: руснаци, французи, испанци и т.н.

Дълбоките отлики, породени от наследствения душевен строй в начина хората да чувстват и мислят, се изявяват с пълна сила, щом редица обстоятелства, впрочем твърде рядко срещани се, съберат в една и съща тълпа и в почти еднакво съотношение представители на различни нации, колкото и да са привидно сходни събиращите ги интереси. Стременията на социалистите да сплотяват в големи конгреси трудови хора от всяка страна неизменно са водели до най-остри раздори. Една латинска тълпа, колкото и революционна или консервативна да се предполага, че е, задължително ще отправи призив, за да осъществи исканията си за намеса на държавата. Тя винаги е централистка и повече или по-малко диктаторска. И обратно, една английска или американска тълпа не знае що е държава и прибегва единствено до частната инициатива. Ако е френска, тълпата държи преди всичко на равенството, ако е английска – на свободата. От тези народностни разлики възникват почти толкова вида тълпи, колкото са нациите.

Така че душата на племето владее изцяло душата на тълпата. Тя с могъщият субстрат, ограничаващ колебанията. Характерните признаци на тълпите са толкова по-притъпени, колкото по-силна е душата на племето. Това с основен закон в случая. Наличието на тълпа и господството на тълпите са съставни части на варварството или връщане към него. Придобие ли устойчива душевност, народността убягва все повече и повече на несъзнаваната мощ на тълпите и излиза от варварството.

Извън народността единствената важна класификация, която трябва да се направи на хетерогенните тълпи, е те да бъдат разделени на анонимни тълпи, каквито са уличните, и неанонимни, каквито са например обсъждащите събрания и съдебните заседатели. Чувството за отговорност, никакво при първите и развито при вторите, придава на действията им често различни насоки.

2. Хомогенни тълпи

Хомогенните тълпи включват: 1. секти; 2. касти; 3. класи.

__Сектата__ бележи първата степен в организацията на хомогенните тълпи. Тук влизат личности, чието образование, професия, среда понякога

сериозно се различават, а единствената им обща връзка са вярванията. Такива са например религиозните и политическите секти.

__Кастата__ представлява най-високата степен на организация, на която е способна тълпата. Докато сектата се състои от хора често с разнородни професии, образование, среда и свързани само от общи вярвания, то кастата обхваща лица само от една професия и съответно с почти еднакво образование и обкръжение. Такива са военната и свещеническата каста.

__Класата__ се състои от личности с различен произход, обединени не от общността на вярванията, както е при членовете на сектата, нито от общи професионални занимания, както е при членовете на кастата, а благодарение на някои сходни интереси, житейски навици и образование. Такива са буржоазната класа, земеделската класа и други.

Тъй като цел на този труд са единствено хетерогенните тълпи, ще се спра само на няколко категории от тази разновидност на тълпите, избрани като типични.

Втора глава

Така наречените криминални тълпи

Поради това, че след известен период на възбуда тълпите изпадат в положение на обикновени несъзнаващи автомати, водени от внушения, изглежда трудно да ги определим в какъвто и да било случай като криминални. Аз обаче запазвам това погрешно определение, защото е утвърдено от психологически изследвания. Взети сами за себе си, някои действия на тълпите със сигурност са криминални, но точно толкова, колкото и действието на някой тигър, разкъсващ индус, след като отначало е дал на малките си да го разкъсат за разнообразие.

Престъпленията на тълпите са като цяло резултат от мощно внушение и участниците в тях впоследствие са убедени, че са изпълнили някакъв дълг. Нещата са съвсем различни в случая с обикновения престъпник.

Това твърдение се подкрепя от историята на извършените от тълпите престъпления.

Като типичен пример може да се посочи убийството на г-н Дьолоне, управител на Бастилията. След превземането на крепостта той бил обграден от крайно възбудена тълпа, а ударите върху него се сипели от всички страни. Предлагали да го обесят, да го обезглавят или да го завържат за опашката на някой кон. Докато се дърпал, той ритнал по невнимание един от зяпачите. Тогава някой предложил, и предложението веднага било приветствано, ритнатият да отреже главата на управителя.

„Този човек, безработен готвач, полускитник, озовал се край Бастилията от любопитство, решава, че щом такава е общото мнение, то действието е патриотично и даже смята, че заслужава медал за унищожаването на едно чудовище. Той удря по голия врат с подадената му сабя; зле наточеното оръжие не реже и той изважда от джоба си малък нож с черна дръжка и (нали е готвач, знае да обработва месо) довежда операцията до успешен край.“

Тук ясно се вижда посоченият по-горе механизъм. Покорство пред внушение, което се подсилва, защото е колективно, убеденост у убиеца, че е извършил дело с висока стойност, а тази убеденост е и естествена, след като е получил единодушното одобрение на съгражданите си. Такова действие може от законова, но не и от психологическа гледна точка да бъде определено като престъпно.

Общите черти на т.нар. криминални тълпи повтарят изцяло чертите, които установихме при всички тълпи: податливост на внушения, доверчивост, подвижност, преувеличаване на добрите или лошите чувства, проява на някои форми на морал и т.н.

Ще открием тези характерни черти събрани заедно в примера на една от тълпите, оставили един от най-злокобните спомени в историята ни: убийците на политически затворници между 2 и 6 септември 1792 г., или септемврийските убийци. Всъщност тази тълпа е твърде сходна с много от

тълпите, „сътворили“ Вартоломеевата нощ. Привеждам подробностите от разказ на Тен, който пък ги е извадил от мемоарите от онова време.

Не знаем с точност кой е дал заповед или предложение за опразване на затворите чрез избиване на затворниците. Дали е бил Дантон, което изглежда вероятно, или който и да е друг. Все едно: единственият интересуващ ни факт е фактът на могъщото внушение, предало се на тълпата, натоварена с клането.

Армията на убийците наброявала около триста души и представлявала съвършен пример за хетерогенна тълпа. С изключение на съвсем ограничен брой професионални негодья, тя се състояла най-вече от дюкянджии и занаятчии от различни съсловия: общари, ключари, перукери, зидари, чиновници, комисионери и т.н. Под влияние на полученото внушение, те, подобно на горепосочения готвач, са напълно убедени, че изпълняват патриотичен дълг. Функцията им е двойна – съдии и палачи, и по никакъв начин не смятат себе си за престъпници.

Проникнали се от важността на ролята си, те първо образуват нещо като трибунал и веднага се проявяват ограниченият дух и не по-малко ограниченото чувство за справедливост на тълпите. С оглед на доста големия брой обвинени първото им решение е благородниците, свещениците, офицерите, кралските служители, с една дума – всички, чието занимание вече е доказателство за обвинение в очите на добрия патриот, да бъдат избити накуп, без да е необходимо специално решение. Останалите ще бъдат съдени по външния вид и известността. След като по този начин първичното съзнание на тълпата е задоволено, тя ще може да премине легално към избиването и да освободи нагоните на жестокост, чието зараждане съм посочил на друго място и което общностите имат свойството да развиват до висока степен. Впрочем тези нагони няма да попречат, както е правилото при тълпите, на едновременната изява на други противоположни чувства, като например една толкова крайна, колкото и жестокостта, разнеженост.

„Те притежават буйната симпатия и непосредствената чувствителност на парижкия работник. В Абатството един от федералистите, като научил, че задържаните са оставени без вода в течение на двацет и шест часа, искал на всяка цена да очисти немарливия пазач и щял да го направи, ако не били молбите на самите арестувани. При оправдаване на някой затворник (от импровизирания трибунал) пазачи и убийци, изобщо всички го прегръщат въодушежено и ръкопляскаат оглушително.“ После се връщат да убият останалите. През цялото време на клането цари приятна веселост. Танцуват и пеят около труповите, поставят пейки „за дамите“, щастливи да видят как се убиват аристократи. Те продължават да показват особено чувство за справедливост. След като един убиец се оплаква в Абатството*, че седналите по-далече дами не виждат добре и че само няколко присъстващи имат удоволствието да удрят по аристократите, те откликват на справедливата забележка и решават да прекарват бавно жертвите между две редици убийци, длъжни да удрят само с опакото на сабята, за да се удължи мъчението. В затвора „Ла форс“ жертвите са съблечени чисто голи и разкъсвани в продължение на половин час; после, след като всички се нагледали, ги довършват, като ги изкормват.

[* Затвор за задържане по политически причини – Б.пр.]

Между другото убийците изпитват сериозни скрупули и изявяват морала, за чието съществуване сред тълпите вече споменахме. Те донасят на масата на комитетите парите и украшенията на убитите.

Във всичките им действия постоянно се откриват първичните форми на съждение, характерни за душата на тълпите. Така след изкормването на 12 или 15 хиляди врагове на нацията някой обръща внимание, и предложението му веднага се приема, че другите затвори, в които има стари просяци, скитници, млади арестанти, в действителност са пълни с ненужни гърла, от които би било добре да се отърват. Впрочем сред тях положително се намират врагове на народа, като например някаква си госпожа Дела Рю, вдовица на отровител: „Тя сигурно е бясна, че е в затвора; ако можеше, би подпалила Париж; сигурно го е казала, казала го е. Хайде пак метлата.“

Демонстрацията сякаш е очевидна и всички са избити наведнъж, включително петдесетина деца между 12 и 17 години, които всъщност сами биха могли да станат врагове на нацията и съответно трябва да бъдат премахнати.

След такава работна седмица всички тези акции били доведени докрай и убийците можели да помислят за почивка. Вътрешно убедени, че родината им е задължена, те отишли да изискват награда от властите; най-старателните дори поискали медал.

Историята на Парижката комуна от 1871 г. ни предлага многобройни аналогични примери. Нарастващото влияние на тълпите и последователните поражения на властта пред тях положително ще ни предложат и доста други.

Трета глава

Съдебните заседатели в углавния съд

Поради невъзможност да разгледам тук всички категории съдебни заседатели, ще се спра само на най-важната, тази в углавния съд. Те представляват идеален пример за неанонимна хетерогенна тълпа. Тук преоткриваме поддаването на влияние, преобладаващите несъзнавани чувства, слабата склонност към съждение, влиянието на водачите и т.н. Разглеждането им ще ни позволи да наблюдаваме интересни примери за грешките, които могат да допуснат непосветените в психологията на общностите.

Преди всичко съдебните заседатели са доказателство за малкото значение, от гледна точка на решенията, на умственото равнище на различните елементи, съставляващи тълпа. Разбрахме, че в едно обсъждащо събрание, призвано да изрази становище по не изцяло технически въпрос, интелигентността не играе никаква роля; и също, че събрание на учени или творци, занимаващо се с въпроси от общ интерес, не излиза със съществено различаващи се мнения от тези на едно зидарско събрание. В различните епохи управлението грижливо подбирало личностите, подходящи за съдебни заседатели, и ги намирало сред образованите класи: преподаватели, чиновници, литератори и т.н. Днес съставът им включва предимно дребни продавачи, дребни собственици и чиновници. И ето че – за голяма изненада на специализираните автори – статистиката показва, че каквито и да са били съдебните заседатели, решенията на съставите им са еднакви. Самите съдии, при това така враждебно настроени към институцията си, трябвало да признаят правилността на това твърдение. Ето едно изказване по този повод на г-н Бернар дьо Глажо, бивш председател на углавен съд, в неговите „Спомени“: „В наше време изборът на съдебни заседатели фактически е в ръцете на общинските съветници, които приемат или премахват по свое усмотрение, в зависимост от политическите и изборните цели, съответстващи на положението им... Мнозинството избрани са по-дребни търговци, отколкото посочваните някога, плюс чиновниците от някои администрации... Всички становища и всички професии се претопяват в ролята на съдия, мнозина действат с пламенността на новаци, а по-добронамерените хора се срещат в най-скромните обществени среди, затова и духът на съдебните заседатели остава непроменен: присъдите им също не са се променили.“

Да запомним от този откъс изводите, които са много правдиви, а не обясненията, които са много неубедителни. Не трябва да се учудваме на подобна неубедителност, тъй като психологията на тълпите, а това значи и на съдебните заседатели, изглежда, най-често е била еднакво непозната и за адвокатите, и за магистратите. Доказателство за това намирам в следния факт, предаден от същия автор, а именно, че един от най-известните адвокати в углавния съд, Лашо, системно се възползвал от правото си да прави отвод на всички интелигентни хора, избрани за съдебни заседатели. А опитът, и само той, в крайна сметка доказва пълната ненужност на отводите. Прокуратурата и адвокатите, поне в Париж, днес изцяло са се отказали от тях; и както отбелязва г-н Дьо Глажо, присъдите са същите, „нито по-добри, нито по-лоши“.

Както всички тълпи, така и съдебните заседатели са много силно впечатлени от чувства и много слабо от разсъждения. „Те не издържат, пише един адвокат, на вида на кърмеща жена или пред шествие от сираци.“ „Достатъчно е една жена да изглежда приятно, казва г-н Дьо Глажо, за да спечели благоразположението на заседателите.“

Безмилостни към престъпленията, които се предполага, че могат да засегнат и тях и които в действителност са точно най-общественоопасни, те, обратното, показват твърде голяма снизходителност към т.нар. престъпления от любов. По-рядко са строги спрямо детеубийството, извършено от самотните майки, и още по-рядко към изоставената майка, която изгаря с витриол прелъстителя си. Те достатъчно добре и инстинктивно усещат, че този вид престъпления са по-безопасни за обществото и че в страна, в която законът не закриля изоставените майки, отмъщението на някоя от тях е повече полезно, отколкото вредно, понеже предварително спласва бъдещите прелъстители*.

[* Да отбележим между другото, че това много точно и инстинктивно прокарано от съдебните заседатели разделение между общественоопасните и останалите престъпления съвсем не е лишено от основание. Целта на углавните закони очевидно е да защитават обществото от престъпниците, а не да отмъщават в негово име.]

Както всички тълпи, и съдебните заседатели са силно заслепени от известността и съвсем правилно лят Дьо Глажо отбелязва, че колкото са демократични по състав, толкова се показват аристократични в чувствата си: „Името, родословието, голямото богатство, реномето, съдействието на някой прочут адвокат, отличаващите и бляскавите неща изграждат много важна опора в ръцете на обвиняемите.“

Грижа на добрия адвокат е да въздейства върху чувствата на съдебните заседатели и както е при всички тълпи, почти да не разсъждава или да използва само първични форми на разсъждение. Един знаменит английски адвокат с големи успехи в углавния съд е направил точен анализ на този метод.

„Едновременно с пледоарията той наблюдаваше внимателно съдебните заседатели. С нюх и навик адвокатът чете по лицата какво е въздействието на всяка фраза и дума и от това прави заключенията си. Първо, трябва да се познаят членовете, спечелени предварително за каузата. Защитникът успява да си ги осигури отведнъж, а после минава на членовете, които, напротив, изглеждат зле настроени, и се стреми да отгатне защо са против обвиняемия. Това е тънката част от работата, тъй като може да има безброй причини за желанието да бъде осъден един човек, извън чувството за справедливост.“

Тези няколко изречения обобщават много точно целта на ораторското изкуство, както и ни показват безсмислието на предварително подготвените слова, защото във всеки момент се налага използването на нови изрази в зависимост от произведеното впечатление.

Не е необходимо ораторът да привлече всички заседатели, а само водачите, които ще определят общото становище. Както става винаги с тълпите, малко на брой индивиди ръководят останалите. „Опитът, който направих, казва горепосоченият адвокат, сочи, че при определяне на присъдата стигат един-двама енергични хора, за да увлекат и другите заседатели.“ Именно тези двама или трима трябва да бъдат убедени с ловки внушения. Първо и преди всичко трябва да им се харесаш. Човекът от тълпата, на когото си се харесал, е вече наполовина убеден и напълно готов да приема за превъзходни каквито и да било представени му съображения. В един интересен труд, посветен на Метр Лашо, откривам следния случай:

„Известно е, че през цялото времетраене на пледоариите, които произнасял в углавния съд, Лашо не изпускаше от поглед двама-трима съдебни заседатели, за които знаел или усещал, че са влиятелни, но трудно се поддават. По принцип той съумявал да покори тези неподатливи хора. Въпреки това веднъж в провинцията той открил един от тях, когото от 45

минути напразно жилел с най-упоритите си доводи: седмия заседател, пръв на втория ред. Безнадеждна работа! Изведнъж, посред едно завладяващо изпълнение, Лашо спира и се обръща към председателя на углавния съд: «Г-н Председател, казва той, бихте ли накарали да дръпнат пердето, там отсреща? Слънцето заслепява господин седмия заседател.» Седмият заседател се изчервил, усмихнал се, благодарил. Бил спечелен за защитата.»

Мнозина писатели, и то от най-изявените, в последно време подлагат на остра критика институцията на съдебните заседатели, така или иначе, единствена защита срещу действително твърде честите грешки на една неконтролирана каста*.

[* Наистина магистратурата представлява единствената администрация, чиито действия не се подчиняват на никакъв контрол. Изгонихме тираните; но във всяко населено място един магистрат разполага на воля с честта и свободата на гражданите. Някой дребен следовател, едва излязъл от Правния институт, разполага с възмутителна власт да изпрати в затвора най-уважаваните граждани по обикновено предположение за виновност, за което не дължи никому обяснение. Той може да ги задържи там в продължение на шест месеца или даже година под претекст за следствие и след това да ги пусне, без да им е задължен нито с обезщетение, нито с извинение. Заповедта за задържане е абсолютно повторение на кралското писмо за задържане, с тази разлика, че последното, за което съвсем справедливо укоряват бивша монахиня, е било право само на много високопоставени личности, докато с него днес разполага цяло гражданско съсловие, далеч неминаващо за най-начетено и най-независимо.]

Едни биха искали състав от заседатели, подбрани само от начетените слоеве; но вече доказахме, че и в този случай решенията биха били еднакви с издаваните понастоящем. Други, основаващи се на грешките, допуснати от съдебните заседатели, биха желали премахването им и замяната им със съдии. Ала как могат те да забравят, че грешките, за които се обвиняват заседателите, са винаги първоначални съдийски грешки, щом като предаденият на заседателите обвиняем е бил сметнат за виновен от няколко магистрати: следователя, прокурора на републиката и обвинителното отделение. И не виждат ли тогава, че ако той е бил окончателно осъден от съдии вместо от съдебни заседатели, обвиняемият би загубил единствения си шанс да бъде признат за невинен? Грешките на заседателите в началото винаги са съдийски грешки. Така че само на магистратите трябва да се сърдим в случай на нечувани чудовищни съдийски грешки, като осъждането на онзи доктор „Х...“, преследван от един наистина доста ограничен следовател по обвинение на някакво полунормално момиче, набедило лекаря, че го е накарал да абортира за 30 франка, за което той щеше да бъде изпратен на заточение, ако не беше взривът от обществено недоволство, предизвикал незабавното му помилване от държавния глава. Почтителността на осъдения, обявена от всичките му съграждани, правеше видима грубата грешка и самите магистрати я признаваха; и все пак, подчинявайки се на кастовото чувство, положиха усилия да предотвратят помилването. При всички аналогични дела, обкръжени от технически подробности, от които нищо не могат да разберат, съдебните заседатели естествено слушат прокуратурата, водени от разсъждението, че в края на краищата делото е било разследвано от свикнали на всички тънкости магистрати. В такъв случай кои са истинските автори на грешката: заседателите или магистратите? Да пазим ревниво съдебните заседатели. Те вероятно съставляват единствения вид тълпа, незаменим от никаква индивидуалност. Само те могат да омокотят безмилостните изисквания на закона, който, принципно еднакъв за всички, трябва да е сляп и да не познава частните случаи. Непристъпен за състраданието и осланящ се единствено на текстовете, с професионалната си твърдост съдията би наказал с една и съща присъда и крадеца убиец, и бедното момиче, подтикнато към детеубийство от бягството на прелъстителя й и нищетата; в същото време заседателите инстинктивно усещат, че прелъстеното момиче е много по-малко виновно от прелъстителя, който обаче убягва от закона, и че тя заслужава снизходителност.

След като познавам психологията на кастите и психологията на останалите категории тълпи, не виждам положение, при което, ако съм несправедливо обвинен в престъплете, бих предпочел да си имам работа със съдии, отколкото със съдебни заседатели. С вторите бих имал много повече шансове да бъда оневинен, отколкото с първите. Да бъдем бдителни пред мощта на тълпите, но още повече пред тази на някои каста. Едните могат да се оставят да бъдат убедени, другите не отстъпват никога.

Четвърта глава Изборните тълпи

Изборните тълпи, т.е. общностите, призвани да изберат изпълняващите редица длъжности, образуват хетерогенни групи; но тъй като изявата им е само в една определена насока – избор между различни кандидати, при тях се наблюдават само някои от досега описаните признаци. Най-характерните за тях са слабата склонност към съждение, отсъствието на критичен дух, раздражимостта, лековерието и простотата. В решенията им откриваме също влиянието на вождовете и ролята на досега изброените фактори: твърдение, повторение, обаяние и заразителност.

Нека разгледаме начините те да бъдат съблазнени. Психологията им ясно ще се очертае от най-сполучливите средства за целта.

Първото качество, което кандидатът трябва да притежава, е обаянието. Личното обаяние може да бъде заместено единствено от авторитета на богатството. Талантът, дори геният, не са елементи на успеха.

Тази необходимост кандидатът да бъде обаятелен, да съумее впоследствие да се наложи безусловно, е от решаващо значение. Ако избирателите, предимно работници и селяни, посочват така рядко някого от своите за представител, то е, защото произлезлите от редиците им личности за тях са напълно лишени от обаяние. Посочат ли равен на тях човек, то е само по странични причини, например да се излезе срещу някоя знаменитост, срещу могъщ работодател, в чиято всекидневна зависимост се намира избирателят и така си създава илюзията, че се превръща, макар и за миг, в негов господар.

Да има обаяние обаче не е достатъчно, за да е сигурен успехът на кандидата. Избирателят държи да види как ласкаят ламтежите и суетата му; кандидатът трябва да го засипе с екстравагантни ласкателства, да не се колебае да му обещава най-невероятни неща. Говори ли пред работници – да използва всички възможни клетви за заклеяване на работодателите им. Що се отнася до противниковия кандидат, ще се помъчим да го смачкаме, като с помощта на твърдението, повторението и заразителността го изкарваме последен негодяй и че за никого не са тайна многото му престъпления. От само себе си се разбира, че е безсмислено да се търси и сянка от доказателство. Ако противникът не познава добре психологията на тълпата, той ще потърси аргументи за оправдание, вместо просто да отговори на клеветническите твърдения с други, също клеветнически твърдения; от този момент нататък шансовете му за победа са нулеви.

Писмената програма на кандидата не бива да е много твърда, защото противниците му биха могли да му я противопоставят по-късно; затова пък устната му програма не трябва да се бои от крайности. Могат без страх да се обещават най-значими реформи. Тези преувеличения произвеждат голям ефект за момента, а в бъдеще не задължават с нищо. Всъщност избирателят ни най-малко не иска да знае впоследствие дали избраникът е спазил направената и харесала се декларация, която се предполага, че е основа на избора.

Тук разпознаваме всички фактори за убеждаване, описани по-горе. Ще ги преоткрием и във въздействието на думите и формулите, чието могъщо господство вече показахме. Ораторът, умеещ да ги използва, направлява по своя воля тълпите. Изрази като „подлият капитал“, „мръсните експлоататори“, „прекрасният работник“, „обобществяването на богатствата“

произвеждат винаги един и същ ефект, макар и вече да са се поизтъркали. Този кандидат обаче, който е в състояние да открие нова формула, добре изчистена от точен смисъл и съответно приспособима към най-разнообразни стремежи, постига неизбежен успех. Кървавата Испанска революция от 1873 г. се осъществи благодарение на една от онези вълшебни думи със сложен смисъл, които всеки може да тълкува според собствената си надежда. Един съвременен писател разказа как се е зародила тя и разказът му заслужава да бъде предаден.

„Радикалите се бяха досетили, че една унитарна република означава монархия с друго лице и за да им угодят, Кортесите бяха гласували единодушно федералната република, без нито един от гласувалите да може да каже за какво става дума. Ала всички бяха очаровани от формулировката и тя ги довеждаше до полуда, до опиянение. Току-що на Земята се бе установило царството на добродетелта и щастието. Републиканец, чийто противник не му признаваше званието «федералист», се засягаше като от смъртна обида. Хората по улиците се поздравяваха с думите: «Здравей и да живее Федералната република!» След което се запяваха химни за светлата недисциплинираност и самостоятелността на войника. Какво толкова беше «Федералната република»? За едни тя означаваше равноправие за провинциите, учреждения, подобни на американските, или административна децентрализация; други се стремяха към унищожаването на всякаква власт, към скорошното начало на великата социална ликвидация. Социалистите от Барселона и Андалусия изповядваха пълния суверенитет на общините, възнамеряваха да дадат на Испания десет самоуправляващи се града по римски образец, които да са си единствени законодатели, премахвайки същевременно и армията, и жандармерията. Не след дълго видяхме как бунтът в южните провинции обхваща град след град, село след село. Направеше ли някоя провинция своето пронунсиаменто, първата му грижа беше да разруши телеграфа и жп линиите, за да прекъсне всичките си връзки със съседите и с Мадрид. Нямахме забутано градче, което да не смята да кара посвоему. Федерализмът бе отстъпил на груб, подпалвачески и убийствен кантонализъм и навсякъде се празнуваха кървави сатурналии.

Колкото до възможността съжденията да влияят на съзнанието на тълпите, трябва човек никога да не е чел отчета на някое изборно събрание, за да не е наясно по въпроса. Разменят се твърдения, обиди, от време на време яки удари, никога доводи. Ако за миг настъпи тишина, причината е някой присъстващ с мъчен характер, който съобщава, че ще зададе на кандидата един от онези затруднителни въпроси, винаги забавляващи слушателите. Но задоволството на опонентите е краткотрайно, тъй като гласът на преждеговорившия бързо е заглушен от ревовете на противниците. Можем да приемем като типични за обществените събрания следните отчети, цитирани сред стотици други като тях и които взимам от ежедневници:

«След като някакъв организатор помолил присъстващите да изберат председател, бурята се развихря. Анархистите скачат на сцената, за да махнат масата. Социалистите я защитават енергично; удари, взаимни обвинения в доносничество, в продажност и т.н., а един гражданин се измъква с насинено око.

Най-после масата е поставена криво-ляво наред шумотевицата и трибуната е на разположение на съратника Х...

Ораторът изстрелва мигновен откос срещу социалистите, които го прекъсват, крещейки: „Кретен! Бандит! Разбойник!“, и други епитети, на които съратникът Х отговаря с краткото изложение на една теория, доказваща, че социалистите са „идиоти“ или „лъжци“.

«... Снощи алеманистката партия организира в Търговската зала на ул. „Фобур дю Тампл“ голямо подготвително събрание за празника на трудещите се Първи май. Мотото беше: „Тишина и спокойствие“.

Съратникът Х... се отнася към социалистите като към „кретени“ и „търчи-лъжи“.

При тези думи оратори и слушатели се обиждат помежду си и стигат до бой; в действие влизат столовете, пейките, масите и т.н.»

Не трябва да смятаме, че подобен род дискусии са типични само за определена класа избиратели и се дължат на общественото им положение. Във всяко анонимно събрание, дори да е съставено изключително от начетени хора, спорът лесно придобива същите форми. Показах, че обединените в тълпа индивиди се стремят към умствено приравняване, и всеки момент откриваме доказателство за това. Като пример може да послужи един откъс от отчета на събрание с участието само на студенти:

«С падането на вечерта суматохата само се увеличаваше; не вярвам дори един оратор да е успял да каже две изречения, без да са го прекъснали. Във всеки момент виковете се разнасяха от една или друга страна или едновременно от всички; ръкопляскаха, свиреха; отприщваха се бурни спорове между различни слушатели; бастуни се размахваха заплашително; чуваха се ритмични удари по пода; прекъсващите биваха последвани от викове: „Вън! На трибуната!“

М. Ж. залива дружеството с епитетите „гнусно“ и „подло“, „чудовишно“, „гадно“, „продажно“ и „отмъстително“ и заявява, че иска да го разруши и т.н.»

Да се питаш как в подобни условия може да се изгради мнението на един избирател? Само че да се задава такъв въпрос, би било равносилно на странна заблуда по отношение на степента на свобода, с която се ползва една общност. Мненията на тълпите са наложени, никога осмислени. Тези мнения и гласуванията на избирателите са в ръцете на изборни комитети, ръководени най-често от разни винопродавци със силно влияние над работниците и вдъхващи им доверие. «Знаете ли какво е изборен комитет – пише един от най-ревностните защитници на демокрацията, г-н Шерер. Чисто и просто, това е ключът на нашите учреждения, главният механизъм на политическата машина. Днес Франция се управлява от комитетите.»*

[* Както и да се наричат комитетите: клубове, синдикати и други, те съставляват една от сериозните опасности, произтичащи от мощта на тълпите. Наистина те са най-безличната, което ще рече и най-потискащата форма на тиранията. Понеже предназначението им е да говорят и да действат от името на общност, водачите начело на комитетите са освободени от всякаква отговорност и могат всичко да си позволят. И най-страшният тиранин никога не би се осмелил да мечтае за преследванията, заповядани от революционните комитети. Бара казва за тях, че са обезглавили и редовно мамели Конвента. Докато можел да говори от тяхно име, Робеспьер бил всевластен господар. Денят, в който страховитият диктатор се разделил с тях от честолюбие, белязал неговия крах. Господството на тълпите е господство на комитетите, значи и на вождовете. Трудно бихме си представили по-груб деспотизъм.]

Освен това да им се въздейства, стига кандидатът да е приемлив и да притежава необходимите средства, не е много трудна работа. По признания на дарителите три милиона били достатъчни, за да се стигне до многократните избирания на генерал Буланже.

Такава е психологията на изборните тълпи. Тя е точно като психологията на останалите тълпи. Нито по-добра, нито по-лоша.

И така, аз няма да извлека от гореказаното никакво заключение, насочено срещу всеобщото гласуване. Ако съдбата му зависеше от мен, бих го съхранил такова, каквото е, по практически причини, дължащи се именно на нашата студия върху психологията на тълпите, които причини ще представя, след като преди това припомня неговите неудобства.

Неудобствата на всеобщото гласуване естествено са твърде видими, за да останат незабелязани. Не би могло да се оспори, че цивилизациите са били творение на ограничено малцинство от превъзхождащи умове, образуващи върха на една пирамида, чиито степени, разширяващи се успоредно с намаляването на умствената величина, представляват дълбоките слоеве на една нация. Величието на каквато и да е цивилизация положително не може да зависи от гласуването на нископоставени елементи, олицетворяващи

единствено числото. Освен това няма съмнение, че гласуванията на тълпите често са твърде опасни. Те вече ни докараха не едно нещастия; а с триумфа на социализма фантазиите за народния суверенитет със сигурност ще ни струват още по-скъпо.

Тези възражения обаче, макар и теоретично издържани, губят практически цялата си сила, решим ли да си спомним за непобедимото могъщество на идеите, превърнати в догми. От философска гледна точка догмата за върховенството на тълпите е толкова незащитима, колкото и религиозните догми на Средновековието, но днес притежава присъщата за тях абсолютна мощ. Следователно тя е и толкова неатакуема, колкото са били едновременните ни религиозни представи. Представете си един съвременен свободно мислещ човек, пренесен от вълшебна сила в разцвета на Средновековието. Мислите ли, че изправен пред властната мощ на господстващите тогава религиозни идеи, той би се опитал да ги обори? Озовал се в ръцете на съдия, желаещ да го изгори по обвинение, че е сключил договор с дявола или че е посещавал сборище на вещици, щеше ли да помисли да оспорва съществуването и на дявола, и на сборището? С вярванията на тълпите се спори толкова, колкото се спори с циклоните, не повече. Днес догмата на всеобщото гласуване е облечена в някогашната власт на християнските догми. Оратори и писатели говорят за него с почит и ласкателства, на каквито не се е радвал дори Людовик XIV. Така че отношението към него трябва да е същото като към всички религиозни догми, върху които въздейства единствено времето.

Опитът да се разклати тази догма би бил още по-безсмислен, след като причините са очевидни за самата нея:

«Във време на равенство – посочва правилно Токвил – хората, поради приликата помежду им, изобщо не си вярват едни на други; но същата тази прилика им дава почти неограничена вяра в общественото мнение; струва им се неправдоподобно, щом всички са еднакво просветени, истината да не принадлежи на мнозинството.»

Трябва ли при това положение да се предполага, че едно ограничено гласуване – ограничено до възможностите, ако щете – би довело до по-качествен вот на тълпите? И за миг не мога да го допусна, и то поради отбелязаните по-горе мотиви за по-ниското душевно равнище на всички общности, каквито и да са по състав. Попаднат ли в тълпа, повтарям, хората винаги се приравняват и по общи въпроси гласуването на 40 академици не стои по-високо от това на 40 водоносци. Не вярвам, че и един от толкова критикуваните вотове с всеобщо гласуване, например възстановяването на Империята, щеше да се различава, ако гласуващите бяха подбрани изключително сред учени и образовани хора. Това, че някой знае гръцки или разбира от математика, че е архитект, ветеринар, лекар или адвокат, не го надарява, що се отнася до чувствата, с особени познания. Всичките ни икономисти са начетени хора, професори и академици в по-голямата си част. Има ли един само общ въпрос, например протекционизмът, по който да са били съгласни? Изправени пред социални проблеми с хиляди неизвестни и под властта на мистичната или на афективната логика, всички форми на невежество се изравняват.

И така, ако претъпканите със знания хора образуваха самостоятелно изборното тяло, гласуването им нямаше да е по-качествено от днешното. Те биха се водили предимно от чувствата си и от духа на своята партия.

Ограничено или всеобщо, господстващо в република или в монархия, приложено във Франция, Белгия, Гърция, Португалия или Испания, гласуването на тълпите е едно и също и често разкрива несъзнаваните стремежи и нужди на племето. Средноаритметичното на избирателите е равно за всяка нация на средноаритметичната ѝ родова душа. То почти не се променя с поколенията.

И ето че пак попадаме на това определящо и толкова пъти вече срещано понятие – народността, и върху другото понятие, производно нему – незначителната роля, която институции и правителства играят в живота на народите. Последните се ръководят най-вече от родовата си душа или по-

точно – от съставляващите я родови остатъци. Народността и кръгът от всекидневни нужди, ето това са мистериозните господари, направляващи съдбините ни.

Пета глава

Парламентарните събрания

Парламентарните събрания представляват хетерогенни неанонимни тълпи. Въпреки зависимостта на състава им от епохите и народите те много си приличат по характерните си признаци. Тук се чувства влиянието на народността – смекчаващо или преувеличаващо, но не и в състояние да попречи на тези признаци да се изявят. Парламентите на най-различните географски точки – на Гърция, Италия, Португалия, Испания, Франция и Америка, предлагат близки аналогии в обсъжданията и гласуванията си и оставят правителствата да се сблъскат със сходни трудности.

Впрочем парламентарният режим обобщава идеала на всички съвременни цивилизовани народи. Той олицетворява психологически погрешната, но общоприета представа, че много хора, събрани на едно място, са много по-способни на мъдро и независимо решение по даден въпрос, отколкото някой тесен кръг.

В парламентарните събрания отново откриваме общите признаци на тълпите: простота на идеите, раздражимост, поддаване на внушения, преувеличени чувства, определящо влияние на водачите. Поради специалния си състав обаче парламентарните тълпи съдържат и някои разлики, които ще посочим не след дълго.

Простотата на становищата е една от най-забележимите им характерни черти. Във всички партии, представени в парламента, основно у латинските народи, се наблюдава постоянна тенденция най-сложните социални проблеми да се решават по силата на най-лесните абстрактни принципи и чрез общи и приложими за всички случаи закони. Разбира се, принципите се менят според партиите, но само защото индивидите са обединени в тълпа, те винаги се стремят да надценят стойността на тези принципи и да ги доведат до трайните им последствия. А освен всичко парламентите разкриват предимно противоположни мнения.

Най-яркият вид ограниченост на националните събрания е бил постигнат от якобинците от нашата Велика революция. Без изключение догматици и логици, с мозъци, претоварени от смътни общи понятия, тяхна грижа били строгите принципи, без мисъл за събитията; и съвсем справедливо отбелязахме, че те минали през Революцията, без да я забележат. Въобразявали си с помощта на няколко догми да преправят едно общество и да сведат една изтънчена цивилизация до прекалено ранен стадий на социалното развитие. Средствата им за постигане на тази мечта също носели отпечатъка на някаква абсолютна простота. Всъщност те се ограничавали с грубо разрушаване на изпречващите им се препятствия. Между другото всички – жирондисти, монтаняри, термидорианци и т.н., били обладани от същия дух.

Парламентарните тълпи са много податливи на внушения. И както винаги, внушението идва от водачи, обградени с ореол на обаяние; само че в парламентарните събрания склонността към внушения е в силно очертани граници, които е важно да отбележим.

По всички въпроси от местен интерес всеки народен представител има определени, непоклатими виждания, които никаква обосновка не би могла да разколебае. Талантът на един Демостен* не би стигнал да промени вота на един депутат по въпроси като протекционизма или привилегиите на ракиджиите. Все изисквания на влиятелни избиратели. Предходното внушение на тези избиратели е прекалено властно, за да премахне всички други и да поддържа пълна ???**

[* Демостен (384–322 г. пр.н.е.) – най-бележитият древногръцки оратор.]

[** Безспорно за тези предопределени и непоклатими поради изборни интереси мнения се отнася следната мисъл на един стар английски парламентарист: «От петдесет години съм в Уестминстър и съм чул хиляди слова; много малко от тях са променяли мнението ми; но нито едно от тях не ме е накарало ца гласувам различно.»]

При обсъждане на въпроси от всеобщо значение, като сваляне на правителство, приемане на данък, непоклатимостта на мненията изчезва и водаческите внушения могат да въздействат, но не точно като при обикновена тълпа. Всяка партия си има своите водачи, чието влияние понякога е равно. Така депутатът се озовава между противни мнения и неизбежно изпада в силно колебание. А и често го виждат да гласува различно в разстояние на четвърт час, да добавя към някой закон член, който го разрушава: например да се отнеме правото на индустриалците да подбират и да уволняват своите работници, а след това същата мярка почти се отменя чрез някаква поправка.

По тази причина във всяко законодателно събрание една камара защитава строго определени становища, от една страна, и доста нерешителни, от друга. Всъщност поради преобладаващия брой въпроси от всеобщо значение се налага нерешителността, нерешителност, поддържана от постоянния страх от избирателя, чието скрито внушение съумява да е в равновесие спрямо влиянието на водачите.

И все пак последните са в крайна сметка истинските господари в дискусиите, по време на които членовете на дадено събрание нямат достатъчно добре изработени предварителни мнения.

Необходимостта от водачи е очевидна, след като под наименованието «ръководители на групировки» ги откриваме във всички страни. Те са истинските господари на събранията. Хората, събрани в тълпа, не биха могли да минат без вожд, затова и гласуванията на събранията като цяло не изразяват нещо повече от мненията на ограничено малцинство.

Водачите, повтаряме, действат много малко с разсъждения и подчертано с обаяние. Лишат ли се по някакъв начин от него, те губят влияние.

Този водачески престиж е индивидуален и не е свързан нито с името, нито с известността. Г-н Жул Симон, говорейки за великите мъже от Националното събрание през 1848 г., в което и той е заседавал, предлага твърде любопитни примери в това отношение.

«Два месеца преди да стане всемогъщ, Луи-Наполеон не беше нищо.

Виктор Юго се качи на трибуната. Без успех. Изслушаха го, както слушаха Феликс Пиа; ръкоплясканията бяха по-слаби. „Не харесвам възгледите му – каза ми Волабел по адрес на Феликс Пиа, – но той е един от най-големите писатели и най-големият оратор на Франция.“

Едгар Кине, такъв рядко срещащ се и мощен дух, не го смятаха за нищо. Изживя популярността си преди откриването на Националното събрание; в самото събрание беше напълно неизвестен.

Политическите събрания са онова място на Земята, където блясъкът на гения се усеща най-малко. Тук важи само някакво съответно на времето и мястото красноречие, както и заслугите не към родината, а към партиите. Отдаденото почитание на Ламартин* през 1848 г. и на Тиер през 1871 г. бе подтикнато от непосредствения, неумолим интерес. Щом мина опасността, ние се излекувахме и от признателността, и от страха.»

[* Ламартин, Алфонс дьо Праде (1790–1869) – френски поет и политик.]

Възпроизведох този пасаж заради фактите, които съдържа, а не заради предложените обяснения, чийто психологизъм е посредствен. Една тълпа бързо би загубила същността си, ако държеше сметка на водачите за направените услуги било на родината, било на партиите. Тълпата изживява обаянието на водача и не вмъква в поведението си никакво чувство за интерес или за признателност.

Надареният с достатъчно обаяние вожд притежава почти неограничена власт. Знаем за огромното влияние, което един прочут депутат упражняваше

дълги години благодарение на престижа си и по-късно моментално изгубен вследствие на някои финансови истории. Стига той само да дадеше знак, и министрите биваха свалени. В следващите редове един писател ясно е отбелязал обхвата на действията му.

«Основно на М. С. дължим, че закупихме Тонкин три пъти по-скъпо, отколкото би трябвало да ни струва, че установяването ни в Мадагаскар е несигурно, че се оставихме да бъдем лишени от цяла една империя по долното течение на Нигер, че изгубихме преобладаващото си положение в Египет. Теориите на М. С. ни струваха повече територии, отколкото пораженията на Наполеон Първи».

Не трябва да се сърдим чак толкова на въпросния водител. Ясно е, че ни е струвал твърде скъпо; ала голяма част от влиянието му се дължеше на обстоятелството, че следваше общественото мнение, което, в областта на колониалната политика, тогава съвсем не беше това, в което се е превърнало днес. Един водач рядко изпреварва мнението и най-често се задоволява с възприемане на грешките му.

След обаянието средствата за убеждение, използвани от водачите, са факторите, които вече многократно изброихме. За да ги направлява умело, водачът трябва да е проникнал, поне несъзнателно, в психологията на тълпите и да знае как да говори с тях, най-вече да е запознат с омагьосващото въздействие на думите, формулите и образите. Необходимо му е специално красноречие, съставено от енергични твърдения и впечатляващи образи, заобиколени от доста общи разсъждения. Този вид красноречие се среща във всички събрания, включително в английския парламент, все пак най-уравновесен от всички. Можем безкрай да четем, казва английският философ Мен, дебати в Камарата на общините, където цялата дискуссия се състои в размяна на доста неубедителни общи понятия и на груби лични нападки. Този вид общи формулировки упражнява чудодееен ефект върху въображението на една чиста демокрация. Винаги ще е изгодно да се налагат на една тълпа неопределени твърдения, поднесени със завладяващи думи, макар тези твърдения никога да не са били проверявани и може би да не подлежат на никаква проверка».

Значението на „завладяващите думи“ в горния цитат не може да е преувеличено. На няколко пъти вече наблегнахме на особената мощ на думите и формулите, подбрани така, че да предизвикват много живи образи. Следващото изречение, взето от словото на парламентарен вожд, служи като чудесен пример за казаното:

„В деня, в който един и същ кораб отнесе към мъчителните предели на обществената забрава и продажния политик, и анархиста убиец, те ще могат да се разговарят и ще видят един в друг двете допълващи се страни на един и същ обществен строй.“

Така обрисуваната картина е ясна, стряскаща и всички противници на оратора се чувстват застрашени от нея. Пред тях се разкриват едновременно и мъчителните пространства, и корабът, който ще може да ги отнесе, защото вероятно и те са част от твърде зле очертанния кръг на заплашените политици. Тогава те изпитват глухата боязън, която сигурно са усещали членовете на Конвента, повече или по-малко в сянката на гилотината, благодарение на неопределените слова на Робеспьер и които тази боязън с карала винаги да отстъпват пред него.

Водачите имат интерес да се впускат в най-неправдоподобните преувеличения. Ораторът, от когото цитирах една фраза, можа да наложи твърдението, и то без да предизвиква бурни протести, че банкерите и свещениците са подкупвали бомбаджиите и че управителите на големите финансови компании заслужават същите наказания като анархистите. Подобни средства неизменно въздействат на тълпите. Твърдението никога не е прекалено гневно, нито пък използваните изрази — прекалено заплашителни. Нищо не смущава повече слушателите. Те се страхуват, че ако недоволстват, ще минат за предатели или съучастници.

Както казах преди малко, това особено красноречие е властвало над всички събрания, а в критични периоди само се изостря. Прочитът на речите

на великите оратори от времето на Революцията е твърде интересен от тази гледна точка. Те смятали за свое задължение да се прекъсват всеки миг с цел да заклеят престъплението и да възхвалят добродетелта; после избухвали в клетви срещу тираните и се кълнели да живеят свободни или да умрат. Присъстващите ставали, ръкопляскали в изстъпление, а след това, успокоени, отново сядали.

Понякога се случва водачът да е интелигентен и образован; в повечето случаи обаче това по-скоро му вреди, отколкото му помага. Като разкрива сложността на нещата и дава възможност за обяснение и разбиране, интелигентността събужда снизходителност и сериозно притъпява напрегнатата сила на убежденията, нужни на апостолите. Великите водачи от всички времена, и най-вече от Революцията, са били подчертано ограничени, но въпреки това – много дейни.

Словата на най-известния от тях, Робеспьер, често изненадват с несвързаността си. Прочитът им не дава никакво правдоподобно обяснение за огромната роля на могъщия диктатор: „Всеизвестни неща и изобилие от педагогическо красноречие и латинска култура в услуга на една по-скоро безразсъдна, отколкото безизразна душа и която и в нападение, и в отбрана сякаш се ограничава до ученическото: «Хайде, ела де!» Излезеш ли от това сиво четиво, иска ти се да кажеш «Уф» като приятния Камий Демулен.”

Ужасно е да се помисли за силата, която едно трайно убеждение, съчетано с изключително тесногърдие, придава на човек с ореола на обаянието. Но тези условия са необходими за преодоляване на препятствията и за налагане на изисквания. В тези енергични убедени хора тълпите разпознават по инстинкт водача, който им трябва.

В едно парламентарно събрание успехът на дадена реч зависи кажи-речи единствено от престижа на оратора и няма нищо общо с изложените от него съображения.

Непознатият оратор, който излиза със слово, изпълнено с достатъчни доводи и с нищо друго, не може да разчита дори само на изслушване.

Г-н Декюб, бивш депутат, е очертал образа на лишения от обаяние законодател в следните редове:

„Качил се на трибуната, той изважда една папка от чантата си, разгъва я старателно пред себе си и започва уверено. Той си въобразява, че прокарва в душата на слушателите си завладялото го убеждение. Мерил и премерил доводите си, претъпкан с цифри и доказателства, с една дума – сигурен в правотата си. Напразна ще е всяка съпротива срещу изложената от него очевидност. Започва, осланяйки се на пълното си право, както и на добронамереността на колегите си, чието единствено желание естествено е да се преклонят пред истината.

Той говори и тутакси е изненадан от раздвижилата се зала, а надигащата се врява някак си го притеснява.

Как така няма тишина? Защо е това общо невнимание? За какво ли мислят онези там, които си говорят? Какво толкова пък кара онзи да стане от мястото си?

По челото му преминава безпокойство. Сбърчва вежди, спира се. Насърчен от председателя, започва отново, по-високо. Резултатът е, че го слушат още по-малко. Повишава тон, размърдва се: шумът около него също се засилва. Той вече сам не се чува, пак се спира; после, уплашен да не би мълчанието му да предизвика неприятния възглас «Край на заседанието!», продължава с още по-висок глас. Врявата вече е непоносима.”

Парламентарните събрания, доведени до дадена степен на възбуда, се отъждествяват с обикновените хетерогенни тълпи и чувствата им съответно са белязани от особеността да са винаги крайни. Ще ги видим да се отдават на героични постъпки или на най-лошите ексцесии. Индивидът престава да е това, което е, и ще гласува за най-противоположните на личните му интереси мерки.

Историята на революцията показва до каква степен на несъзнаваното може да стигнат тълпите и да се поддадат на противните на интересите им внушения. За дворянството е било огромна саможертва да се откаже от

привилегиите си и въпреки това, в една знаменита нощ на Учредителното събрание, то я извършило, без да се колебае. За членовете на Конвента е представлявало постоянна смъртна заплаха да се откажат от имунитета си и все пак те се отказали и не се опасявали от взаимното си обезглавяване, като същевременно добре знаели, че ешафодът, към който днес били отвеждани колеги, нямало да им се размине утре. Стигнали обаче до пълния автоматизъм, който описах, никакъв размисъл не могъл да ги възпре в подчинението им на хипнотизиращите ги внушения. Следващият отказ от мемоарите на един от тях, Бийо-Варен, е съвсем показателен в това отношение: „Решенията, за които толкова ни укоряват, казва той, бяха нежелани за нас най-често два дни, един ден по-рано: предизвикваше ги единствено кризата.“ Нищо не е по-вярно.

Същите явления на несъзнаваното се наблюдавали по време на всички буреносни заседания на Конвента.

„Те одобряват и постановяват – казва Тен – това, от което се ужасяват, не само глупостите и лудориите, а и престъпленията, убийството на невинните, убийството на техните приятели. Единодушно и с най-бурни аплодисменти левицата, в съюз с десницата, изпраща на ешафода Дантон, естествения си ръководител, великия инициатор и вожд на Революцията. Единодушно и с най-бурни аплодисменти, десницата, в съюз с левицата, гласува най-лошите декрети на революционното правителство. Единодушно и с викове на възторг и въодушевление, със свидетелства за страстна симпатия към Кол о д'Ербоа, Кутон и Робеспьер, Конвентът, чрез спонтанни и неколкократно преизбирания, спасява човекоубийственото правителство, което Долината ненавижда, защото е човекоубийствено, а Планината го ненавижда, защото то я обезглавява. Долината и Планината, мнозинство и малцинство, накрая се съгласяват да помагат за собственото си самоубийство. На 22 прериал целият Конвент протегнал шия; на 8 термидор, през първия четвърт час, след словото на Робеспьер, той я протегнал още по-напред.

Картината сигурно е мрачна. Но е точна. Достатъчно възбудените и хипнотизирани парламентарни събрания разкриват едни и същи черти. Те се превръщат в подвижно стадо, подчиняващо се на всякакви импулси. Следващото описание на Националното събрание от 1848 г., направено от един парламентарист, в чийто демократизъм няма да се усъмни г-н Спюлер, и което предавам според «Литературно списание», е твърде типично. В него срещаме отново всички пресилени чувства, които описах по повод на тълпите, и онази крайна подвижност, благодарение на която по всяко време може да се премине през палитрата на най-противоречащите чувства.

Деленията, ревността, подозренията и бързо сменящите се сляпо доверие и безгранични надежди доведоха Републиканската партия до гибел. Наивността и простодушието ѝ се равняваха само на всеобхватната ѝ доверчивост. Никакво чувство за законност, никакъв усет за дисциплина; безкрайни страхове и илюзии; в тази точка селянинът и детето се срещат. Спокойствието им съперничи на нетърпението им. Дивотата им прилича на кротостта им. Това е присъщо на съвсем неоформения нрав и на липсата на образование. Нищо не ги учудва и всичко ги озадачава. Треперещи, страхливи, безстрашни, героични, те ще се хвърлят в пламъците и ще отстъпят пред сянка.

Проявите на нещата и връзките между тях са им напълно непознати. Еднакво бързо се обезсърчават и се палят, жертви на всички страхове, постоянно много високо или много ниско, никога на необходимото стъпало и с подходящата мярка. По-неуловими от водата, те са отражение на всички цветове и повторение на всички форми. Каква управленска основа можеше да се надява човек да им повери?“

За голямо щастие всички току-що описани от нас характери в парламентарните събрания не се проявяват постоянно. Те са тълпи само в определени моменти. Съставящите ги отделни личности съумяват в многобройни случаи да съхранят индивидуалността си и затова едно събрание може да изработи отлични временни закони. Вярно е, че тези закони са

подготвени от специалист в тишината на кабинета; и гласуваният закон всъщност е дело на един човек, а вече не на едно събрание. Естествено те са най-добрите. Действието им става гибелно само когато няколко последователни злощастни поправки ги превърнат в колективно дело. Делото на тълпата е навсякъде и винаги по-некачествено от това на отделния човек. Единствени специалистите спасяват събранията от прекалено разбърканите и прекалено неизпробваните мерки. В този момент те се превръщат във временни водачи. Не събранието им въздейства, а те на него.

Въпреки всички трудности на функционирането им парламентите представляват най-доброто средство, което народите са открили досега, за да се управляват и предимно за да избегнат, колкото е възможно, личната тирания. Те положително са идеалът за управление, поне за философите, мислителите, писателите, творците и учените, с една дума, за всичко, съставляващо върха на една цивилизация.

Впрочем от тях могат да възникнат само две сериозни опасности – принудителното разпиляване на финансите и постепенното ограничаване на личните свободи.

Първата от тези опасности е неизбежно следствие от изискванията и непредвидливостта на изборните тълпи. Ако някой депутат предложи мярка, привидно удовлетворяваща демократични идеи, например да се осигуряват пенсии на всички работници, да се увеличи основната заплата на кантонерите, учителите и т.н., останалите депутати от внушението на страх от избирателите няма да смеят да дадат вид, че пренебрегват интересите им, като отхвърлят предлаганата мярка. И все пак те знаят, че тя ще натовари опасно бюджета и ще изиска въвеждането на нови данъци. Колебание при гласуването е невъзможно. Докато последствията от увеличаването на разходите са далечни и не им създават кой знае какви неприятности, то последствията от един отрицателен вот, напротив, биха се почувствали ясно още на следващия ден, когато ще трябва да излязат пред избирателя.

Към тази първа причина за раздуване на разходите се добавя и друга, не по-малко повелителна: задължението да се отпуснат всички средства от чисто местен интерес. Един депутат не би могъл да се противопостави, тъй като и тези средства се изискват от избирателите, а някой депутат не може да получи необходимото за района му, без да отстъпи пред подобни искания на колегите си*.

[* В броя си от 6.IV.1895 г. „Икономист“ правеше любопитен преглед на едногодишната стойност на тези разходи от чисто изборен интерес, включително разходите по железопътните линии. За да се свърже Ланге (град с 3000 жители), кацнал на една планина в Пюи, се гласува жп линия на стойност 15 милиона. За да се свърже Бомон (3500 жители) с Кастел-Саразен – 7 милиона. За да се направи същото между селата Ус (523 жители) и Секс (1200 жители) – отново 7 милиона. Връзката между Прад и градчето Олет (747 жители) пък ще изисква гласуване на 6 милиона и т.н. Само за 1895 г. бяха гласувани 90 милиона за жп линии, неотговарящи на какъвто и да било общ интерес. Не по-малки са и други разходи, удовлетворяващи все изборни нужди. Законът за работническите пенсии ще се изчислява на поне 165 милиона годишно – според министъра на финансите, и на 800 милиона според академик Лъороа-Белио. Последователният растеж на такива разходи стига до един неизбежен изход – фалита. Много европейски страни, като Португалия, Гърция, Испания, Турция, стигнаха дотам. Други не след дълго ще бъдат притиснати в същата посока. Трябва ли обаче да се безпокоим кой знае колко от това, след като обществеността прие едно след друго и без ярко изразено недоволство оряването на четирите пети в заплащането на купоните по страни? В такива случаи тези умело замислени фалити позволяват моменталното връщане в равновесие на ошетените бюджети. Всъщност войните, социализмът, икономическите борби ни подготвят доста различни от споменатите бедствия и в епохата на всеобщо разпадане, в която навлязохме, трябва да се примирим с живота от ден за ден, без много да се тревожим за едно неуловимо за нас бъдеще.]

Втората от гореспоменатите опасности – принудителното ограничаване на свободите от парламентарните събрания, макар и външно по-неосезаема, всъщност е доста сериозна. Тя произтича от безбройните закони, все ограничителни, чиито последици парламентите не схващат с елементарното си съзнание и които се считат длъжни да гласуват.

Изглежда, тази опасност е подчертано неизбежна, след като и самата Англия, със своя сто на сто най-издържан тип парламентарен режим и където народният представител е най-независим от избирателя си, не съумя да я избегне. В едно вече многогодишно писание Хърбърт Спенсър бе разкрил, че увеличаването на формалната свобода трябва да бъде последвано от ограничаването на реалната свобода. Връщайки се на същото разбиране в книгата си „Индивидът срещу държавата“, той пише следното по повод на английския парламент: „От онова време насам законодателството пое по пътя, за който говорех. Бързо множащи се, диктаторските мерки имаха за трайна цел оръзването на личните свободи, което ставаше по два начина: бяха установени разпоредби, увеличаващи се от година на година и налагащи принуда на гражданина там, където преди е действал напълно свободно, като го карат да извършва действия, които по-рано той можеше да реши по своя воля дали да извърши, или не. Заедно с това все по-тежки и предимно местни обществени данъци ограничаваха още повече свободата му, намалявайки частта от доходите му, която той може да харчи както пожелае; и с увеличаване на отнемаемата част, за да бъде тя разходвана според прищявката на държавните чиновници.“

Това постепенно ограничаване на свободите се проявява по специален за всяка степен начин, който Хърбърт Спенсър не е посочил: изработването на безбройни законодателни мерки, всички поначало ограничителни, води неизбежно до увеличаване по брой, власт и влияние на чиновниците, натоварени с приложението им. По този начин те се стремят да станат истински владетели на цивилизованите страни. Мощта им нараства още повече от обстоятелството, че при безкрайните смени на правителствата, незасягащи чиновническата каста, последната единствена притежава безотговорност, безименност и постоянство. А известно е, че няма по-тежки форми на деспотизъм от изявяващите се под този троен образ.

Непрестанното изковаване на ограничителни закони и регламенти, ограждащи с най-византийските формалности и най-дребните житейски постъпки, неминуемо довежда до постепенно стесняване обсега на свободно движение на гражданите. Жертви на заблудата, че повече закони означават по-здраво осигурени равенство и свобода, народите с всеки изминал ден се съгласяват на все по-тежки препятствия.

Това съгласие не е безнаказано. Свикнали да понасят всякакви робства, те в крайна сметка бързо се връщат към тях, губейки каквато и да било спонтанност и енергия. От тях остават само празни сенки, пасивни автомати, безволеви, беззащитни, безсилни.

Но след като вече не намира в себе си нужните му подвижни сили, човекът изпитва силен подтик да ги потърси другаде. Колкото повече растат безразличието и безпомощността на гражданите, толкова по-належащо е да се увеличи допълнително ролята на правителствата. Те задължително трябва да носят духа на инициативност, предприемчивост и ръководство, който отделните хора са изгубили. На тях се възлага всичко да предприемат, всичко да ръководят, всичко да защитават. В такава обстановка държавата се превръща във всемогъщ бог. Само че опитът учи, че властта на такива божества никога не е била много трайна.

Постепенното ограничаване на всички свободи у някои народи – въпреки някакво право, създаващо им илюзия, че ги притежават – сякаш се дължи както на старостта им, така и на определен режим. То съставлява един от симптомите на онези степен на упадък, която никога цивилизация досега не е успяла да избегне.

Ако се съди по поуците от миналото и повсеместните шумно проявяващи се признаци, повечето от нашите съвместни цивилизации са достигнали до периода на свръхзастаряване, предшестваш упадъка. Редица развития

изглеждат неотменни за всички народи, след като виждаме историята толкова често да повтаря хода им.

Не е трудно да се набележат накратко фазите на тези развития. С обобщаването им ще завърши нашият труд.

Разгледаме ли в общия му вид зараждането на величието и на упадъка на цивилизациите преди нашата, какво виждаме?

В зората на тези цивилизации – разнороден човешки фон, събран от случайностите на миграциите, нашествията и завоеванията. С различна кръв, със също така различни езици и вярвания, тези хора ги свързва само едно – полупризнатата власт на един вожд. В техните неясни обединения присъстват, доведени до най-високата си степен, психологическите признаци на тълпите. Споменатите обединения притежават присъщите на тълпите момент на сплотеност, слабости, импулси и буйност. Нищо в тях не е устойчиво. Това са варвари.

После времето свършва своето. Лека-полека се осъществява действието на сходната среда, повтарящите се кръстосвания, необходимостта от съвместен живот. Сборът от различаващи се единици започва да се претапя и да образува племе, тоест някакъв агрегат, надарен с общи черти на характера и чувства, които наследствеността постепенно ще затвърди. Тълпата е станала народ и този народ ще може да излезе от варварството.

И все пак той ще излезе напълно от него едва когато, след дълги усилия, безкрайно подновяващи се борби и безбройни връщания към началото, ще е придобил някакъв идеал. Същността на идеала е без значение. Дали ще е култът към Рим, могъществото на Атина или триумфът на Аллах, той ще е достатъчен да придаде на всички членове на формиращото се племе свършено единство от чувства и мисли.

В този момент може да се роди една нова цивилизация със свои институции, вярвания и изкуства. Увлечено от мечтата си, племето ще добие последователно всичко, което придава блясък, сила и величие. Безспорно то пак ще е тълпа в определени положения, но зад подвижните и изменчиви признаци на тълпите ще стои онзи здрав субстрат – душата на племето, който рязко ограничава клатушканията на един народ и слага ред в случайността.

Изиграло обаче градивната си роля, времето започва онова разрушително дело, на което са подвластни и боговете, и хората. Достигнала известна степен на мощ и сложност, цивилизацията спира растежа си, а щом не се развива, тя е осъдена на бърз залез. Часът на старостта скоро ще удари.

Този неизбежен час винаги е белязан от отслабването на идеала, поддържал дотогава народността душа. Колкото повече избледнява той, толкова повече започват да се тресат всички религиозни, политически или обществени градежи, вдъхновени от него.

С постепенното изчезване на идеала й народността губи все повече и повече елементите на своята сплотеност, единство и сила. Може отделният индивид да израства като личност и ум, но заедно с това и колективният егоизъм на племето е заменен от достигналия прекомерни измерения личен егоизъм, придружен от излиняването на характера и намаляването на способностите за действие. Онова, от което е израснал един народ, една общност, един блок, се превръща в крайна сметка в сбор от разединени индивиди, все още временно и изкуствено поддържан от традициите и институциите. Точно тогава, разделени от интереси и стремежи, загубили вече способност да се управляват, хората искат да бъдат ръководени и в най-дребните си постъпки, а държавата упражнява поглъщащото си влияние.

С окончателната загуба на предишния идеал народността загубва края и душата си. Тя вече е само множество от отделни хора и се връща към началното си състояние: състоянието на тълпа. В нея са събрани всички преходни черти на тълпата, без състоятелност и без бъдеще. Цивилизацията вече не се крепи на нищо и попада в зависимост от всякакви случайности. Плебът е цар и варварите настъпват. Цивилизацията все още може да създава впечатление за блясък, защото запазва външната фасада, сътворена

от дълго минало, но в действителност това е една проядена и вече от нищо неподдържана сграда, която ще се сгромоляса при първата буря.

Преход от варварството към цивилизацията по следите на някоя мечта, последван от упадък и смърт, щом тази мечта загуби силата си – така протича жизненият кръговрат на един народ.

Gustave Le Bon
La psychologie des foules, 1895

__Издание: __
Гюстав Льо Бон. Психология на тълпите
Жарава, 2002

Свалено от „Моята библиотека“: <http://chitanka.info/text/12595>
Последна корекция: 1 юли 2009 в 21:58